

KÖLTÉSZETÜNK FORDULATA A MULT SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBAN.

(Második, befejező közlemény.)

VII.

A kiegyezés után az új romanticizmussal párhuzamosan nagyobb hullámcsapásokat ver a realista mozgalom is. De míg a romantikus modor lassan elcsöndesedik, s egyedül a lírában érezteti tovább is erejét, — a valószerűségre való törekvés egyre jobban megerősödik, s a század végén szinte egyedül uralkodóvá lesz irodalmunkban.

A realizmus jelszava és gyakorlata voltaképen nem ennek az irodalmi korszaknak újítása. Már az úgynevezett népies-nemzeti költészetünk is sürgeti az egyszerűség és egyénítés elvét, sőt részben meg is valósítja. Petőfi és Arany költészetében, Kemény regényeiben, Gyulai és az ötvenes-hatvanas évek novellistáinak műveiben egyre inkább érvényre jut a valószerű ábrázolás. Ez a realizmus azonban — bár egy-két kitünő terméket létre is hoz —, míg egyfelől a gyakorlatban nem válik teljesen általánossá, addig másfelől még vagy kelleténél tartózkodóbb s az emberi élet telijébe nem markol elég merészen, vagy pedig ha bátrabb lendületre szánja el magát, könnyen esik vissza a romantika szertelenségeibe. Az igazi, a határozott realizmus csak a kiegyezés után jut diadalra, természetesen erősen ösztönözve az általános európai fejlődéstől.

A magyar realizmusnak azonban vannak a nyugatitól némiképp megkülönböztető vonásai is. Ezek közül egyik legfeltűnőbb, hogy aránylag ritkán jut a naturalizmus szélsőségeibe. Az emberi megnyilatkozásoknak fizikai rugóit természetesen a mi íróink is számon tartják, azonban az emberben ritkán látnak pusztán állatot, s ritkán tekintik lelkét pusztán természeti erők mechanikus kereszteződésének. A faji, leszármazási elmélet a mi íróinkban is visszhangot ver, de természettudományos vonatkozásai és világnézetüknek természettudományos megalapozottsága aránylag csekélyebb. Második figyelemreméltó sajátága a magyar realizmusnak, hogy ez írói irány legkönyörtelenebb logikus következményéig, az *impassibilité* elvének gyakorlati alkalmazásáig is ritkán megy el. Az írónak hideg szenvedélytelenségére, teremtett alakjai mögött való szinte láthatatlan elrejtőzködésére, ami különösen a francia realizmusban éri el legkövetkezetesebb megvalósulását, a magyar irodalmunkban kevésszer találni példát. S érdekes, hogy bár prózaíróinknak stílusára a francia irodalom van a legnagyobb hatással, az ábrázolásnak kedéllyel telítettségére főként az angol, s némileg még az orosz realizmussal mutatnak közelebbi rokonságot. Itt természetesen mint okra, egyedül faji megalkotottságunkra mutathatunk.

A realiztikus kifejezési móddal együtt járnak — ha nem is teljesen egyértelműek vele — bizonyos párhuzamos jelenségek, bizonyos stílustulajdonságok és költői fogások, amelyeket legjobban impresszionista sajtások neve alatt foglalhatni össze. E tulajdonságokra kiegyezés előtti irodalmunk alig mutat példát.

Ilyen érdekes fordulat történik a költői leírások terén. Régi irodalmunk a tájakat, természeti jelenségeket, épületeket stb. szerette kényelmesen, szélesen leírni. Pontos és plasztikusan kidolgozott hasonlatokból, szemléletes megszemélyesítésekből, cselekményszálra fűzött megfigyelésszemekből rakódott össze az ábrázolt kép. Nagyjában — persze talán öntudatlanul — Lessing elméletének tanítványai voltak. Legfényesebb példái e régies magyar leíró művészetnek Petőfi és Jókai leírásai, de Gyulai novelláinak egy-két hangulatos képe sem igen marad mögöttük. Az új leírás ezzel szemben rövidebb, sietőbb, nem sokat gondol a cselekményszerűséggel, nem dolgozik aprólékos színelrakással, hanem gyorsan veti oda színfoltjait, és mintha az impresszionista festészet irodalmi párja akarja lenni: a természetnek nem állandóbb, hanem csak pillanatokig élő optikai vagy akusztikai megnyilatkozásait rögzíti meg. Hasonlítsuk csak össze e két írói modort egy-két példával. Gyulai gyönyörű novellája, az *Egy régi udvarház utolsó gazdája*, szép, kényelmes leírással kezdődik. El van itt mondva, hogy általában mi az az udvarház, azután hogy Radnóthyé hogyan van fölépítve, azután az udvar, a konyhakert, a díszkert, az alsó udvar: mind részletezően, szinte kimerítően. De még Beöthy Zsolt is, akiben mint szépíróban a régi és új sajtások keverve mutatkoznak, s éppen ezért igen érdekes átmeneti jelenség, — még ő is milyen részletező leírást nyújt a *Bíró Mártonban*:

„...rút, szeles, viharos idő volt és az égen úgy hajtották egymást a felhők, mint valami füstgomolyok. Komor tekintetet vetettek le a ködbeborult földre, mígnem az ő könnyük is megeredt fölötte és elsírták magukat. A nyugati égen nagy ritkán egy helyen szétoszlottak a felhők, mintha valaki onnan felülről le-letekingtetett volna, hogy milyen képe van a világnak odalent? De csakhamar beborult és tovább esett. A vizes föld messze csillogott és visszaverte az ég szomorú képét. Néha úgy tetszett, mintha elállt volna az eső és szél füttyölt végig a falun; de csak megint rájött azután és csapódott az ablakomhoz. Tompa, egyhangú zúgás töltötte be a levegőt, melyen csak olykor-olykor nyargalt át egy-egy füttyel a szél. Néha egy menekülő madár nagy zajjal ütődött ablakom üvegéhez, vergődött ott egy keveset, míg szárnyai ellankadtak, ereje kimerült, leesett a sárba, vízbe és isten tudja, hogy mi lett belőle. Hol közelebről, hol távolabbról hallatszott, amint az üres, teli vizes edényeket hurcolták ki s be az átázott leányok és mindig rikkantottak egyet-egyét, amint szaladtak velök fődél alá. Egypár szegény parasztembernek halaszthatatlan dolga volt; azoknak minden lépésüket hallani lehetett, amint a csizmájuk belemerült a lucsokba. A házak és fák köröskörül csak úgy látszottak ki a ködből, mint a régi órák meg-homályosodott üvegfedőjük alól.“ (168—169. l.)

Vessük ezzel össze az új irány egyik legpregnánsabb írójának, Petelei Istvánnak egészen taláalomra kikapott egyik leírását:

„A csónak csíkot hasít a vizen, amint megtaszítja. Az acélbarna tükrön át a leveles, bogos hinár látszik a sáros fenékről. Gyenge fodrok úsznak a síkon. A nád tövén réce csusszan végig s átlátszó szárnyú lepke

siklik el, megérintvén a víz felületét. Vakkanás hallszik messziről. A hód szalad át egyik nádesomóból a másikba. A sás suhog. Glu, glu...“¹

Ez impresszionista hajlandóságnak egyik következménye, hogy megfigyeléseik közlésekor íróink különös gonddal azokat a mondatrészeket emelik ki, amelyek az általános faj- vagy cselekvésfogalmat az egyediség, egyszerűség vagy pillanatnyiség ismertető jegyeihez közelítik. Ilyen mondatrész a módhatározó, de különösen a jelző. Mert hiszen éppen a jelző az a szó, amely a főnévnek általános jelentését meg képes szűkíteni. Érdekes, hogy kiegyezésutáni prózairodalmunknak ez ösztönös tendenciája milyen tudatossá vált Tóth Bélában. Van egy igen jellemző tárcacsevegése, amelynek ez a címe: *Zöld*. Az író kint sétál a tavaszi pompában fürdő Margitszigeten, és azon elmélkedik, hogy milyen szegény a nyelv a természet végtelen árnyalatainak kifejezésére:

„Ím, itt előttem ez a sziget, vegetációja pünkösdi ünneplőjében és ennek az ezernyi-ezer pázsit-ékességnek, galypompának, bokor-dísznek a leírására csak ez az egyetlen egy nyomorult szavam van: zöld. Határos a némasággal, amire kárhoztam; egy csöpp vízzel kell kifejeznem a tengert, egy sapka széllel a levegőget, egy nyikkanással beethoveni szimfóniát... Mennyi zöld ezen az egy fán, a világosság és árnyék, a mozdulatlanság és remegés, a zsenge hajtások és a kész levelek adott faktorai által képezve. Látni bírom, kifejezni nem. Tapogatózdom a hasonlatok után, hogy nevet bírjak adni csak egypár nüánsznak: malachit, napsütött, tengermély, smaragd, levelibéka háta, krizoprasz, bronzrozsa, kolibri-toll, klorofill-sejtek nedves csillogása mikroszkóp alatt; alkonyi ég az óceánon, mikor a végtelenség kékjébe belekeveredik a sárga napfény; sötétben világító macskaszem, a szentjánosbogár kis lámpása az alvó bokor alatt, gyémánt villanásában az a szivárványból lopott egy sáv, Claude Lorrain erdei levegőjéből egy tónus, a Balaton októberi délután Badaacsonyról... Zöld, zöld minden és mentől több hasonlatot keresek, annál erősebben szól rám a névtelenség maradt sok ezer: Hát mi? Hát én? Nekem miért nem adsz nevet?“

S itt derül ki igazi oka az irodalmi synaesthesia-nek, annak a saját-ságnak, amely különböző minőségű érzeteknek, elsősorban a látásnak és hallásnak összevegyítésével egymást hívja segítségül a valóság-élmény pontosabb kifejezésére. E sajátosság legmodernebb költészetünkben (például Adyban) fejlődik ki még erősebben, de irodalmi értelme már itt lelepleződik. Halljuk csak Tóth Bélát tovább:

„Óh, ha lehetne a színeket hallani is! Ha a fül masinájának nem volna túlságosan légies az a sok billiom rezgés s ezt a zöldet mind nemesak lát-nám, de hallanám is! Egy óriási orkesztrum szimfónikus zenéje, amelyből kiismerem az egyes szólóhangokat, amint összefűződnek, egymásba folynak üde, világos, tiszta, ifjú harmóniába. Íme ez a sötét, komoly fenyő, lombjai bús árnyékával, de duzzadó fiatal erejében, talán ő ennek a zenekarnak az alaphangja, mély, széles tónusával; a kontra C, fundamentuma az ezer pillérrel, ívvel, cikornyával fölébe épülő architektúrának. A röpkerajzú csúcsok, gót rózsakeresztek és szögletes körvonalak: a vágató hegedűhangok: bizonyosan ez a világos, selyem leveleit hintáló nyárfasor. A fuvola lány szava ez az ezüstös zsenge olajfa, a felharsanó rézhangszerek ez a

¹ Őszi napsugár, az *Az én utcám* (1886) c. kötetben.

kiabáló zöldségű gyepe, a vadászskürt bégása a csalit sötétsége, az oboa ez a méla kőris, a gordonka a puszpáng, a fagót az ecetfa, a dobok és réztányérok lármája pedig ez a rikitözöld kis rétség...“²

Íme, itt van a magyarázata annak, hogy miért látunk a magyar stílusban éppen a realizmus idején egy bizonyos jelző-kultuszt felvirágozni, amikor is a mondat architektúrája tekintetében éppen e legalacsonyabbrendű elem válik a stílárís gond dédelgetettjévé, s így mintegy a mondatrészek proletárja gyakorol diktatúrát a mondat felett.

VIII.

A realizmus főképen a prózai elbeszélés terén éli ki magát. Ez egészen természetes jelenség, hiszen a verses külső forma nyúg a számára, a drámai forma pedig bizonyos stilizáló összeszorítotttságot, valami kiterveltebb változtatását követeli meg az ábrázolandó életnek, mint a regény vagy novella. Persze ez nem annyit akar jelenteni, mintha a realizmus nem hozott volna létre a maga számára külön drámai stílust is, hanem csak annyit, hogy a naturalista elveknek adaequatabb kifejezője az epikus, mint a drámai ábrázolás. Azonkívül az elbeszélő forma arra is legalkalmasabb volt, hogy a kornak szociális felfogása és egész világfelfogása szélesebb bemutatási területet nyerjen.

Az elbeszélő fajták közül a legterjedelmesebb, a regény, feltűnő formaváltozásokat mutat. Az új regényt két fővonás különbözteti meg a régebbi regényektől. Az első, igen jellegzetes fordulat, hogy a mese háttérbe lép a pszichológia mögött. Mintha az új nemzedékből lassan kihalna a *Lust zu fabulieren*, regényeiknek alig van meséje, s színes és változatos esemény-sor helyett egészen egyszerű cselekménnyel elégszenek meg; a meseszövésgondja helyett a főfigyelem a lélekanalizisre fordul. S itt nem is a legfelülbbben ellentétes írói egyéniséggel, a gazdag képzeletű, tarkán mesélő, de gyenge lélekábrázoló Jókaiival kell őket összevetni, hanem akár a régi irodalom legmélyebb pszichológusával, legfinomabb lélekelemzőjével, Kemény Zsigmonddal. E nagy regényíró is, kinek pedig főereje az analizisben van, kora regényirodalmának szokását követve, boncolgatásait igen változatos cselekménybe szövi bele. Az újak kezében azonban ez a tarka hím lefoszlik, s érdeklődésüknek, ábrázolásuknak szinte egyetlen gondja az emberi lélek marad. E változás természetesen nem történik egy csapásra, hanem igen érdekes átmeneti jelenségek figyelhetők meg. Pusztán egy példa legyen itt megemlítve, amely az új és régi stílust világosan elválasztható összetételben mutatja. Ifjabb Ábrányi Kornélnak *Edmund párbaja* című regénye szinte a túltengő analisis irányában indul meg, de közepe táján mese-regénnyé, és titokzatos, a kriminalitás határát érintő, majdnem monte-cristói fogásokból összerakott esinálmánnyá válik. A század utolsó két évtizedének regényei azonban már majd csupa elemző művek, s a nagy regényírók közül a mese érdekessége pusztán Mikszáth Kálmán gondja marad.

De természetesen az új regény sem tud mellőzni valamiféle mese-

² *Tárcalevelek*. Budapest, 1892.

szálat, neki is szüksége van valamire, amire felaggathassa analitikus megfigyeléseit. Az új regénynek cselekményfonala azonban — és itt van a második főkülönbség a régi iránnyal szemben — szigorúan egyszálú, s nem több széteső ágból szövött. A régi regény meséje majdnem kivétel nélkül több forrásból fakad, hogy azután egymás mellett kanyarogva, vagy egymást keresztülszelve, a vége felé szakadjon egybe. Az új regény ere magányosan vándorol, mellékágai nincsenek, s amint nem több forrásból buggyan elő, nem is szakad több ágra széjjel. S ez az a fordulat, ahol a modern regény a novella felé hajlik. A kényelmes, széles ábrázolású régi regény helyébe a szinte epizódmentes, egységesebbre markoló új elbeszélő modor lép.³ Itt is vannak átmeneti jelenségek. E tekintetben érdekes Beöthy Zsolt regényírói működését vizsgálni. *Kálozdy Bélájában* (1875) a mese általában egyvonalúan megkonstruált, de a vége felé az egyik szereplőcsoportnak (Hajóséknak) története az új modor gyakorlatánál szélesebbre terül, a mellékalakok meg a mű elejétől végéig körülményesebben és több gondnal vannak kidolgozva.

Lassan-lassan azonban egészen győz az új stílus, s legvégső és legművészebb kifejlődését Herczeg Ferenc és Gárdonyi Géza regényeiben látjuk. Mind a ketten érdekes fogással viszik keresztül ezt az erősebb egységbeszorítást. Herczeg legtöbbször úgy csoportosítja történetét, hogy főalakjával mintegy karonfogva sétáltat meg bennünket az ábrázolandó esemény soron keresztül, mindenről olyan sorrendben értesülünk, amint a hős értesül róla, mindenből annyit látunk és akkor látunk, amennyit és amikor a hős láthatott belőle. Ez erősen centripetális hatású modor mellett Gárdonyi többször egy másik hasonló hatású fogással is dolgozik: ő meg néha már annyira viszi az események összemarkolását, hogy egy-két regényében visszatér az ősi novella-stílushoz, és magával a hőssel mondatja el — még pedig együttöthelyében — élményeit.

A többi e korbéli regényíró is — ha nem is ilyen tisztán — rendszeren e típusok valamelyike felé hajlik, s ismét egyedül Mikszáth az, aki távortartja magát tőlük. Regényeinek meséjét szétteríti, nem törekszik a modern komponálási módra, azonban — s ez is igen figyelemre méltó! — szétágazó meseszövése a régi stílustól is különbözik. A régi regény több mederből futtatta össze az elbeszélés folyamát, de az egyes ágakat művészi módon kényszerítette gátakkal mederbe, — Mikszáth meg engedi őket szeszélyesen szertebarangolni, másikat vetni, meg újra a főmederbe visszakanyarodni. A régi regény sok nehezéssel dolgozott, de kiegyensúlyozta őket, — Mikszáth túri, hogy szeszélyesen ide-oda billegjenek. Kritikánk és irodalomtörténeti megítélésünk szereti ezt komponálásbeli tudatlanságnak bélyegezni. Lehet is, hogy igaz, de mindenesetre feltűnő, hogy ez a laza kötési mód Mikszáth részéről mennyire elvileg megalapozott, hogy mennyire tudatosan fakad abból, ahogyan ő a realizmus elvét értelmézi. *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* című háromkötetes regénye utóhangjában azt mondja, hogy „úgy a színpadi, mint az elbeszélői témáknak még mindig jobban kell közeledniök az élethez, lehánván azokat a békókat, melyeket az esztétika az öreg témákra azoknak a gyermekkorában

³ E változást Gyulai finom formaérzéke veszi észre a leghamarabb. Tolnai Lajos *Az urak* és Beöthy Zsolt *Bíró Márton* c. regényeit bírálva (1872) megállapítja, hogy mind a kettő inkább hosszabb novella, mint regény. *Bírálatok*, 1911. 126. l.

rakott. E szabályokból némelyek, a szinte nélkülözhetetlenek közül is, ártanak a természetességnek és rontják az illuziót. Még tán a kerekdedség, a frappáns fordulatosság is...“ A regényben „még most is sok a meszterkélttség s a cselekmény szimmetrikus elrendezésében a csináltság erősen érzik“. Amint látjuk, e felfogás a naturalista elvet már egészen a művészetlenség⁴ határáig tolja ki.

Ha most már jelesebb regényíróink csoportjain futólag át akarunk pillantani, nem élesen elváló, de nagyjában mégis öt külön csoportot figyelhetünk meg. Első a *tartózkodó realisták csoportja*. Ezek — Vadnai Károly, Csiky Gergely, Pálffy Albert — szelid folyású mesét, enyhe, langyos ábrázolásban mutatnak be, nagy emóciókat nem keltenek bennünk, de kellemes, kedves elbeszélők. A második csoport a *francia* mintákat követők csoportja. Erős analízis, bizonyos kis hidegség, a természettudományos elméletek kedvelése és fordultatos stílus jellemzik őket. Korban első érdekes alkotása ez irányban Toldy István *Anatole*-ja (1872). Többi tagjai e csoportnak ifjabb Ábrányi Kornél, Justh Zsigmond — aki Zolának Rougon-Macquart-ciklusára emlékeztető magyar regénysorozatot tervezett *A kiválás genezise* cím alatt —, azután a szintén Zola-tanítvány, s különösen ennek naturalista-romantikus kiegyensúlyozatlanságában követője: Bródy Sándor, — az erősen analitikus, apróra magyarázó Ambrus Zoltán, — s a franciák elemző módszerét azoknak stíluseleganciájával a legszerencésebben összeegyeztető Herczeg Ferenc. — Az *angol* regényíróknak két nevezetes tanítványa van: Tolnai Lajos és Beöthy Zsolt. Amannak keserű lázadozása a nyugodt, művészi megfontoltságot gyakran megakasztja, úgyhogy regényei — sok részletességük mellett is — sokszor már pamfletté dühösödnek; emez megfontolt, művészileg dolgozó, jó embermeglátó és kitünő stilisztá. Tolnaira főként Thackeray, Beöthyre Dickens és Thackeray voltak hatással. Akadtak tanítványai az *orosz* regényíróknak is. Az oroszok sötét világnézetét, társadalomfelfogását, mélabús hangulatait visszhangozzák, de kínosan mélységes lelki problémáiktól — nem mindig előnyükre — kissé tartózkodnak. Ez irányhoz tartoznak Vértesi Arnold, Gozdu Elek és Iványi Ödön.⁴

Utolsó, igen érdekes csoport: a *magyarosak*. Főtagjai Mikszáth Kálmán, Baksay Sándor, Eötvös Károly és Gárdonyi Géza. Erősen hazai levegő, bizonyos népies hang és egyszerűbb világszemlélet ez irány közös vonásai. Ezenkívül van azonban egy felöltő és igen értékes stílussajátságuk. Szemben többi regényíróinkkal, nem valami szalóni, válogatott stílusra törekszenek, mondataik nem komplikált fölépítésűek, hanem — Jókai stíluskezdéseire támaszkodva — az élő beszéd ritmusát keresik. A pipaszó mellett anekdotázó, ösztönszerűen művészi mesemondó vidéki urambátyámok fesztelen beszédét akarják visszhangozni. Míg többi elbeszélőnk stílusában van valami a felolvasó-asztalnál ülő előadónak modorából, az ő stílusuk maga a tiszta beszélt nyelv. Mikszáth azt mondta, hogy meg akarja találni a magyar ember „lélekzétvételeit“. Innen a rövid mondatok és a mellérendelt mondatok kedvelése a kiokoskodottabb alárendelés helyett és innen az értelmezőknek gyakori alkalmazása. E stílus legkövetkezetesebb és legművészebb megoldása Gárdonyi írásművészete.

⁴ A franciások, angolosak és oroszok csoportjának szétválasztásában nagyjában Császár Elemér könyvét követtem: *A magyar regény története*. Budapest, 1922.

IX.

Még a regénynél is nagyobb változáson esik át a novella. A magyar novella a maga legművészibb kiképzését Kemény Zsigmond, Jókai és Gyulai kezétől nyerte. Ezt a régies novellát azonban az irodalmi műszók eltolódása miatt ma már inkább kis regénynek neveznök, mert terjedelme a ma novellának nevezett írásműnél jóval hosszabb lehetett, s a regénytől csak meséjének összébbszorítottóságával és még azzal a sajátságával különbözött, hogy nem tűrt elmélkedő, magyarázgató kitéréseket, hanem egész alkotása művészibb öntésű volt. Egyébként azonban a történetet a maga lehető teljességében mondta el. Ezzel a kialakult novellával vagy beszéllyel szemben mingyárt a kiegyezés után szárnyát bontogató új novellastílus egészen más típusát teremti meg az elbeszélésnek. Ez új modor a régítől annyira eltérő utakon jár, hogy szinte már műfaji összetartozásuk is kétséges. Ez az új formájú elbeszélés a *rajz*.

A rajznak a régies novellától megkülönböztető jegyeit nem könnyű felsorolni, mert maga a rajz is alig egy-két évtized alatt lepergő történeti fejlődése folyamán különböző sajátságokat tüntet fel. Első feltünésekor elsősorban a novella cselekményszerűségével szemben jelent szakítást. A beszély valóban történetet beszélt el, az új forma inkább egy-egy helyzetnek, egy-egy emberi alaknak bemutatása akart lenni, s maga az esemény egészen jelentéktelenné vált, egészen háttérbe szorult, sőt sokszor teljesen hiányzott. A rajz első stádiumának tehát a cselekménytelenség egyik jellemző vonása. Másik, hogy az ábrázolandó életet nem a beszélynek kikerekített kompozíciójával, nem is bizonyos művészi distanciából szemléli, és — használjuk ezt az iskolás szót! — nem eszményített leszűrtségében mutatja be, hanem valami egészen közélről nézett szemlélet alapján, amely előtt a kis dolgok nagyokká nőnek, a nagyok szilánkokra aprózódnak; s ezenkívül — művészileg sem alakítja, hanem életszerű frissességükben és nyersességükben mintázza le őket. — A rajz e kezdő stádiumok után azonban erős változáson megy át. Kezdi a miliő és az emberi lélek ábrázolását ő is cselekményre felfűzni, kezd ő is a jelenségek között művészileg válogatni, kezd artistikusan alakítani, s ennyiben visszahajlik a régies beszélyhez, de ezen a ponton meg ismét egy új, élesen eltérő sajátsággal különzi el magát a novellától. E sajátsága: töredékessége. A régi beszély teljes bemutatású ábrázolása helyett a történetnek csak egyes részeire vet fényt. Gyakran csak az esemény megindulását közli velünk, gyakran csak a befejezését, sokszor meg a történetnek telijéből markol ki egy epizódot, de persze mindig úgy, hogy az előzményekre és következményekre kipillantást nyisson. Az is meg-esik elég sokszor, hogy az egész rajz nem egyéb, mint egy életfordulatnak a lélekben való megfogánása, vagy még ennél is halkabb valami: egy valamerre elindult léleknek visszatörpanása, szóval egy meginduló eseménynek megakadása. A teljes ábrázolású régi novellával szemben azonban e töredékesség nem egyúttal vázlatyszerűség is, hanem a bemutatásnak e szándékosan torzó volta inkább a ballada hézagos kifejezési módjával tart rokonságot, vagy még távolabbi példát keresve, Rembrandt képeihez hasonlít, amelyeknek csak egyes részeire vetül fény, a többi sejtelmes homályban marad. Ez az ábrázolási mód, amely a vízceppben akarja az egész tükröző eget bemutatni, csak ügyes írásművészek kezében válik megkapóvá: a

kisebb képességűek kezében — s itt Mikszáth tréfája jut eszünkbe — azokhoz a gyermeki rajzolásokhoz hasonlít, amelyek csak egy vízszintes és egy belőle középen kiugró függélyes vonalból állanak, az első jelentvén egy fal szegélyét, a másik egy őrálló katona szuronyának hegyét, aki a falon túl posztol, szóval amelyből éppen a legfontosabb, a katona, hiányzik.

A mi rajzirodalmunk a külföldi íróktól kap lökést, időrendben legelőször az amerikai Washington Irving rajzaitól, akinek cselekménytelen és szinte alakítatlanul valóságos képei realista szemű íróinkat igen megkapták. Nem kis hatása volt Dickens *Londoni vázlatainak* sem, mely gyűjtemény főként életképekből és leírásokból áll. Nagy hullámokat vert két orosz rajzíró: Sollogub gróf és Turgenyev. Amannak *Tarantásza* majdnem teljesen mesétlenül, de kitűnő milieu- és emberábrázoló tehetséggel van megírva, emennek *Vadászrajzai* pedig életből való friss kikapottságukkal és melancholikus hangulataikkal keltettek nálunk nagyobb visszhangot. Daudet finom és bájos *Malomból írt levelei*, valamint egy elzászi író párnak, Erekmann-Chatriannak rajzai is eljutnak hozzánk. Ezek mind még legnagyobbbrészt nem a teljesen kifejlődött rajzformát mutatják, bár egy-két darabjuk (így Dickenstől *A fekete fátyol* és *A kórházi beteg nő*, Turgenyevtől *A kerületi orvos*) már a végső fokra utal. A művészi összeszorítottóság, cselekményes és töredékes rövid történeteknek, a *short story*knak első nagy mesterét, Bret Harte-ot a hetvenes-nyolevanas évek magyar írói igen sokszor fordítják és követik.

A mi irodalmunkban a rajzformának fejlődését, éppen úgy, mint külföldön, olyanok indítják meg, akik régies novellákban is jelesek alkotnak. E kezdők Balázs Sándor, Tolnai Lajos és Beöthy Zsolt. Különösen Beöthynek *Zsebrák* című rajza (1875) volt szinte irodalmi esemény. Ebben a kis rajzban, mely a mohácsi csatát követő napról szól, új volt az, hogy mozgó történet helyett álló képet adott, hogy a nagy történelmi esemény helyett realista közelnézéssel csak ez eseménynek magánszemélyekre való lecsapódását, mintegy utóhangját verte vissza, s mindenekfelett az, hogy ez újszerűségek nem tapogató kísérletezésnek, hanem kész műfajként hatottak. Beöthynek ezt és többi rajzát e forma későbbi művelői túlszárnyalták, de az első erőteljes megszólaltatásnak érdeme az övé marad.

Következő művelői közül különösen Petelei István tűnik ki, aki életében sohasem tudott teljesen bekapcsolódni irodalmi mozgalmainkba, de akinek jelentősége azóta egyre növekszik. Petelei a turgenyevi és brethartei hatásokat érdekes vegyítésben mutatja, s e hatásokat színmagyar, jobban mondva szín-erdélyi couleur locale-ba olvasztja bele. Rajzaiban érdekesen figyelhetjük meg a még cselekménytelen rajzforma eseteit és a már kifejlődött eseményes, töredékes, balladaszerű új novellát. Peteleivel egyidőben Mikszáth is sok rajzot ír, sőt az ethnografiai rajzot ő hozza divatba. De az ő rajzgyűjteményei — bár sok kitűnő darab van köztük — sem a lélekábrázolás mélysége, sem a műfaj fejlődése tekintetében nem annyira jelentékenyek, mint Petelei Istvánéi. Mikszáth gyakran csak egy anekdotát bővít rajzával, vagy egy-egy regénytémát szorít vázlatossá; de perkeze gyöngébb alkotásaiban is ott ragyog elbeszélő kedvessége és ott mosolyog humorának verőfénye.

Érdekes speciális magyar jelenség az irodalom ez ágának fejlődésében, hogy míg külföldön a rajzforma mellett tovább él a régies teljességű novella is, minálunk a minimumra csökken. Van ugyan nálunk is egy-két

művelője (Vértesi Arnold, Baksay Sándor, Csiky Gergely), de a rajzözön egészen háttérbe szorítja őket. S a fejlődésnek e radikalizmusa a régies beszély megjelölését, a *novella* szót is lassan teljesen magának okkupálta, úgyhogy a mai irodalmi közvélemény e tekintetben egészen hamis szóhasználatához szokott hozzá.

A Peteleiben diadalra jutott rajzforma azonban fejlődésében nem áll meg az említett ponton, hanem tovább alakul, tovább gömbölyödik és csiszolódik, egyre kisebb terjedelművé válik, s a múlt század kilencvenes éveiben kialakul a *tárcaelbeszélés*. Ennek a fejlődésnek megértése azonban a tárca történetének ismeretét követeli meg.

X.

A *tárca* (feuilleton) elnevezés eredetileg mást jelentett, mint ma. A régi hírlapok tárcarovata nem elbeszélő művecskéket foglalt magában, hanem csevegést társadalmi vagy irodalmi kérdésekről. A lap komolyabb és súlyosabb politikai tartalmával szemben ezek képviselték a könnyedséget, a vidámabb elmésséget. Megalapítója Geoffroy abbé volt, aki Napoleonnak 1799 brumaire 18-i államesínye után kezdett a *Journal des Débats*-ba konzervatív szellemű, könnyed, csevegő modorú színi bírálókat írni. E formának legnagyobb hatású művelője aztán Jules Janin lett, ki 1836-tól fogva ugyane lapba könyv- és színikritikákat írt. A tárcaszerű modor és felfogás, amely nem a nagy és jelentékeny dolgokban keresi a jellemzetést, hanem az apróságokban, nagy lökést kapott a XIX. század első felében felvirágzó utirajzirodalomtól, különösen ennek legötletesebb termékétől, Heine *Reisebilder*-jétől.

A magyar tárcairódalom a harmincas-egyvenes évek *ujdondás*zainak kezében kel életre, akik a lapokban a fővárosi élet tipikus alakjairól, ferdeségeiről és komikus eseteiről közöltek feljegyzéseket. A magyar tárca e kezdő korának Garay János, Pákh Albert, Frankenburg Adolf, de legkivált Nagy Ignác voltak kedvelt művelői. Azonban modernebb szellemet e forma Bulyovszky Gyula kezétől nyert (*Délibáb*, 1855—59), ki a francia írók tanítványa: vidám és könnyed, de sajnós, nem rendelkezik mestereinek nagy stílusbeli jelességeivel. A hatvanas-hetvenes évek legnépszerűbb tárcáírója Ágai Adolf (Porzó). A friss, csevegő modor eléggé hatalmában van, ügyes szójátékgyártó, de ötleteinek, szatírájának különösebb mélységei nincsenek. A magyar tárcacsevegés legnagyobb mestere Tóth Béla, ki 1877-től 1907-ig körülbelül négyezer tárcát írt különböző lapokba. Tóth Béla Magyarországon, ahol szerinte „csak orátorok és anekdótázók vannak, de causeurök nincsenek“, ez a bizonyos hiányzó causeur akart lenni. Könnyed elmeftuttatásai azonban mindig mélyebb tartalmat takarnak, s az ő írói egyénisége szerencsés vegyülete volt a nagy műveltségnek a röpkén mozgó gondolkozással és a kitűnő írnudással.

A csevegő tárcának egyik mellékajtása a *politikai karcolat*. E cím alatt apró képek jelennek meg vezető politikusainkról, vagy az országgyűlési állapotokról, rendszeren a szatíra hangján előadva. E politikai karcolatok természetesen a hatvanas években meginduló politikai élet talajából kezdenek előhajtani, s azután dúsan felvirágoznak. Első művelője Kecskeméthy Aurél, aki Kákai Aranyos név alatt ír országgyűlési „fény- és árnyképeket“. Szellemes, kissé cinizmusra hajló író, kinek átható pillan-

tása előtt még nagyobb államférfiaink gyöngeségei sem maradnak rejtve. Álnévét azután ketten is használták hasonló tárgyú ábrázolásokra: ifj. Ábrányi Kornél és Mikszáth Kálmán. Mikszáth azonban utóbb a maga neve alatt is közölt efféle apróságokat. Ő nem tekint olyan leplezetlen nyíltsággal a jellemzett alakok lelki redőibe, mint Keeskeméthy, politikai belátása sem mélyenjáró, de humorának derűjével és stílusának törülmetezett magyarosságvával a legnépszerűbb lett e forma művelői között.

A nyolcvanas évek vége felé és a kilencvenes években azonban kezd a csevegés az újságnak más helyére szorulni, s nem nevezik többé tárcának; az ő helyébe meg benyomul a rajz, amely azonban ezzel szintén bizonyos változáson megy át, amennyiben kényszerül új otthonának határai közé szorulni, s régi formájánál is összeszorítottabb lesz. Teljesen bele kell férnie egy számnak vonal alatti kereteibe, hogy az olvasónak figyelme a folytatásokkal ne szóródjék széjjel. E formának a régebbi rajztól örökölt tulajdonságai, és új, kimért terjedelme határozzák meg minden stílusajátságságát. Frappáns érdekesség, a történetnek igen szoros kötése, nagy hézagossága, a lélekábrázolásnak egy-két fővonásra korlátozása, sokszor erős törekvés lírai hangulatokra, — ezek körülbelül a *tárcaelbeszélésnek* jellemzői. Olyan elbeszélő-modor ez, amely sok művésziességnak lehet létrehozója, de az is tagadhatatlan, hogy nagy elterjedése, páratlan népszerűsége a valamivel szélesebb ábrázolású rajzra vagy éppen novellára termett tehetségeket is maguk megtagadásával e szorító keretbe, mint valami Prokrusteszes-ágyba kényszerítette bele.⁵

A külföldi irodalmakban legnagyobb mesterei e formának Maupassant és Csehov. A magyar irodalomban a tárcaelbeszélés felé való hajlás már némiképp Peteleinél is tapasztalható, legkiválóbb művelői azonban Herczeg Ferenc és Gárdonyi Géza. Mind a ketten kitűnően értik mondanivalóikat úgy összeszorítani, a lényegest úgy kiragadni, hogy e szűk keretből széles társadalmi vagy mély lélektani horizontokra nyissanak kilátást, anélkül, hogy témáiknak e szűkremértsége a kényszeredettség hatását tenné. Herczeg előkelőbb, csiszoltabb, Gárdonyiban több a melegség. Mint művészek azonban egyenlőrangúak. E tárcaelbeszélés művelőinek száma olyan rengeteg, hogy még a kiválóbb nevekre is csak egy szélesebb áttekintés terjedhetne ki.

XI.

Legeredetibb alkotása a kiegészítés utáni irodalomnak a *társadalmi dráma*. A színműnek ezt az ágát valósággal e korszak teremti meg. Az előző korok társadalmának drámái bemutatása csak a vígjátékig emelkedett, a középfajok és szomorújátékok, ha a jelenből merítették tárgyukat, csináltak és élettelenek maradtak. Czakó, Obernyik, Hugó Károly, de még Szigligeti Edének is efajta műveiben sok a keresett, s a mese inkább fiktív, mint valószerű társadalmi miliőbe van helyezve. A modern társadalmi drámát a realizmus kora teremti meg, elsősorban azért, mert e drámai tárgykör számára éppen a realista nézés a szükséges, másodsorban pedig azért, mert igazi anyagául egyedül a fejlettebb városi élet kínálkozik. A városi élet nagyobb föllendülése pedig csak a kiegészítés után köszönt be Magyarországon.

⁵ Ezért szólalt fel egyeduralmuk ellen Gyulai kétszer is: *Hírlapjainkról* (1895), *A tárcaelbeszélésekről* (1898).

A magyar társadalmi drámának ez irodalmi korszakban megtett fejlődését három írón lehet legjobban bemutatni: Toldy Istvánon, Csiky Gergelyen és Herczeg Ferencen. A többiek munkássága elenyészőbb jelentőségű. Mind a hármukban közös, hogy mintáikat nem a súlyos és mély germán drámában keresik, hanem a könnyedebb világfelfogású és fejlettebb technikájú franciában. Toldy Istvánnak két vígjátéka, *A jó hazafiak* és *Az új emberek* jelentékenyebb, mint két komoly színműve, *Livia* és *Cornelia*. Amazokban speciális magyar és aktuális témákat vesz tolla hegyére, emezek bármely európai társadalomban megtörténhetnének, sőt *Livia* másutt inkább, mint idehaza. Toldy Istvánnak elég éles tekintete van a jellemzőnek meglátására, de politikai felfogása néha igen is elfogulttá teszi. Technikája egyenetlen: néhol látszik, hogy a franciáktól jól megtanulta a jelenetek hatásos fölépítését (pl. *Cornelia*, II. felv.), máshol azonban még nehézkes. A sok félreszólás és monológ is kínosan hat. Felvonáson belül azonban változást már alig alkalmaz.

Toldy István nyomába az új romantikus iskolától elhódított Csiky Gergely lép. A franciák tanulmányozása rajta még erősebben érzik, mint Toldy Istvánon. A nagy jelenetet, a *scène à faire*-t, különös gonddal készíti elő, és meséjének szálait kitünően tudja hegybe futtatni. Magyar színpadon ő az első, aki tömegek mozgatásához ért. Nála a teli színpad sohasem válik pusztán a statiszták gyűlöhelyévé, hanem minden alakjának megvan a maga külön érdeke, külön tenni- és mondanivalója. Csak az a kár, hogy francia mintáit nem követte abban a fogásukban is, hogy a darab megindításakor használt apróbb epizód-alakokat később háttérbe szorítsa vagy éppen elejtse. Csiky rendesen végigviszi darabja egész menétén és néha aránytalanra megnöveszti őket. Emberábrázolásában a szemlélet bizonyos frissége nyilvánul meg, de baj, hogy gyakran a groteszk felé túloz olyankor is, amikor darabjának hangulata éppen nem groteszk. A lélek mélyébe ritkán markol, és komoly alakjai inkább csak vázlatosan és felszínesen odavetett halvány körvonalak. Egyébként a mélység hiánya nemcsak lélekrajzolásában, hanem problémafölvetésén is látszik. Csikynek van mondanivalója, de kimerítően, több oldalról nem tudja megfogatni. Innen van, hogy darabjaiban új meg új indítékok beszövéseivel kell leplezni azt, hogy az író egy témánál megmaradva hamar kifulladásra ér. Ezért van darabjaiban annyi jövés-menés, egyre újabb szereplők érkeznek, egyre tarkább és tömöttebb a színpad, s nincs talán írója az egész modern európai irodalomnak, akinek egy-egy felvonásában annyi tengersok jelenet volna. Kellemetlen sajátosága még, hogy személyei a maguk szándékát nagy hirtelenséggel leplezik le, mindent kimondanak, lelküket valósággal a tenyerükön hordják, ahelyett, hogy szándékaik igazi drámaisággal *kippattannának*. A monológot, *félrét* ő is gyakran alkalmazza, és sokszor aláhúz velük olyat is, ami már úgyis eléggé érthető. Egyáltalában az az érdekes, hogy franciás technikájának keretei között tartalmi és formai tekintetben egyaránt valóságos angol vaskosságok húzódnak meg.

S éppen ennek a vaskosságnak, nehézkességnek hiánya az, ami Herczeg Ferencet mint drámaíróát Csikytól olyan előnyösen különbözteti meg. Az ő darabjai elegáns, könnyed kézzel, fölényes biztossággal szövött alkotások. Drámaírói pályája önmagához viszonyítva is fejlődést mutat. Kissé felszínesebb kezdetek után a lelki és társadalmi problémák mélyebb ábrázolásához jut el, technikai téren pedig majdnem teljesen mellőzni tudja

a félrét és monológot, s ami még ennél is jelentékenyebb, egyre kevesebb szüksége van nagyobb apparátus mozgatására, eszközei egyre egyszerűbbekké, puritánabbakká válnak. A fölösleges szereplők mellőzésével, a játszó személyeknek és a hatáskeltő fogásoknak minimumra csökkentésével együtt jár nála a tartalomnak egyre teljesebb gazdagodása. Nyelve is igazi színpadi nyelv: kihegyezett mondatai szikrázva csapnak össze, és semmi sincs bennük, ami kellemetlenül papirosízünek hatna.

A társadalmi dráma mellett feltűnő hanyatlásnak indul a *történeti színmű*. A régi magyar irodalom történelmi darabjainak tarka változatosága után hideg és szabályos alkotások bukkannak fel, s azok is igen rövid életűek. Mintha e darabok íróinak egyéb ambíciója sem volna, mint a Teleki-díj pályabíráinak tetszését megnyerni. E megállapítás alól Csiky történelmi drámái sem kivételek. Egyedül Rákosi Jenő jár egészségesebb és merészebb utakon. Érdekes tragédiája, *Endre és Johanna*, sokáig színen is maradt, de legvakmerőbb, formailag legjelentékenyebb, görög hatást mutató *Tágma királynője* minden megrázó ereje mellett sem tudott népszerű lenni. A történelmi dráma területén ismét Herczeg Ferenc volt az, aki új életet fakasztott. Az ő történelmi darabjaiban mindig van valami a modern politikai élet aktualitásaiból. Ezek azonban nem bámulnak ki magukfitogtatón a színpadi képből, csak az ábrázolt korszak és a mi időnk valamely vonatkozásának rokonsága van kissé figyelmeztetőbben kidolgozva. Első nagyhatású történelmi darabja, az *Ocskay brigadéros*, formahibái ellenére is eseményszámbe ment. *Bizánca* minden tekintetben mestermű. Herczeg itt a legnagyobbat merészelte, amire drámaíró csak vállalkozhatik: egy évezredes birodalom tragédiáját e birodalom életének utolsó napjába beleszorítani. *Arva László királya* különösen a drámai nyelv tekintetében kiváló alkotás. Sajnos, hogy Herczeghez hasonló tehetség a történelmi dráma terén nem jelentkezik.

XII.

E rövid és vázlatos áttekintés a hatvanhetediki kiegyezés után fellépett irodalmi törekvéseken csak egy-két tipikus költői formaváltozásra akart rámutatni, s nem volt célja kimerítő tárgyalásba bocsátkozni. Annyi azonban e futó áttekintésből is eléggé nyilvánvaló, hogy e harminc-harmincöt esztendő egyáltalában nem volt az az epigon-korszak, aminőnek többször nevezték. Kétségtelen, hogy Vörösmartyval, Petőfivel, Aranyval, Eötvössel és Keményvel vetekvő tehetségeket nem mutathat föl, de másfelől belső megformálás és technika tekintetében annyiféle újat hozott, amennyit a magyar költészet előző korszakai közül csak Bessenyei és Kazinczy nemzedéke. Az új, a modernebb magyar szellem számára új kifejezési formákat keresett, és a legtöbbször talált is, ahol pedig nem, ott legalább megindított olyan irányú fejlődést, amelybe irodalmunk legújabb törekvései belekapcsolódhattak. Átmeneti korszak volt, nemcsak annyiban, amennyiben minden kor az, hanem azért is, mert a régi és új felfogás között szakadékosabb ellentéteket kellett áthidalnia, mint más korszakoknak. Az előtte felnőtt, de még belenyúló életű és a nyomába lépő költői nemzedék többször volt vele szemben kelleténél szigorúbb, de a tárgyilagos történelmi szemlélet törekvései, újításai és eredményei előtt tisztelettel hajlik meg.

Galamb Sándor.

ÉJSZAKÁRA VIRRADAT.

(Folytatás.)

V.

A vonat már készen állt az induláshoz, de még nem csöngettek beszálláshoz. Réthi Pál megkerülte a perront és már előbb helyet foglalt egy fülkében.

Kibámult az ablakon.

Előtte egy tehervonat állott. Az egyik kocsiból éppen rakodtak. A kocsi mellett szuronyos baka állt őrt. Két munkás egy hordót szedett le a kocsiról. A hordó túlságosan nehéz lehetett, mert hirtelen vágódott le a földre, megrepedt s a repedés nyomán szivárogni kezdett belőle valami. A két munkás rövidke ideig tanácstalanul nézte a hordót, majd lehajolt az egyik és megszagolta a szivárgó folyadékot. Az arca örvendőre derült, a szeme felcsillant, szinte beszélni látszott: „pálinka!” s a másiknak is mosolygásra rándult a szája. Az őt látta a két ember örömét, odament hát és megszagolta ő is a hordó tartalmát és nevetve bólintott ő is. Egyszerre lekapta puskájáról a szuronyt, beleillesztette a repedésbe, szíjjelebb feszítette, hogy most már csurgott belőle az ital, alája tartotta csajkáját és mohón ivott. Azután szépen megkínálta a két munkást is. Közben mások is odagyültek s a rakomány „őre” azokat is sorjában kínálhatta.

Réthi derülten nézte a jelenetet. Önkéntelenül bólintott azok jókedvéhez, mintha biztatna valakit: „Csak tovább is ezen az úton, rajta, lopni vígan, messzire jut majd Nagyrománia!” Annyira felvidította a kép, hogy nem is ügyelt arra, hogy a vonatjára már tódul a nép és az ő fülkéje is megtelik utasokkal. Nem ügyelt rá, hátra sem nézett.

— Jónapot, Pál! Együtt utazunk? — szólította meg ekkor valaki.

Rezsefy Lászlóné volt, aki köszöntötte; az izabellafoki szolgabíró felesége.

Réthi zavarba jött a láttára. Idestova két éve nem beszélt az asszonnyal, két év előtt pedig még nem volt asszony, még nem hívták Rezsefynének Anka y Ágnes t.

Réthi szomszédfalujából való leány volt, a jókúti orvosnak gyermeke.

Illefalva és Jókút alig egy óra gyalogjárásnyira feküdtek egymástól, fiatalembernek igazán nem nagy távolság s Réthi Pál számtalanszor meg is tette ezt az utat.

Úgy volt ugyanis, hogy csakhamar szörnyen unalmasnak találta az illefalvi társaságot mindig, valahányszor pesti jogászkodásából hosszú nyári vakációkra hazavetődött. Hiszen jó volt, határozottan jó, otthon lenni, nagyokat enni, nagyokat pihenni, hanem hát az ilyen epikureusi élethez ő még nem volt eléggé öreg, ez nem tudta kielégíteni, vágyódott más után is: nekivaló, hozzáillő társaság után. Elvégre a szüleivel mégsem

lehetett túlbizalmas olyan dolgokról, amiket a fiatalok a legszívesebben tárgyalnak, meghánynak-vetnek, — az apján kívül pedig alig akadt még egy-két nadrágos ember a faluban. Az agglegény jegyző végtelenül untatta a maga csillagászati tudásának fitogtatásával. A süket tanító sohasem beszélt, hanem csak hallgatott, viszont azonban, mert nem hallott, kiordíthatta a lelkét, aki hozzá beszélt. A falu intelligenciájához számított Grün, a krájleros is; összekuporgatott nagy vagyona és virilis adója talán „jogot“ is adtak neki erre, de hogy szellemi élvezet volt-e a társasága, az egészen más lapra tartozik... Réthi Pál tehát, amikor csak tehetette, igyekezett szabadulni Illefalvától és átsétált Jókútra.

Jókút már egészen más volt, mint Illefalva. Már külső képén is meglátszott a nagy különbség.

A házak előtt kövezés, néhol aszfalt is, maguk a házak pedig tiszták, tetszetősek és mind cseréptetősek; zsup-, nád-, vagy akárcsak zsindelyfedelű nem akadt közöttük. A házak mentén kő- vagy vasrácsos kerítés díszelgett és a kerítés mögött, a tágas, söpört udvaron talán még a lakóháznál is csinosabb építésű istálló. Lerítt a jómód az egész faluról. Csupa vagyonos sváb lakott benne, akik egymással vetekedtek a szorgalmas munkában és vagyongyűjtésben, — renyhe oláht, vagy a más munkáját kiaknázó zsidót egyetlenegy sem tűrtek maguk közt.

Mert csodálatos nép a sváb. Hihetnéd, hogy önző, sőt önhitt. És talán nem is tévedsz. De tudnod kell, hogy a maga lábán járva, a maga keze erejével lett azzá, a mi. Sárgult régi okmányok még gyülevész népséggént emlegetik, Mercy és Orcy grófok szitkozódtak rája, hogy Elzász-Lotaringia, Württemberg stb. söpredékével népesítik be a török-pusztította Maros—Tisza—Duna-közét... és ma? Járd végig e vidék sváb községeit: viruló jólétet találsz mindenütt. S ereszkedjél beszédbe a népével — ne tarts attól, hogy nem érted nyelvét, beszélhetsz vele magyarul, akárha a Hajdú-vidéken járnál —, elegyedjél beszédbe vele s ha lassan nyíló szívét meg tudod nyitni, meglásd, hogy becsülni fogod józan gondolkozását és bámulni fogod tudásszomját. Mert ez a tudásszomj is benne van a svábnak ízében-vérében. Lehet, hogy magyarul beszélni is csak ezért tanult meg az első sváb, de a gyermekeit azután már mind magyar iskolába járatta. Mert itt, ennél a népnél megbecsült intézmény az iskola! Láttam nem egyszer és elámultam rajta mindenkor, hogy ennél a parasztfajnál még a meglett ember is, még a nagy munkaidőben is, ráér olvasgatni, tanulni, ismereteit bővíteni. És dívó divat, hogy gyermekei is többet tanuljanak, mint amennyit az elemi iskolában beléjük vernek. Ha leány a gyermek, a jómódú sváb zárdába adja, elvégezteti vele a polgárit, meg esetleg a felsőbb leányiskolát, de azután szépen hazahozza, a lány felölti „paraszti“ ruháját, tesz-vesz a ház körül és várja nyugodtan, míg jön érte valaki, aki oltárhoz vezet. S hogyha földet művelő ember az illető, hát nem rösteli megfogni ő sem az eke szarvát, ha pedig úri sorból került ki az illető (talán tanító, tanár, ügyvéd, avagy kereskedő), akkor megint felölti az „úri“ gunyát és bizonyára megállja a helyét így is. A fiúgyermek, ha tanul, ugyanúgy lehet, hogy néhány gimnáziumi osztály elvégzése után szintén hazamegy folytatni az apja mesterségét: szántani, vetni, aratni, de lehet, hogy diplomát szerez és lesz belőle hasznos tagja — a magyar középosztálynak.

Jókút is ezek közé a boldog falvak közé tartozott, megáldva hangya-

szorgalmú és tudást szomjazó lakóssággal. Diákemberei közül kettővel szerfölött rokonszenvezett Réthi Pál. Luckan Mihály volt az egyik, talán nem is kiváló tehetségű ember, de a maga szőkeségében és trabális alkatában típusa a sváb akarásnak, felfelé törtetésnek. A másikat Mahler Gyurinak hívták, már kevésbé törtető ember, a könyveket sem habzsolta úgy, mint amaz, de amibe egyszer belefogott, azon csökönyös sváb kitartással rágta keresztül magát. Az ő kedvükért is szívesen átjárogatott Réthi Pál Jókútra, de még szívesebben — Ankey Ágnes miatt.

Ha néha számot vetett magával róla, mindig arra a meggyőződésre kellett jutnia, hogy semmi szerelem nem vonzza a leányhoz, hanem csupán a szeme kíván gyönyörködni nagy szépségében.

Mert nagyon szép volt Ágnes. A környékbeli más hajadonok nem is hagyták volna el neve mellől a világ minden kincséért sem a jelzőt: a „szép Ágnes“-ként emlegették. De ennek az elismerésnek nagyon csípős volt az íze. Viszont a férfiaknak önkéntelen hódolattal hajolt meg a fejük csak a neve hallatára is és ilyenkor egy-egy sokat jelentő sóhaj szakadt fel szívük mélyéből. S egy, a maga kis környezetében félelmetes Don Juan-ként ismeretes fiatal segédjegyző, aki azonban Ágnesre hiába tekintgetett rajongva, egyszer italozás közben órák hosszat csak róla áradozott, százszor, ezerszer is megismételve, hogy: „klasszikus“. Ennél a bizonyos italozásnál Réthi Pál is jelen volt és a sok „klasszikus“-t hallván, hirtelen valóban úgy látta maga előtt Ankey Ágnest, mint egy klasszikus szobrot. Szobrot, amely gyönyörű, de — hideg márvány; láttára nem tódulnak az embernek vérpiros gondolatok az agyába. Mert az nagyon különös volt, hogy a leány minden szépsége ellenére Pálnak álmatlan éjszakákon sem támadt vágya Ágnest megcsókolni. Talán az ízlése volt túlkényes, mert talán a lány válla nem volt annak megfelelően gömbölyű, vagy a csípője volt még keskeny, vagy a bokája nem hajolt eléggé ingerlő vonalba — Pál maga is sokat gondolkozott ezen és maga sem tudta, hogy hát miért? —, de valójában semmi mélyebb érzés nem vonzotta őt Jókútra, hanem csakis az, hogy szeretett gyönyörködni Ágnes hamvasan barna-piros arcában és kéken csillogó fekete hajában, szerette nézni tengerszeme mély színváltozásait, szerette hallgatni kicsiny piros szája csacsogását...

És mégis! Annyit se kellett volna átjárogatnia Jókútra, sokkal kevesebb együttlét is elegendő lett volna ahhoz, hogy a fáma összehoronálja őket. A vénasszonyok pletykálkodásán és a többi leány gyöngéd célzásain azonban hamar túltette magát, füttyült rájuk. De egyszer valaki megsúgta neki, hogy bizony Ágnes maga is számít rá. Azontúl észrevehetően kevesebbet látogatott át Jókútra. És így érhetette egészen váratlanul a hír, hogy Rezsényi László eljegyezte Ankey Ágnest. Akkor még egyszer beszélt vele Réthi, de Ágnes olyan furán, röviden felelgetett neki, hogy... azóta (két éve!) nem látta.

S most íme, egyszerre előtte termett.

Láttára zavarba jött. Azt sem tudta hirtelenében, hogy miként szólítsa: „nagyságos asszony“-nak-e, vagy a régi módon egyszerűen „Ágnes“-nek?

Zavarát az asszony is észrevette s mintha az rá is átragadt volna; már tudnivaló dolgot kérdezett és már túlbizalmasnak találta a „Pál“-megszólitást ő is:

— Illefallára utazik? ... Réthi!

Beszélgetésük nehezen, döcögve haladt előre, akár a vonatjuk. Inkább az asszony beszélt, a férfi csak néha-néha vetett közbe egy-egy kérdést, különben bámész szemekkel nézte Ágnest.

Még mindig sugárzott róla a szépség, sőt kétévi asszonyisága még virulóbbá tette ezt a szépséget. Válla meggömbölyödött, csípője megszélesedett és a bokája lágy vonalba omlott. Az arca is mintha teltebbé vált volna, de a haja még mindig kéken csillogva övezte azt, piciny szája még mindig életpirosan virult belőle és mélytekintetű szemében még mindig a rejtelmes tenger sejtelmes titkai lappangtak. Réthi Pál fürkészve nézte, pillantása azonban most sem tudott mohón megcsüngeni ezen a kiáltó szépségen, hanem le-lesiklott róla. Komisz gondolatokat akart agyába erőltetni, csak azért is! juszt is! mert miért számított órá egykor ez a nő?... és miért lett mégis másé?... és miért bánt vele olyan kurtán-furcsán legutóbb?... és miért hozta most is zavarba?... — de hiába erőltetett ilyen gondolatokat, pillanat alatt széjjelfoszlottak, mint a szappanbuborék.

Az asszony is abbahagyta semmitmondó beszédjét.

Csend támadt s a csend feszélyezte őket.

— Hol az ura? — érdeklődött aztán pusztán udvariasságból Réthi.

— Az uram?...

Reszefyné elgondolkozott. Mintha elmerengne valamin, szeme a távolba meredt. Csak idő múltán adott feleletet a kérdésre:

— Most talán Szegeden van.

— Szegeden??... Talán??...

— Ott. Vagy lehet, hogy talán már nem is ott, hiszen azt hallottam, hogy onnan már tovább ment a fehér gárda. Nem tudom...

És fáradt, szenttelen hangon beszélt:

— Izabellafokról menekülnie kellett, mert mihelyt „ezek“ bejöttek, rögtön rá akarták tenni a kezüket. Én épp otthon voltam Jókúton, a szüleimnél. Már aludtunk. Egy szekér örült-hajszás zörgése valamennyiünket felriasztott. A szekér házunk előtt állt meg. Az uram rontott be. Sebtiben behányt némi ruhaneműt egy táskába, sebtiben búcsúzott, aztán megint hajrá! tovább! Ott hajtott el maguk előtt, Illefalván át, Temesvárra. És igen, alig ment el, nekünk úgy rémlett, hogy még az ő kocsija zörgését halljuk, de a zörgés hangja közeledett, másik állt meg a házunk előtt. Erről vad káromkodások közt katonák ugráltak le, a gárdabeliek. Szuronytszegezve rontottak be a házba: hol az uram? Megmondtam nekik, hogy épp az imént hajtott tovább. Nem hitték el. Kutatni kezdtek, persze eredménytelenül... az uram azalatt legalább egy órai időt nyert, bizonyára már elérte Virágosvölgyet s ezeknek akkor még nem volt szabad annál előbbre menniök, tehát megnyugodtam. Kevésbé a gárdisták. Roppant dühösek voltak. Szuronyuk hegye folyton ott táncolt a mellem előtt, öklüket rázták az orrom előtt és szitkozódtak és gorombábbak voltak, mint egy... utolsóval, de legalább nem vertek, pedig ezt is elvártam tőlük. Másnap reggel vonatra ültem, jöttem a városba. Éppen csak hogy elbúcsúzhattam az uramtól, akkor ment az utolsó vonat a magyar Szeged felé: azzal ment ő is. Én meg megyek vissza a falumba, hogy folytassam ezt az én gyönyörű házasesetemet. Mert gyönyörű! Két éve vagyunk házások, de háború, forradalom, miegymás... még félévig sem éltünk együtt.

Rezsefyné tompa, száraz, szinte közönyös hangon mondta el mindezt és Réthire különösképen hatott ez a hang. Ahhoz a tragikumhoz, ami az asszonyt sujtotta, illett volna némi siránkozás vagy talán jajgatás is, vagy legalább sópánkodás, de semmi..., semmi... Az asszony ott ült vele szemben mozdulatlan arccal, semmi nyoma rajta a lelki felindulásnak... Hideg ez a nő, nagyon hideg! — gondolta. Mintha nem vele történt volna mindaz, amit most elmondott. Hát nincs benne semmi érzés? Hát hogyan szeret?... Vagy talán... (eszébe ötlött valami), vagy talán... nem szereti az urát?...

Önkéntelenül és a régi bizalmas hangon csúszott ki száján a kérdés: — Mondja, Ágnes, megtalálta boldogságát az ura mellett?

Ágnes asszony rávetette a szemét Réthire.

Olyan volt most ezeknek a szemeknek a pillantása, amilyen még soha. Mintha az örökké titokzatos tenger hirtelen feltárta volna egy mélységes, egy féltetten rejtett titkát, de — akinek feltárult, mégsem láthatta, nem érthette meg azt, talán mert nem volt elkészülve ilyen káprázatos látványra. Csodálatos egy tekintet volt! Csak egy rövidke pillanatig tartott. S a következő pillanatban már válaszolt is Ágnes a kérdésre egyetlen határozott szóval:

— Igen!

Egyetlen szó volt és határozott hangú, de az asszony arca bíborpírba borult, amikor kiejtette. S ezen megint volt mit gondolkoznia Réthi Pálnak... Mert igazán igen-e?... Ha valóban igen, úgy miért pirult el belé?... Talán... nem mondott igazat?... Ó, lehet, hogy hazudott, egyszerűen hazudott. Hiszen olyan különös volt a pillantása is... Vajjon mit jelentett ez a pillantás?...

És Réthi mindvégig ennek a különös nézésnek a hatása alatt állott. Alig is beszélt már.

Rezsefyné is hallgatásba merült. Őt most utólag, miután már felelt is rá, bántotta a bizalmas kérdés. Mert miért akar az ő lelkébe bepillantani egy — idegen ember?!...

Illefalvához érkeztek.

Réthi megremegett, amikor búcsúzásnál megfogta az asszony kezét. Kereste szemében az előbbi pillantást, hátha most megfejthetné, az azonban semmitmondón, közönyösen nézett vissza rá. S amikor már kiszállt a vonatból, még egyszer feltekintett a kocs ablakára, amely mögött Ágnes asszony állott, hogy hátha... hátha... Mert úgy érezte, hogy annak az iménti különös pillantásnak az emléke teljesen hatalmába kerítette, rabjává tette, idegesíteni fogja és nem tud majd egykönnyen szabadulni attól.

Pedig bizony a következő percben már meg is szabadult tőle.

Amint megfordult, egy fehérruhás leányt látott maga előtt.

A leány kacagott. Kacagása úgy hangozott, mint tavasszal a virágos mezőkön szétáradó májusi harangszó. És maga is a kacagó tavasz volt. Kivánatos természetén szellő lengette a könnyű fehér ruhát és a szoknya alól ilyenkor elővillant formás lába. Haja szőke volt és drága aranyként fűdött a ráhulló napsugárban. Szeme kék volt, mint maga a tiszta mennybolt odafenn, és ezekből a szemekből Réthi Pált is érte egy cikázás.

Pál vére megbizsergett belé s ez a derűs, nyílt pillantás egyszerre elhajtotta emlékezetéből az iménti titokzatos pillantás hatását.

Lassan megindult az ákácfasorban hazafelé.

— Ki ez a lány? Bizonyára idevalósi, de vajjon kicsoda? Hogyan, hogy nem ismerem? Vagy talán csak az új uralom vetette ide a faluba és oláh ő is? Lehet. De Isten bizony, remek példánya az emberi nősténynek! — zszibongtak a gondolatjai.

Megállt, hátranézett, hogy látja-e még?

A leány szintén ott jött az ákácfasorban, maga mellett azzal az oláh parasztemberrel, akivel a vasúti állomáson is beszélgetett.

Pál elhatározta, hogy lassítja lépteit és bevárja, hadd élvezze még pompázó üdeségét, hanem aztán észrevette, hogy a házuk előtt már türelmetlenül lesi az apja, sietett hát hozzá.

— Na, hoztál valami jó hírt? — rohanta meg az öregúr.

— Sokat, apám! De... kicsoda ez a fehérruhás lány, aki itt jön?

— Ez?... — odanézett, hanem egy röpke tekintetre is alig méltatta, hiszen az ő tavasza már régen elvirult, őt nem érdekelte, mert nem érintette az, ami a fiát el tudta ragadni. — Ez? A pópánnak a lánya. A Livia. Biztosan kell ismerned. Avagy igaz, tán már nem emlékszel rá, hiszen évek óta idegenben, oláh iskolákban nevelődött... Nos, hát mi újság?

A leány ott haladt el előttük.

Falun, ahová még nem tódult be parancsolón a divat, csitri úri-lányoknak nem köszönnek máról-holnapra hódoló „kezticsókóloom“-mal az idős úriemberek, akiket tegnap még bácsiztak és talán kézsókkal üdvözöltek ugyanazok a csitrik. Mert itt nem a nő női mivolta, hanem a kor tisztelete van előtérben. Livia is előre köszönt az öreg Réthi Jenőnek. Ez viszonzásképen kissé megbillentette a kalapját, Pál azonban hirtelen és udvariasan emelte meg a magáét s azután is hosszan utána bámult a lánynak, aki könnyed mozdulatokkal ment tova; el lehetett képzelni, miként feszül minden lépésénél minden ruganyos kemény izma!...

— Nos, hát mi újság? — türelmetlenkedett az öregúr.

Pál belefogott mind annak a felvidító, csupa jó hírnek és kedves jelenségnek az elmondásába, amit Temesvárott összeszedett. Nem úgy mondta el, ahogyan azt előre elképzelte: rajongó lelkesedéssel, nagy bizakodással, hanem erősen akadozva. Találkozása Ágnessel, majd meg Liviával, egészen megzavarta.

Csak akkor jött tűzbe, amikor az apja ellenkezett, hitetlenkedett.

Mert az öregúr, aki még legutóbb is sehogyan sem tudta és talán nem is akarta elhinni a rosszat, most kételkedve fogadta a jót:

— Nem hiszem én ezt! Lehetetlen! — tamáskodott minduntalan, hanem a következő pillanatban már kíváncsin faggatta további hírekért: — Na és? Aztán?

És Réthi Pál most már buzgón mesélt. Látta derülni az apja bánatos arcát. Egyenesen törekedett rá, hogy megint hitet öntsön ebbe a megtört lélekbe. Mesélt, mesélt s közben Liviáról is, Ágnesről egészen megfeledkezett.

Este azonban, amikor lefeküdt és behúnyta a szemét, egyszerre megint maga előtt látta Liviát. Róla is álmodott. Ó, nagyon derűs álom volt az! Éppen olyan, mint akár az a kép, ahogyan délután a vasúti

állomáson látta a leányt, lenge fehér ruhában, napfényben ragyogó szőke hajjal és ég-kéken nevető szemekkel. De bántó volt és furcsa és érthetetlen, hogy álom közben is ismét és ismét magán érezte Ágnes asszonynak azt a különös pillantását.

VI.

A közelmúlt napok története alapján nem volt nehéz megjósolni, hogy Miksics karriért fog csinálni. Livia is csak kissé tévedt, mikor azon a tivornyás éjszakán az izabellafoki „Fehér Ló”-ban már mint biztosan miniszterre tekintett fel reá.

Nem pontokba szabályozott, hanem előre tudható program szerint perdült minden.

Az évtizedes áskálódás learatta a maga hangos vásári diadalát és — amiként csak egy lendítés kell hozzá, hogy a bunda belseje kívülre kerüljön — az enpénzünkön nevelt, enkenyerünkön táplált oláh értelmiség egyszerre az események élén termett. Ha Pop-Csicsó a budapesti országgyűlésen nemrég még lojalitástól csöpögő frázisokat mondott is népe tántoríthatlan hűségéről hozzánk, most nagyon természetesnek hatott, ha Magyarország összeomlásáról, mint egy régi vágyuk teljesüléséről és hosszú munkájuk gyümölcseről áradoztak az oláh politikusok. Hiszen a sorsnak ez a fordulása nem keltett semmi különösebb belső vagy külső izgalmat a magyarországi oláh politikában. A lelkek már rég elő voltak készítve ilyen eshetőségre, a külszínnek pedig eleget tett néhány betű: a román *nemzetiségből* előléptették magukat román *nemzetté* és pont. Csupán az támasztott némi zavart, hogy immár valóra válván az álom: Nagyrománia, — ki színezzé majd tovább a további álmokat? Ki legyen az úr a háznál? Vajjon Románia politikáját most valóban Bukarestből irányítsák-e? Mert hát ebben az esetben mi légyen övelük, erdélyi és bánági kiválóságokkal, akik végtére is nem azért dolgoztak annyi hosszú időn át annyi kitartással, hogy most lemaradjanak a — borraivalóról?! Megoldották a kérdést úgy, hogy csináltak a bukaresti mellett még egy kormányt Gyulafehérvárott. No, nem kellett kétségbeesni emiatt! Nem akart ez versengeni amazzal, nem volt ez egy esetleges testvérharc jeleniségének tekinthető, nem is mondták „kormány”-nak, hanem csak „kormányzótanács”-nak. Az egésznek az volt a lényege, hogy mert a lélek mégis egészen más valami, mint a gyomor, a poézis mellett nagyon szépen megfér a próza is, és hát zavaros viszonyok vannak s a zavarosban könnyű halászni, és hát új állapotok vannak s az új állapotok egykettőre kiterjesztették a Balkán baksisrendszerét Erdélyre és a Bánásra is, — szóval ebben a tanácsnak nevezett micsodában megszerveztek annyi miniszteri, államtitkári és más súlyos állást, amennyire éppen szükségük volt s ezeket a tisztségeket aztán szépen szétosztották egymás között.

Miksics államtitkár lett.

Aki ezidőtájt találkozott vele, az nem látta másként, mint rödengőtha vagy legalább is zsakettbe öltözötten, szájában szivarral.

Mert Miksics rendkívül sokat adott a külszínre. Öreg gazdasszonya lehetett volna a megmondhatója, hogy hányszor lepte meg ezekben a napokban az újdonsült államtitkárt a nagy falitükör előtt, amint éppen becses énjének a vizsgálatába volt elmerülve. Hivatalát is talán azért

nem foglalta még el véglegesen, mert ott, idegenek között, nem övezte kellő dicsfény a személyét, viszont itt, ahol mindenki ismerte, jólesőn cirógatta hiúságát az a tisztelet, amellyel reá tekintettek. Hogy voltak olyanok, akik egyenesen kikerültek, vagy mások, akik kényszeredetten éppen csak megbillentették a kalapjukat, ha vele találkoztak, azt ő egyszerűen nem vette észre. A legtöbben mégis mély hódolattal kapták le süvegüket, mihelyt meglátták, s ezeket a köszöntéseket aztán kegyes leereszkedéssel fogadta.

Igaz azonban, hogy nem csupán ilyen kicsinyes hiúsági okokból volt Miksics még mindig Izabella-fokon. Megvolt annak a „hivatalos“ oka is, de ezt a hivatalos megbízást határozottan kellemetlennek kellett minősítenie, valahányszor a végrehajtására került volna sor.

Mikor a megbízást megkapta, akkor még hízelgett neki, hogy éppen őt tisztelik meg egy ilyen politikai feladattal, de amikor aztán ráfanyalodott, hogy na, intézzük el ezt is! — akkor egyszerre megtorpant. Mert hát mégsem olyan nagyon egyszerű azt mondani valakinek: „Te, én téged megveszlek magamnak!“ Az ilyen vásár nemcsak egyen áll, ehhez olyan másik valaki is kell, akinek ezt mondani lehessen. És éppen ennek a másik valakinek a kiszemelése volt az, ami előtt Miksics megtorpant.

Neki ügyvédi mivoltából kifolyólag eddig inkább csak oláh paraszt-emberekkel volt dolga, most azonban azt kívánta a politika, hogy a svábsággal teremtse összeköttetést olyasvalakinek a révén, aki az oláh politikának kedvezően tudja a sváb parasztokat befolyásolni. Biztos volt benne, hogy van, akad ilyen is, akinek tipikusan sváb törtétele talán még nem nyert teljes kielégülést s ezért hajlandó lenne alkura. De: ki? Ez okozott neki fejtörést, hogy: ki? Mert akiket számbavehető embereket ismert erről a környékről, azokat mind olyan időkből ismerte, amikor hej! könnyű volt gerincesnek lenni. De vajjon hogy álltak meg ezek az emberek a helyüket most, a felfordulás közepette, ezzel nem volt tisztában. Vaktában meg bárkinek elébe állni, hogy: „Hallod-e, add el a becsületedet, én megveszem!“ — nagyon kockázatos szerencsejáték lett volna, mert hátha kudarcra végződnek a kísérlet és egy ilyen blamázs bizony-bizony szörnyen szégyenletes lenne! . . .

Néha, amikor ezen tépelődött, úgy fohászzkodott, akár egy kisdiaák, hogy ó, bár hozna a sors egy alkalmas valakit eléje, tíz gyertyát juttatna a monasztiri csodatevő Szűz Mária-képnak!

S nem hiába fohászzkodott.

Az ajtón kopogtattak.

Először dühös lett, hogy miért zavarják őt ilyenkor, mikor fontos államügyeken töpreng. Hirtelenében arra gondolt, hogy majd egy ajtónálló inast kell fogadnia, hogy ne jöhessen csak úgy, bejelentés nélkül, mindenki hozzá. Hanem aztán, amint a látogató belépett, rögtön felugrott, hogy mézédés mosollyal siessen eléje:

— Á, van szerencsém, kedves kolléga úr!

A „kolléga úr“ nem államtitkári minőségénél fogva volt a kartársa, hanem azelőttől, amikor mindketten mint ügyvédek nyúlták pereskedő védenecik bőrét.

Buschebursch volt a látogató. Egy hórihorgas ember, egyszerű földműves szülők gyermeke, innen a környékről. Soha senki meg nem tisztelte a „tehetséges“ jelzővel, éppen nem!, de következetes sváb kitartással

keresztülgyürközött osztályról osztályra az iskolákban és a nagy iskolában, az életben is, fel egészen az ügyvédségig. Mint ügyvéd aztán szépen, gondtalanul megélt. Klientéláját biztosította az, hogy környékbeli volt; falujának perlekedésre hajlamos svábjai őhöz szoktak, később pedig feleségül vette egy helybeli bádogosmester lányát, amivel aztán a városka iparosvilágát is megszerezte magának. Egész napja az irodája és a járásbíróóság közti futkosásban telt el. Közéleti tevékenységre nem igen ért rá, pedig éppen ez után vágyódott. Akart, akart valamit. Magányos óráiban tarka színekkel szötte álmait, melyekben mindig valahol magasan a többi ember fölött lebegett az ő személye. Hanem ezekből a szép álmokképekből a valóságban csupa torzrajz lett, ha néhanapján jutott is neki némi morzsa-szerep a nagy nyilvánosság előtt: korteskedés képviselőválasztásoknál, természetesen mindig a mindenkori hivatalos jelölt érdekében.

Miksicsnek felderült az arca, amint belépni látta. Mindjárt arra gondolt, hogy hátha ez az, aki kell neki. De nem lévén teljesen tisztában az emberrel, kérdőn nézett rá, hogy minek köszönheti a megtisztelő látogatást?

Buschenbursch sietett a felvilágosítással:

— Kedves kötelességemnek tartottam, hogy üdvözöljem kolléga urat, azaz... — nagyot nyelt, de aztán mégis kimondta: — méltóságos urat magas hivatalában, hogy gratuláljak és...

— Ó, igazán köszönöm kedves figyelmét! Valóban örülök! — hálálkodott Miksics örvendve.

Öröme őszinte volt. Már látta, hogy ez az ember dörgölődni jött hozzá, már sejtette benne azt, aki kell neki.

— Az öröm csakis a mi részünkön lehet, akik szívből örülünk, hogy mindenképen arra érdemes ember került ilyen magas tisztségbe — hízelgett a vendég. — És örülünk, hogy ez a megtiszteltetés éppen egy kartársunkat érte, aki bizonyára mindenkor igaz képviselője lesz az ügyvédi kar érdekeinek...

— De hiszen ez természetes! Sértésnek venném, ha az ellenkezőjét csak fel is tenné rólam! Sőt... sőt, kérem, én nagyon szeretném, ha kolléga úrnak máris segítségére lehetnék, azaz, ha kolléga úr bizonyos tekintetben mellém szegődnék, vagyis izé... szóval: kölcsönös segítség, kölcsönös köszönet!

Buschebursch semmit sem értett az egészből.

— Igen... — mondta egészen bambán.

— Igen — ismételte Miksics is. — Én nagyon szeretném, ha kolléga úrral bizonyos tekintetben megérthetnők egymást.

A vendég most már azt sem mondta, hogy „igen“, hanem csak bámult bambán a házigazdára.

Ez hirtelen kisietett a másik szobába és ráfordította a kulcsot a külső ajtó zárára, aztán visszajövet benyomta vendégét egy kényelmes karosszékre, ráerőszakolt egy szivart, udvariasan tűzzel is szolgált hozzá s ez előkészületek után hozzáfogott az ostromhoz:

— Emlékszik, kolléga úr, hogy néhány héttel ezelőtt mennyire tűzbe jött, mikor én azt állítottam, hogy ez a terület is Romániáé lesz?

— I... igen! Igaza volt koll... pardon, méltóságodnak!

— No lássa!... De nem akarok kóklerkedni, hogy ez az igazam a politikai előrelátásom dicsősége. Bevallom egészen nyiltan, honnan tudtam

azt olyan holtbizonyossággal. Láttam és olvastam hiteles másolatát annak a szerződésnek, amely szerint Erdély és a Bánság Romániáé lesz, ha az entente mellett avatkozunk a háborúba! Megtörtént. A komoly háborún már túl vagyunk és most nem az a fontos, hogy kinek *volt* erős ökle, hanem hogy kinek *van* erős ökle; hiszen ó, de kacagnivaló most Magyarország, amelyik még ökölbe sem tudja szorítani reumas kezét, mert mind az öt ujjá másfelé húz!... És most csak az a szerződés, az a darab papír a fontos, más minden mellékes: smafu az igazság, smonca a Wilson tizenégy pontja, komédia a békekonferencia!...

Buschebursch némán hallgatta a szózuhatagot, Miksics pedig alkalmasnak vélte a pillanatot, hogy immár előlőpjen ajánlatával:

— Hát nézze, kolléga úr! Mindenki a maga szerencsésjének a kovácsa! Arról van szó, hogy bele akar-e ön helyezkedni a dolgoknak ilyen új és, ismétlem, megváltozhatatlan fordulatába? Meg akarja-e ön alapítani a jövőjét?... Ön sváb! Szállítsa ön nekünk a svábokat!

— Hogyan?... Nem értem...

— Mindössze annyi, hogy összecsdít különböző falvakból néhány parasztot és elfogadtat velük egy határozatot, hogy a svábság is kívánja a Bánátnak Romániához való csatolását.

Tehát kimondta nyíltan, hogy miről van szó: ó, semmi másról, csupán egy kis hazaáruelusról, — s most izgatottan leste, hogy fellobog-e vendégében az önérzet, felugrik-e, hogy elrohanjon, vagy... vagy hajlandó-e folytatni a beszélgetést?

És Buschebursch hajlandó volt azt folytatni. Okoskodott:

— Böcsánat... de mégis... minek kell ez? Ha már úgyis elhatározott és megváltozhatatlan tény, hogy ez a terület Romániáé...

— Valóban! De nekünk egy ilyen határozat mégis kell. Érti? Kell! Ahogyan őszkor a gyulafehérvári határozatot is meg kellett hoznunk. Mert nézze: Párizsban most kezdődik a „békekonferencia“ című valami és elvégre ott mégsem rukkolhatnak elő a mieink holmi titkos szerződések régi megállapodásaival, amikor előzőleg folyton a Wilson tizenégy pontja alapján kérkedtek békehajlandóságukkal. Hiszen valamivel port kell hinteni a nagyvilág szemébe is. Aztán meg itt van az a bizonyos frázis is, hogy a történelem ítélőszéke satöbbi... Nos, hajlandó nekünk azt a határozatot szállítani?

— Kérem... izé... ez egy nagyon nehéz ügy — hebegett Buschebursch. — Nagyon kényes... igen... nagyon nehéz...

— Dehogy nehéz! — igyekezett megnyugtatni Miksics. — Sőt! Most könnyű ez, éppen most. Mert nézze csak, kolléga úr! A sváboknak eddig nem volt nemzetiségi politikájuk, de most igen. Miért? Lehet, hogy azért, mert immár ők is nemzeti öntudatra ébredtek: így kell a gyereket elkeresztelni, ha szépen akarjuk nevezni! De lehet, azért, mert másként talán elszüllednének abban a hinárban, amely a nagy világpusztulás nyomán itt maradt; elvégre ennek is van némi létalapja. Avagy mégis... igen... lehet, hogy pusztán azért, mert néhány úrnak szereplési vágya támadt. Hiszen ha N. N. jókúti paraszt fütyül is az egész politikára, mert neki egyedüli gondja, hogy szépen álljon a kalász a földjén, azonban X. Y. úrnak Temesvárott már egyéb gondja is van; néhányadmagával összeáll és sváb nemzeti politikát csinál. A világ pedig a külszínről ítél, tehát valóban van is ilyen politika!... Ó, mi tisztán látunk ezeknek a

dolgoknak a mélyére! Minket nem lehet félrevezetni! Mi már végigcsináltunk egy ugyanilyen politikát! Nekünk nem okoz gondot, hogy a máris hozzánk szító pángermánokon kívül van egy úgynevezett magyar-sváb csoport is; hiszen az a fontos, hogy *most* ezek is *sváboknak* vallják magukat és már nem magyaroknak. Nem is sanyargatjuk őket ezért a „magyar“ jelzőért, mert tudjuk, hogy ez idővel úgyszólván lekopik mellőlük, hogy idővel majd ők is meghajtják zászlójukat előttünk, amikor majd látják, hogy egyes törekvéseik más módon nem nyernek kielégülést... Úgy-e, ön is ehhez az úgynevezett „hazafias“ sváb csoporthoz szít? Helyes! Ez kell nekem! Mert lássa, én azt a határozatot rögtön megkaphatnám a pángermánoktól, de hát az mégis furcsa volna, hogyha emberről-emberre ugyanazok határoznának most így, akik nemrégiben még Jugoszlávia mellett foglaltak állást. Ha kolléga úr állna az ügy élére: ó, az egészen más lenne! Az aztán már mindegy, ha a pángermánokat viszi is, de ön vezesse őket, aki nem az. És nem kell félnie, hogy ezért majd megvetik önt ott a maga körében, mert bizonyára lesznek néhányan, akik, ha nyomban nem helyeslik is ezt a lépését, de „meg tudják érteni“, s ezek majd ellensúlyozzák a kedvezőtlenebb véleményeket. És a határozathoz nem is kell sok ember, néhányat pedig mindenesetre összecsoválhat. És az is mindegy, hogy miféle egyének hozzák a határozatot; fontos, hogy meglegyen...

Miksicnek pergett a nyelve. Beszélt, beszélt szakadatlanul. A háborúban is így árasztotta el az egyik fél sevégesehossza tüzérségi tüzellel a másikat, hogy lélegzethez se jusson.

Sokáig tartott, míg Buschebursch végre megszólalhatott:

— De, kérem szépen, ez mégsem mehet olyan nagyon simán. Talán mégsem lehet valamit határozni csak úgy a levegőből a levegőbe. Elvégre a sváb népek megvannak a maga jogai — bátorkodott nagyszerűen megjegyezni.

— Hát ki mondta, hogy nincsenek meg a jogai? Sőt, mi ezeket a jogokat teljes egészükben elismerjük, amiként ezt már a gyulafehérvári határozatunkban is leszögeztük. És mi biztosítjuk is ezeket a jogokat. Hogy egyebet ne mondjak: a sváb járásokba sváb főszolgabírákat teszünk, Temesvárnak is német polgármestert adunk és... és... igen, hiszen az sem lenne éppen lehetetlen... esetleg szóba kerülhetne, hogy még a vármegye is sváb alispánt kapjon az élére... igen... és ha... mit gondol, kolléga úr, hogyan érezné ön magát az alispáni székben?...

Most aztán már felugrott Buschebursch. De éppenséggel nem azért, hogy sértődötten elrohanjon. Oriási léptekkel járt fel-alá s Miksic gyönyörködhetett benne, hogy hirtelen mennyire felderült az arca és mennyire ragyognak a szemei.

— Hogyan?... Hogy én?... — kezdte ismételtelen. — Hogy én az alispáni székben!... Igen, igen... elvégre... talán nem önhittség, ha azt mondom, hogy bizonyára meg is felelnék benne... bizonyára... eleget tehetnék a köznek... Mert csakis a köz, a köz mindenek előtt!... Hiszen... bár... — megállt és töprengett —, bár azt méltóságod sem tagadhatja, anyagilag szinte rosszul járnék, mert mint ügyvéd sokkal többet kereshetek...

Miksicnek egyáltalán nem volt megbízása, hogy az alispáni szék betöltéséről is beszéljen, csak találmányra vetette ki ezt a horgot, de a hal

megakadt rajta. A felette való örömét csak növelte az, hogy a beszélgetés önmagától ráterelődött az anyagi kérdésre. Erre már volt megbízása.

— Az anyagiakat illetően ne legyenek gondjai! Felhatalmazásom van, hogy amennyiben kolléga úr hajlandó mellénk állni, ajánljak fel önnek megfelelő tiszteletdíjat.

— Hogyan?... — képedt el Buschebursch.

— Százezer koronát! — szólt gyorsan Miksics.

— De kérem...

— Százhuszezer!

— De méltóságos uram!...

— Százötvenezer!... Kétszázezer!

Buschebursch már nem tiltakozott.

Miksics mosolygott. Eléje állt.

— Nos, áll az alku?... Hát akkor, more patrio, parolát rá!

És Buschebursch belecsapott a Miksics kinyujtott tenyerébe.

Kézfogással megerősíteni egy létrejött ügyletet: magyar szokás. Régi hitű, igaz magyaroknál ér annyit az ilyen kézfogás, mint a királyi közjegyző előtt megkötött szerződés. És ebben a két emberalakban most volt annyi gúny, hogy „more patrio“ erősítették meg alkujukat éppen a magyarság rovására!...

Miksics még az ablakból is utána nézett a távozó Buscheburschnak. A hórihorgas ember, aki ezelőtt mindig előredőlt felsőtesttel rohant az utcán, most kiegyenesedve, lassú méltósággal lépkedett.

— Már alispánnak képzelem magát! — nevetett Miksics s a kezét dörzsölte.

Nevetése a becsapott svábot illette: lesheti az, amíg alispán lesz belőle! Az oláhoknak már megvolt erre a jelöltjük! Kézdörzsölése azonban a maga nagy örömeinek volt a kifejezője. Hogyne! Hiszen nagy öröm is az, ha egy újdonsült államtitkárnak ilyen fényesen, könnyen sikerül az első nagy politikai feladata. De mégsem csupán ez okozta óriási nagy örömét. Neki megvolt az a rendkívüli tehetsége, hogy míg lelkével fenn szárnyalt a gyönyörűséges magas felhők között, tekintete továbbra is itt csüggött a csúf földtekén. Ennek a szerfölkötti örömeinek is megvolt tehát a prózai oka: a kormányzótanács negyedmilliót adott át neki egy sváb vezetőember megvásárlására s ő megvette Buscheburschot kétszázezerért, megmaradt tehát ötvenezer korona — neki!

Kéjelegve vetette végig magát a kanapén.

— Ötvenezer korona!... Szép pénz!... Kivált, ha az ember ilyen játszva szerzi... Egy kis beszélgetés és íme, milyen szép eredmény... Államtitkári méltóságban lenni és könnyűszerrel sok pénzt harácsolni, kell-e még más is a boldogsághoz?...

Hogy kell-e? Kell!

Miksicsnek egyszerre olyan látományban volt része, hogy a szíve verése is majdnem elállt tőle.

Egy csábító, táncoló női alak termett előtte. A nő hajlongott, topantott, forgott. S ahogyan forgott, könnyű szoknyája magasan röpült körülötte. A szoknya alól előtűnt egész lábszára, felül a csipkés kis nadrággal, alul a feszülő harisnyával, s nadrág és harisnya közt egy picinyke, bolondítóan rózsaszínű folt: a bőre!... Livia!

— Livia! — tört elő Miksics kiszikkadt torkából rekedten a hang.

Felugrott.

De a jelenés eltűnt előle, a vízió megszűnt. Hanem az agyába már belevitte a piros gondolatokat az odatódult vér. Emésztő vággyal vágyódott a leány után. Nem töprengett. A ruhafogasról lekapta a kalapját, felöltőjét és lerohant az udvarra. Ott állott a gépkocsija. Ez is államtitkári szerzeménye volt; már az első napon gondoskodott egy automobilról, amely minden pillanatban rendelkezésére legyen.

— Illefalvára megyünk — szólta oda a soffőrnek.

Az autó töfögve kanyarodott ki a kapun és nekiiramodott a városkának. Miksics most nem nézett jobbra-balra, hogy köszönnek-e kellő hódolattal az emberek. Észre sem vette, hogy már elhagyta Izabella-fokot és a széles fehér országúton száguld tova a kocsija. Arra sem ügyelt, hogy csak kicsi híja volt, hogy egy szekeret fel nem fordítottak. A szekér elé fogott lovak ijedten ágaskodtak az égnek, a kocsis leugrott a szekérről és ostorával fenyegette meg az autót, de amint megismerte benne Miksicsét, egyszerre hétrét görnyedt és még akkor is úgy állt ott alázatosan meghajolva, egyik kezében a lekapott kalappal, másik kezében görcsösen fogva a ficáncoló lovak zabláját, amikor Miksicséből már csak egy kicsiny porfelhő látszott. Az autó pedig örült iramban rohant tovább. Egy félóra sem telt belé, már elérte Illefalvát és a görög keleti templommal szemben hirtelen lekanyarodott az oláh lelkészi lak elé.

VII.

A paplak egyszerű kis falusi házikó volt, kék és sárga színben virító homlokán két apró ablakkal. Belül is közönséges és egyszerű volt a berendezés, de a durván mázolt kredencből üvegszámra rakta a legfinomabb italokat Miksics elé a hajlongó pópa és ennek a megtisztelő örömtől majdnem szétolvadó kövér felesége.

Mert ekkora megtiszteltetés még nem érte eddig ezt a házat, hogy egy valóságos államtitkár lépte légyen át a küszöbét! A pópa nem is telt be az alázkodással, hátát ki nem egyenesítette volna semennyiért sem, a papnénak meg el nem állt a szava, annyit áradozott.

Miksics azonban édeskeveset ügyelt most rájuk; valamikor szívesen kezelt és örömet beszélgetett velük, de most úgy érezte, hogy ő óriási magasságban van ezek fölött az emberek fölött s egyszerre nevetségesen parányi csúszó-mászó férgeknek látta őket mélyen maga alatt. Nem vetett rájuk semmi figyelmet, másvalaki érdekelte. Meg is kérdezte:

— Hol van Livia kisasszony?

— Szaladj, Máriusz, hívd gyorsan a Liviát! — bökte oldalba a lába körül settengő kisfiát a papné.

Livia a hátsó szobában nyugodtan kézímunkázott, bár jól tudta, hogy vendégük van és hogy ki a látogató. Hiszen nem volt olyan mindennapos jelenség egy autó érkezése a falusi paplak elé, hogy a függöny mögül ki ne lessen rá és meg ne lássa a Miksics jöttét. Mégsem rohant őt üdvözölni. A hívásra is csak kényeskedve, idő elteltével ment az utcai szobába.

Pedig ott nagy örömmel, lelkesedve fogadták:

— Á, itt a szépek szépe! — bókolt Miksics hajlongva.

Livia azonban nem ügyelt a bókra. A férfi kezeszorítását sem viszonozta kellő szívélyességgel. Arcán is bántóan udvarias volt a mosoly.

Miksicset meghökkenettette a leány fagyossága... Mit jelent ez? Legutóbbi találkozásuk alkalmával, azon a tivornyás éjjelen az izabella-foki „Fehér Ló”-ban még rajongva nézett rá. Olyan rajongással, amelyből kirítt, hogy gondolkodás nélkül alávetné magát minden parancsának; ha azt mondta volna neki: légy az enyém! hát bizonyosan az övé lett volna. S a leány el is árulta, hogy ez a rajongása a kiváló, a nagy embert illeti benne. És most, amikor még magasabbra lépett a fény létráján, most, éppen most szakadjon vége mindennek, amit már olyan szépen kiszínezett? Most dőljön halomra minden vágya? Nem! Azért sem!... De mit jelent a leány érthetetlen viselkedése? Talán nem tudná azt, hogy ő immár államtitkár? Szinte lehetetlen!...

— Tulajdonképen csak egy rövidke látogatásra jöttem, mondhatnám: búcsulátogatásra — kezdett beszélni. — Egy-két nap mulva elhagyom ezt a vidéket. Hí a haza! Rengeteg munka vár rám, mert bizony nehéz kereszt a mai zavaros viszonyok között az államtitkári sor. Vagy kisszenny talán még nem is tudja, hogy én államtitkár lettem?

— De tudom.

— Ezt olyan hangon mondja, mintha nem is lehetne másként!

— Igen. Természetes. Azzal minden gondolkozó ember tisztában volt, hogy magának kijár, mert kidukál valami ilyen állás. Sőt bevallom, én azt hittem, hogy legalább is miniszter lesz magából.

Juj! Mintha egy finom tüzúrás érte volna Miksicset!... Hát ez a baj? A leányra nem hat eléggé ez az ő méltósága, mert úgy vélte, hogy „legalább is” miniszter lesz? De hiszen, ha csak ennyi, könnyű a segítség!

— Hát tudja, az már majdnem egyre megy, hogy miniszter vagy államtitkár — magyarázta. — Egyforma munka, gond és felelősség. Az egyik a jobb kéz, a másik a bal, s ha élcélődni akarnék, azt mondhatnám, hogy rendszerint az államtitkár a jobb, a miniszter a bal. És majdnem egyforma a hatalmuk is, egyaránt hatalmas mind a kettő...

— De azért egy szolgabíró mégis hatalmasabb! — szólt közbe hirtelen Livia.

— Hogyan értsem ezt?

— Hát akként, hogy... nekem úgy rémlik, hogy egy magyar szolgabíró mégis hatalmasabb úr, mint egy román államtitkár. Rezsefy szolgabíró például parancsol és... és maga szépen engedelmeskedik...

Miksics az ajkába harapott. Eszébe jutott az a kínos jelenet ott Izabellafokon, azon a bizonyos éjjelen.

Hát ez az?... Hát ez az! Mert az áprilisi időnél is szeszélyesebb valami a női lélek. Az egyik pillanatban még Cézárként tisztel valakit, vakíftja, kápráztatja ennek a sugárzó fénye, fején mintha koronát látna tündökölni, de a következő pillanatban valahonnan valahogyan egy sárcepp fröccsen erre a koronára s a sok ragyogásban olyan furán fest ez a kis szürke sárfolt, hogy az egész alak nevetséges karikatúrává válik tőle. A tegnap még tiszteletkeltően hatalmas úr jelentéktelen játékbábnak tetszik... Hát ez az! Rezsefy szörnyen nevetségessé tette őt és gyönyörűen kiszínezett vágyálma íme szertefoszlott miatta. És most?...

Tehetlensége szitkozódó szavakban keresett menedéket:

— Arra a Rezsefyre gondol? Arra a sehonnaira?... Most valahol

Magyarországon kóborol. Innen megugrott, de ott még talál alkalmat a duhajkodásra, a betyárkodásra. Hiszen ez az ősi magyar tempó és ez kell neki is... Egy semmirevaló!...

— Én nem találom őt ennyire ellenszenvesnek! — vetette ellene amaz.

— Sőt talán egyenesen rokonszenvesnek?

Livia erősen szembenézett vele, vállát kissé felhúzta és nyugodt hangon felelt:

— Lehet!

— Úgy??...

Miksicsnek az arcába szökött a vér. S ez nem a szégyen pírja volt. A düh festette még egy árnyalattal sötétebbre az arcát. Nem törődött azzal, hogy a pópa és felesége milyen rosszaló pillantásokat vetnek leányukra, előtte pedig még inkább hajlonganak, alázkodnak, — rövidesen búcsúzott.

Amikor aztán már rohant vele az autó s már nem kellett attól tartania, hogy esetleg még a szemébe is kacag Livia, akkor már engedte, hogy fékezetlenül kitörjön a magába fojtott mérge. Úgy káromkodott, mint egy kondás. Hogy ilyen felsülés érhesse őt, — őt, akinek síma utat teremtett a sors, hogy sehol meg ne botoljék! Hogy ennyire megszégyenítsen egy leány őt, — őt, akinek hódolattal adózik mindenki! És éppen ez a leány!... egy cafat, akinek még legutóbb a szeméből kirítt, hogy csak egy szavába kerülne és szeretőjévé tehetné... És most ekkora gyalázat! És mindez amiatt a szolgabíró-betyár miatt!...

Keze ökölbe szorult és ökle fenyegetően lendült arra Magyarországra felé, ahol Rezséfyt sejtette.

— Cine mintye! — sziszegte.

„Cine mintye!...“ Sajátos két szava az oláh természetrajznak. Két szó, telve ádáz fenyegetéssel, sötét bosszúvágygal. Itt nincsen „mell ki mell ellen“, ha valakit bántódás ér, hanem ha egy zivataros éjszakán kigyullad egy ember feje fölött a ház, hát eszébe kell jutnia, hogy ő tegnap vagy tegnapelőtt vagy sok-sok nap előtt megsértett valakit; ilyen hatalmas két szó a „cine mintye!“ Akinek elcsábítják a kedvesét, az nem rohan mindjárt, mindenki szemeláttára, nyitott bicskával a vetélytársára, hanem vállá közé húzza a nyakát, két szót mormog: „cine mintye!“ és holnap vagy holnapután vagy csak hónapok múltán vérbefagyva találják a másik legényt valahol az útszélen...

Miksicsben nem lohadt, hanem szörnyen forrt a düh még akkor is, amikor hazaérkezett.

A gazdasszonya azzal fogadta, hogy valaki beszélni akar vele. Ez még ingerültebbé tette, mert szeretett volna magára maradni.

— Valami parasztember, katonaruhában — magyarázta az asszony.

— Küldd a pokolba!

Az illető azonban már bedugta fejét az ajtón.

— Mit akarsz? Nincs időm! Jöjj holnap! — ripadt rá Miksics.

— Jó napot, uram! — köszönt nagy nyugodtan az idegen. — Holnap már nem jöhetek, mert még ma este vissza kell utaznom Budapestre.

Miksicsnek eszébe ötlött valami:

— Budapestre?... — de aztán elnyomta gondolatát és röviden sürgette: — Hát mi kell? Beszélj! Gyorsan, gyorsan! Nincs sok időm.

A látogatót egyáltalán nem hozta ki nyugalmból ez a barátságtalan fogadtatás.

— Nem ismer, uram? — állt elő egészen.

Miksics csak most nézte meg. Keresgálnie kellett emlékei között, míg végre rábukkant, hogy kié lehet ez az ismerős arc.

— Te vagy az, Dumitru, Illefalváról?

— Az vagyok, uram.

— Akinek én segítettem, hogy felmentsék a katonai szolgálat alól?

— Az, uram. És azért is jöttem most éppen önhöz... Én akkor láttam, hogy ön nagyon szereti a pénzt, hiszen rengeteget kért el tőlem is azért a felmentésért, pedig alig volt dolga vele...

— Mit értesz te ahhoz?! Rengeteg munka volt. Az a gaz szolgabíró okoskodott, az a Rezsefy.

— Ó, nem, uram, ezt ne mondja! Én beszéltem akkor a szolgabíró úrral, ő nem ellenezte ügyemet; hosszú évek után ő is akkor került haza a frontról szép feleségéhez s azért meg tudta érteni, hogy, háromévi vakondok-élet után a lövészárokban, én is vágyódom haza a családi otthonba: Jó ember volt a szolgabíró úr, én hálás vagyok neki!

Miksicsben megint felforrjt a méreg: ez az ember is Rezsefyt dicséri, éppen most, éppen neki! Ráförmedt Dumitrura:

— Nem érdekel a véleményed! Azt mondd, hogy most mit akarsz tőlem?

Ámde Dumitrut nem hozta ki sodrából ez a rivalgó hang sem. Rendíthetetlen nyugalommal beszélt tovább. Elmondta mindazt, amit akart és úgy, ahogyan azt útközben bizonyára előre kiszínezte magának:

— Hát igen... láttam akkor, hogy ön szereti a pénzt; könnyű munkával sokat keresett. És aztán, amikor hazakerültem a falumba, ott volt a Grün, aki szintén milliókat szerzett itthon, míg mi a harctéren kínlódtunk. És aztán a bajtársaim is beszéltek róla, hogy az ő falujukban is van ilyen ember, itt ez, másutt az, akik mind-mind sok pénzt vágtak zsebre a háborúban. Én pedig azelőtt ötven meg hetven krajcár napszámért törtem magam reggeltől estig és soha félre nem tettem egy fityinget sem. Csináljam-e tovább is így? Nem, uram, tovább nem! Elhatároztam, hogy hát majd én is szerzek sok pénzt. Azért ragadtam én is fegyvert az urak ellen, amikor kitört a forradalom s ezért mentem most megint katonának... Amikor vagy másfél évvel ezelőtt először jártam itt, akkor azért jöttem, mert nem akartam tovább katona lenni, most pedig, lássa uram, önként vettem fel megint az egyenruhát; őrmester vagyok a román hadseregben — mutatott a két aranyávrá a vállán.

— Látom, de mi közöm ehhez? Arról beszélj, hogy mit akarsz most tőlem?

— Rögtön uram! — biztosította Dumitru és zavartalanul folytatta, kertelve, körülményesen, ahogyan már az ilyen egyszerű ember beszélni szokott:

Vida Péter.

(Folytatása következik.)

ŐSZI SÉTÁK.

I.

Ma sírt a nyár, s a nehéz, tiszta cseppek
 A falevélről lágyan lepergetek
 S amerre jártam, az utamra hulltak.
 És sárga szőnyege volt már az útnak,
 Platánlevélből síró, puha szőnyeg . . .
 A fák között suhanva mennek-jönnek
 Ijedt kis árnyak, kósza kacagások ;
 Mint őrszemek a nagy fehér platánok,
 Félőn becézik, aggódva vigyázzák
 A nyár utolsó, halványuló álmát,
 És megremegnek, hogyha messzenéznek,
 Mert távol ködbe fáznak már a rétek,
 A vágy lehervad, az álom is árva,
 Szívem, már ősz lesz, ősz lesz nemsokára . . .

II.

Valaha jártam itt, emlékezem,
 Akkor is ősz volt, könnyes-hallgatag,
 Lágy őszi bánat játszódtott velem,
 És avar lepte be az utakat.

Valaha jártam itt, emlékezem,
 De akkor édes, fátyolos dalát
 Nem sírta el ily szomorún a csend
 És nem hullattak könnyet rám a fák.

A fatörzsöt zokogva ölelem,
 Ó nem a csend, a szívem hegedül,
 Valaha jártam itt, emlékezem,
 De nem egyedül, jaj, nem egyedül! . . .

Szent-Tamási Alma.

LEVELEK A RÉGI PESTRŐL.

(Folytatás.)

10. Octobris. 1826.

Kedves Barátom! Sok foglalatosságom nem engedé, hogy eddig írjak, de így legalább megkaptam első levelemre írott válaszodat, melyben erősen biztatsz, hogy csak folytassam tudósításaimat. Már szinte tartottam tőle, hogy unalmasoknak fogod találni őket, de ezen buzdításod felbátorít folytatásokra.

Íme 10. Septembris, viselt dolgaink! Elhatároztván, hogy nagybátyám említett ügyes-bajos dolgában ma fogunk a helytartóságnál eljárni, kocsira ültünk és végig hajtottunk a Dunasoron. Erős szél fújt s igen nagy volt a por. Ez szeles időben mindig így van, mert az utcákat nem locsolják, csak vásárkor, akkor is csak azokat, melyekben sok szekér jár. Szél pedig nagyon gyakran van Pesten, tehát por is van bőven, néha csak úgy ropog a homok fogaink között. Ez talán még kellemetlenebb, mint esős időben a nagy sár, mikor a lovak és kocsik tele föcskendezik a járókelőket, a házak ereszeről pedig valóságos zápor hullik a nyakokba, mert igen sokról hiányzik a vizet levezető bádogvályú.

Kellemetlen még az utcák piszkossága, különösen vásárok után és bűdössége a canalisok csekély száma miatt. A Duna partja is igen rendetlen és piszkos, egyenetlen széleit szemétdombok borítják, csak a híd körül van a part oldala kövekkel kirakva. A parti házak sora szép.

A belső városi plébánia hatalmas két tornyának ékes rézfedelei vannak, melyeket vagy harminc esztendővel ennek előtte készítették. A templom gothicus sanctuariuma igen régi, sok száz esztendő. A görög templom tornyainak még nincsenek fedelei. Itt szoktak a parton mulatni, főként vasárnap a katonák, szolgálók és hajósok, ami nem a legépületesebb látnivaló. A híd mellett a Kemnitzer-ház előtt van egy kis Promenade újonnan ültetett fákkal és padokkal. Elrúttítja a partot a játékszínnek félben maradt hátulsó része (itt lesz majd a nagyszerű Redoute).

Kellemetes sétáló hely estefelé a híd is, honnan kedvére gyönyörködhetik az ember Buda szépségében: a Gellérthegy oldalán épített sok apró házban, melyek olyanok, mint a fecskéfészkek, a Várnak régi bástyaiban és tornyaiban, a távolabbi hegyek tetszetős formáiban. Az egész kép annyi harmóniát mutat, hogy a külső országokból ide vetődött utazók is váltig csodálják és dicsérik.

A hajóhíd a Nagyhíd-utca bejáratánál van (a mult évszázadban eleinte a Kishíd-utcánál volt) és olyan, mint a hajóhidak rendszeren. Középen áll Nepomuki Szent János fából faragott szobra. Éjtszaka 16 lámpás világítja meg, pipázni átmenet közben nem szabad, nemes ember nem fizet rajta vámot. Alkalmatlanságot okoz megnyitása az áthaladó hajók miatt, mert akkor az általmenőknek várniok kell. Még bajosabb azonban télen, mikor nincs híd és csónakokon kell Budára általkelnünk. Erős jégzajlás-

kor ez is csaknem lehetetlen, bár a révészek jó pénzért ilyenkor is átviszik az embert. Ha evezőt nem használhatnak, csákyákkal tolják tovább a csolnakot, sőt néha még azt is megteszik, hogy egy nagyobb jégtáblára kiszállanak s általhúzzák rajta.

Az álló hídról már régen csinálnak planumokat (a különböző hídplanumok a múzeumban láthatók). Ennek előtte hat esztendővel a Hét választónál vala egy kitéve, melynek kő oszlopai és faconstructioja valának. Persze sok pénzbe kerülne s így évről-évre halasztódik a felépíttetése.

Áthajtatva Budára, mutattam nagybátyámnak a kis házat, ahol nagy poétánk, Virág Benedek lakik, aki most szorgalmasan dolgozik Magyar Századain. Estéknként a hídon szokott sétálni, hol literator barátai meglátogatják a tisztos öreget.

A Gellért lejtőjén épült Tabán, vagy Rácváros Budának igen csúf része, 1810-ben leégett, de azóta sem lett szebb. Kis Bécs-nek szokták csúfolódva nevezni. A rác templomon és a plébániatemplomon kívül említésre érdemes épület nem igen van itt, mert a szennyes Rác-fürdő és Rudas-fürdő (Bruck-bad, mert itt volt igen régen a repülő-híd kikötő helye), nem szépek, bár mind a kettő igen régi, már a törökök is használták. A Tabán igen piszkos, a kis házak udvaraiban trágyadombok vannak, fő utcáját a lacikonyhák teszik főképen nyáron bűdössé. A sár és szemét mindenütt nagy.

A hídtól széles, fákkal beültetett út vezet a várkapuig (Schloss-, vagy Neue-Thor), melynek hatalmas, két szárnyú, vastag kapuját este bezárják. Ezen átjutva, a királyi palota tűnik szemünkbe, melyet még Mária Terézia építtetett a magyarok adományaiából. Gyönyörű kertje van. A vár udvaráról nézve a palota jobbik (déli) fele József nádor Ő Fenségének lakása, a középső részben vannak a felséges királyi család pompás szobái, baloldali szárnyában van a várplébánia templom, vagy a Zsigmond-kápolna, melyet 1769-ben szenteltek fel. A palota udvaráról a szép Szent György-piacra jutunk. Itt áll a szép gróf Sándor-féle palota, melynek centrális fűtése és Wasserleitungja van. A Napoleon idejében divatba jött classicus stílusban van építve s körül szép relief-képek díszesítik. Ezzel szemben van a fegyvertár (Zeughaus), szép barokk kapujával, mellette (t. i. a palota mellett) pedig a német játékszín, mely egykor a karmeliták temploma vala s József császár építtette játékszinné. Belseje nem nagy, de csinos, most a miskolci magyar színjátszó társaság játszik benne bizonyos napokon.

A Várba a Svábhegyről vezetik fel a vizet a városháza cisternájába, honnan tovább folyik a kutakba. Ezen kívül a játékszín melletti Wasserhausban vízemelő masina is van, melyet lovak hajtanak. Ez a Duna vizét szívja fel a Várba. Ha a kutakban kevés a forrásvíz, innen vezetnek vizet beléjük. A királyi palotának külön vízemelő masinája van.

A Szent György-piacról két utcácska vezet a Parádé-piacra. Itt van bal kéz felől a Fehérvári-, jobb kéz felől a Vizikapu, melyeket régen fal és árok kötött össze, két részre osztván a Várat.

Innen a Városház-piacra jutunk. Itt áll a szép Szentháromság-oszlop a pestis emlékére 1715 óta. A régít, mely itt állott, Neustiftre vitték.¹

¹ Ma a Szentlélek-téren áll. Pest legrégebb szobra 1698-ból.

A plébánia templom igen régi gothicus épület s a kir. udvari kamara nagy épületei közé van ékelve. A kettőt átjáró köti össze, mely a templom chorusán át vezet. A kamarának szép tanácskozó szalája van a kamarai praesesek képeivel díszítve.

Az Uri-utca a Parádé-piactól kezdve a Vár végéig húzódik, a Városház-piacról aztán három vezet tovább: a Bécsi-utca,¹ a Fortuna- és az Országház-utca. Ebben van az országház, hajdan a clarissák klastroma, melynek két nagy és díszes szalájában a budaiak télen bálakat tartanak.

A Fortuna-utcában van a szép Fortuna-fogadó, benne kávéház (a Várban ezen kívül van még három). A clarissa-clastrom Uri-utcai részében van a Helytartó tanács. Itt az illető consiliariust megtalálván, hamar elvégeztük dolgunkat, megnéztük a Garnison-templomot, mely ezelőtt hét évvel restauráltatván, újra megnyílt. Akkor épült bejárása classikus stílusban. Itten koronázták meg mostani uralkodónkat.

Ezután kinéztünk a bástyára, hol az ákácfa alatt kellemesen lehet sétálni és gyönyörködni a szőlőkkel teleültetett szép hegyekben és a barátságos tekintetű Krisztina-városban. Alant látjuk a General-rétet, távolabb a Városmajort (Stadtmayerhof), ahol május havának első napján népmulatság szokott tartatni. A Krisztina-város házai mind alházak szép kertekkel. Mindenfelé mezőket, kerteket és szőlőket látni. Templomát kéményseprő kápolnának nevezik, mert valamikor a helyén álló kápolnát egy kéményseprő-mester építteté, aki benne egy Milánóból hozott csodátévő Mária-képet helyeztetett el. A falusias városrész utcái kövezetlenek és rajta egy árok húzódik végig² a hegyekből a Tabánig, hol a Dunába torkollik. Ebben igen sok a szemét és a piszok, amely főképen nyár idején megrontja a levegőt.

A Fortuna fogadóban megebédelvén, a bécsi kapun át lefelé kocsiztunk. A kapu boltozata alatt a falra függesztve láncsal összekötött vasgolyóbisokat és egy megvasalt farudat láttunk, melyről azt beszélik, hogy valamikor Toldi Miklósiéi valának.

A Várat egészen külön kis városnak mondhatjuk. Szép, régi házai igen interessanssá teszik. Ha időm engedi, szívesen sétálgatok csendes utcáin a régen mult időkről elmélkedve.

Buda Országútnak nevezett részén áthajtatva nem igen láttunk sem szép, sem nevezets épületeket. A Marcibányi István által az irgalmas barátoknak ajándékozott Császárfürdön sincs sok látnivaló, de vize igen jó a köszvény ellen. Odébb Óbuda fekszik, hová már nem mentünk, csak később a szigetről láttuk a dombon épült régi trinitarius klastromot, vagy Kis Mária Cellt, mely annak előtte búcsújáró hely volt, most invalidus katonák lakása. Amit Óbudán megnézni érdemes, az a Zichyek régi kastélya. Gyönyörű barokk stílusú épület ez, melynek mindakét frontján oszlopok által tartott Balkonja van, lépcsőháza faragásokkal ékes.³

Óbudával szemközt van a Margitsziget, melyet Palatinus szigetnek is neveznek, mert a nádoré. Csónakon általkeve a Dunán, ezt is meglátogattuk. Itt több régi templomok és klastromok ruinái találhatók, egyikhez ezek közül egyszerű kerti ház is van építve. Szőlővel teleülte-

¹ Verbőczy-u.

² A mai beboltzott Ördögárok.

³ Ma is fennáll a szentlélektéri dohányraktár udvarán.

tett halmok, évszázados fák, gyönyörű gyepes térségek, tarka virágágyak, bokros helyek, gyümölcsösök változtatják egymást, minden, ami csak a szemet gyönyörködteti. Árnyékos útjain sétálva, vagy padjain üldögélve, valóságos paradicsomban képzelhetjük magunkat.

Visszatérvén a budai partra, a Vízivároson át hajtattunk vissza. A török időkben zsidó-városnak hívták. Most lévén a szeptemberi vásár, a Duna partján tömérdek fanemű, hordó és abroncs vala összehalmozva. Szép templomuk van itt az Erzsébet-rendi apácáknak, de legszebb a Szent Anna temploma gyönyörű frontjával és két hatalmas réz-tetejű tornyával. A jezsuiták építették 1740 körül.

A budai egyházak, a várbeli plébániákat és Garnison-templomot kivéve mind tizennyolcadik évszázadbéliek.

Este a Beleznay kertben vacsoráltunk, mely a Kerepesi-út elején van, jó rántott csirkét ettünk (a pestieknek eme kedves ételét itt igen jól csinálják) és hallgattuk a cigánymuzsikát.

Másnap, 11-én a piszkos és falusias Ferencváros fő útján, az Üllői-úton át az Orczy kertbe kocsiztunk. Itt sokáig elgyönyörködtünk a virágokban, gyümölcsfákban, a nagy üvegház (Glashaus) ritka növényeiben, a tóban s a kertet díszítő hidacsokban és házacskákban. Sokáig álltunk a kis dombon is, honnan messze elláthatni. Valóban gyönyörű kert ez. A mellette lévő Festetich-féle kert is szép, itt is bárki tetszése szerint sétálhat.

Este a német játékszínbe vittem öregemet, de nem német színjátékot nézni, mert oda ugyan el nem ment volna, hanem magyart. T. i. a Budán lévő miskolci színjátszó társulat, melynek Czelestin a direktora, ez este itt játszotta Ruzitska József magyar énekes színjátékát Béla futását,¹ melyet ennekelőtte egynéhányszor már Budán is játszottak. Az actorok ugyancsak kitettek magokért, s nekünk nagy gyönyörűségünk tellett a szép énekekben és muzsikában.

Másnap nagybátyám elutazott. Örültem, hogy jól mulatott velem, te is jól mulatnál, ha Pestre jönnél. Remélem, hogy ettől a papiroson való sétálástól kedvet kaptál a valóságos sétáláshoz is.

Szép város ez, hidd el, én legalább nagyon szeretem. Egy városnak mondom Pestet, meg Budát, mert a kettő tulajdonképen egy is s valamikor egy is lesz, bármit mondjon is a két bölcsh magistratus.

Örülök, ha benne egy új ház épül, ha javítják a kövezetet, ha kanálist ásnak, vagy fákat ültetnek. Szeretem télen, mikor olyan jól elmulatunk a bálokban, vagy tavasszal, mikor langyos szellők olvasztják a havat, vagy nyáron, mikor a budai hegyek között sétálhatunk. Szeretem népét: a jómódú német polgárokat, a gravitással sétáló helytartósági és kamarai konsiliáriusokat, kuriai bírákat, a nyalka megyei urakat, a komoly professzorokat, a fúrge kis diákokat s a jókedvű jurátusokat, szóval mindenkit, de legfőképen a szép leánykákat, magyarokat és németeket egyaránt. Szeretek itt élni, dolgozni és mulatni és örülök annak, hogy a magyar literatura kezd gyökeret verni ebben a német városban.

Erről még szeretnék egyetmást írni, de azt majd következő levelemben teszem. Addig is élj boldogul!

¹ Az első magyar opera.

25. Octobris, 1826.

Kedves barátom! Mult levelemben megígértem, hogy a literaturáról is fogok írni. Erről a themáról akár egy hétig el tudnék discourálni, de talán egy hónapig is, elgondolhatod tehát, hogy írni is szívesen írok róla. Előre bocsájtom, hogy epistolám hosszú lesz, sőt talán nem is lesz elegendő egy levél mindannak megírására, amit szeretnék. Sebaj, akkor írok még egyet, hiszen tudom, hogy te milyen türelmes olvasó vagy.

Deák korom óta nagyon szeretem a literaturát és már akkor sokat olvastam s elkezdtem a könyveket gyűjteni. Ma már egypár száz darab-ból álló kis bibliothekám van, mely magában foglalja nemcsak a magyar literaturának minden nevezetesebb opusát, hanem egynémely idegen aucto-roknak munkáikat is.

A literator az én szememben mindig a legnagyobb ember volt, s akkor voltam legboldogabb, hogyha egyiket-másikat láthattam az utcán s utánok settenkedvén, elleshettem valamit beszélgetésükből. Magam is megpróbálkoztam a versificálással, s a Szépliteraturai Ajándékban ki is jöttek egynéhány darabjaim, melyekkel akkor nagyra is voltam. Ma már bölcsen általlátom, hogy azok bizony csak mázolások voltak, s belőlem hiányzik az igazi vocatio.

„Nádpáripán nem lehet Pindusra nyargalni“ — mondja Tollagi, s igaza van. Én is abbahagytam tehát a poétaságot s publicum lettem, de lelkes publikum, akit minden interessál, ami a literaturát illeti, aki minél több praenumeranst gyűjt, minél több könyvet vesz és olvas. Ez is valami, s ha sokan követnék példámat, ma nem ott volnánk, ahol vagyunk.

Nagy satisfactio nekem már az is, hogy ifjabb literatoraink barát-ságukra méltóztatnak, s megbecsülik bennem a jó szándékot. Így aztán megtudok mindent, ami literaturánkban történik, előre megismerem plánumaikat s velök együtt örvendhetek, ha a sok közül legalább egy-kettő sikerül.

Stettner Györggyel vagyok legjobb ösmeretségben. Nálam három esztendővel idősebb, ügyvéd, Vörösmarty testi-lelki barátja. Júniusban házasodott, elvette Julie-jét (Thaly István, Komárom megyei főbíró leányát), kivel már nyolc év óta szeretik egymást. Nemrég látogattam meg Budán vizivárosi kis szállásán. Nagy boldogságában is literaturai plánumokkal foglalatoskodik. Most Schedellel együtt poesisünk remekeit szándékoznak kiadni német commentatioval. Stettner már pápai deák korában levelezett Kazinczyval s azóta ír, dolgozik. Sok darabja még nem jött ki nyomtatásban, de amit írt, velős. Ítélete szigorú és jó. Főképen ő informál engem a literaturabéli dolgokról, meg Schedel, akiről még alább szólok. Nékiek köszönhetem, hogy nem úgy nézem poétáinkat, mint a laikusok, hanem inkább úgy, mint a literatorok.

Bizonyosan tudom, hogy, noha eléggé ismered poesisunkat, sok olyant olvasol majd levelemben, mely neked új lesz.

Talán furcsának találod, de én a poétákat kétfelé osztom: öregekre és fiatalokra. Az öregeket tisztetem, becsülöm, de a fiatalokat szeretem és velök tartok. Az eszem tisztelettel hajlik meg az öregek nagy érdemei előtt, de a szívem a fiatalok felé húz. Persze magam is fiatal vagyok, s a fiatalok mindenkor így éreznek és gondolkoznak.

Kazinczy Ferencsel kezdem, öregeink legelsejével. A hatvanhét éves

ősz Széphalmon (tulajdonképen, Bányácska, egy kis tót falu Abauj és Zemplén határán) még ma sem szünő tűzzel dolgozik szakadatlanul és örvend a lelkes istenfiak munkálkodásának (így szokta nevezni a literátorokat). Csudálatraméltó az a buzgóság, melyet a literatura minden ügye és dolga iránt mutat, csudálatraméltó az a tűz és lelkesség, melyet annyi viszontagságok és csalatkozások, annyi támadások és igazságtalanságok sem tudtak apasztani.

Mennyire fájhatott neki, hogy munkáinak utolsó három kötete elmaradt a praenumeransok hiánya miatt! Annyi százezer magyar között nem akadt egypár száz, aki megértette volna az ősz mestert s egypár forintot áldozott volna annyi fáradsággal és gonddal készült munkáinak kinyomtatására! S ha még nyugodtan élhetne kis jószágán, de hét gyermekével együtt valósággal nyomorog és küzködik bajjal, adóssággal! Ilyen a legérdemesebb magyar literátor sorsa! Bizony nem érdemli meg a magyar, hogy ilyen poétái legyenek. Most Sallustiust fordítja, bibliai történeteket ír, dolgozik a Felsőmagyarországi Minervába s a Hébet akarja folytatni. Az előbbit gróf Dessewffy József alapítja, s redactora a gróf titoknoka, Dulházy Mihály. Tavaly indult meg Kassán és sok igyekezettel írják, ennek ellenére csak tengődik. Szegény Dulházy váltig panaszkodik, hogy éhel kell hálnia. Praenumeransa alig van, a tavalyiak is nagyrészt elmaradtak. Debrecenben csak a collegium praenumerált, Patakon is, Zemplény megyéből csak ketten praenumeráltak. Bécsben tavaly Igaz Sámuel 50 praenumeranst szerzett, ezek közül az idén már egy sincs.

Hébe zsebkönyvünk, melyet 1822-ben indított meg Bécsben. Igaz, az idén jelent meg utoljára, mert a lelkes redactor pár hónappal ezelőtt meghalt. És hogyan halt meg! Olyan szegény volt, hogy nem hívhatott tanult orvost, tehát kénytelen volt egy orvostudományt tanuló ifjúhoz folyamodni, ki nem ismervén meg baját, rosszul curálta. Így halt meg ez az eszes, tanult, derék ember negyven éves korában, aki minden igyekezetét literaturánknak szentelte. Csak adósság maradt utána, Márton professor gyűjtött magyar jóltevőktől annyit, hogy eltemettethesse.

Most Kazinczy akarja folytatni az elárvult Hébet, de nem zsebkönyv formájában. Ő inkább poétai anthológiát szeretne adni régibb és újabb verses és prózai darabokból, ha lehet, képekkel, hogy nemzetünk szépei a mesterség ismeretében is haladjanak. Mi fiatalok nem hisszük, hogy legyen valami belőle.

Szinnyei Ferenc.

(Vége következik.)

JULI BÁCSI.

(Elmondja egy vén kamasz.)

Juli bácsi voltaképen nem is volt Juli bácsi, mert Juli bácsi — mint az a természet rendje szerint is következik — Juli néni volt. És Juli néni monográfiájához ez a fatális sajtóhiba mindössze a nagyon sokak által „javíthatatlan“-nak mondott édesatyám epés megállapításából származott, mert boldog emlékezetű atyám javíthatatlanul nem szeretette a dohányzó hölgyeket, már pedig a Juli bácsi reggeltől estig füstölt, mint a Stromboli.

De talán kezdem ott, hogy Juli bácsival — régen, nagyon régen, amikor az ipolysági országúton ekhós szekerek vitték a szántói savanyúvizet dél felé és az apró kis tót lovak nyakán csengetyű pityergett a nyári éjtszakába és bús hegyi nótákat dúdolt a kocsis —, mondom, valamikor tizenhétéves koromban történt, hogy Juli bácsival a magyarádi szénsavas fürdőben összevert a sors. Azaz mit is mondok, szénsavas? Kadarász Kálmán urambátyám, fiskális és huszonöt év óta makacsul szélső függetlenségi képviselőjelölt azt mondta, hogy kénes, mert podagrája volt. Tiszóczy Zsiga bátyámuram ezzel szemben a nátrontartalmú sóoldatairól tartott naponta szakszerű értekezést, mert azt állapították meg róla az orvosok, hogy idegbeteg. Báró Ószy özvegye a jótót dícsérte benne, mert állandóan karbunkulusokkal volt baja, míg Juli bácsi egyenesen marokkal szedte belőle a rádiumot, olvasván egykoron a lőcsei kalendáriumban, hogy a rádiumtól megifjodnak az emberek. Hogy a sok vélemény közül melyik volt a helyes, nem tudom. A víz mindenestre bugyborékolts és csiklandozott, miért is valószínűleg jó atyámnak lehetett igaza, hogy a szélütött emberek béna lábával a szénsav csodákat csinál.

Valójában pedig Magyarád nem volt egyéb, mint a honti, a nógrádi és a barsi végzett földesurak kánikulai menedékhelye, lévén a Lidó és Gleichenberg igen költséges és lévén már akkoron a ládafiában kevés a pénz.

Akinek fürdőt rendelt az orvos, az tekintet nélkül a bajára és az előírt kúrára, Magyarádra ment. Így állott elő aztán az a furcsa állapot, hogy a legkülönfélébb betegek némelykor igen tekintélyes köre keresztül-kasul rokon volt, vagy legalább is az első estén pertút ivott, s hogy nem is igen ütköztem meg azon, amikor megérkezésünk pillanatában a Juli bácsi, — akit eddigelé sohasem láttam — brevi manu megragadott és hatalmasan megcsókolta a szájamat.

— Szervusz, kölyök!

— Ki ez a néni? — kérdeztem jó atyámat érthető megilletődéssel.

— Ez a néni a Juli bácsi, — szólt boldog emlékezetű atyám. Majd hátraszólt: — Júliám, vigyázz, megpörkölöd a bajuszodat!

Juli bácsi szájában ugyanis egy tövig égett portorikó csutkája küzdött az elhamvadással, amelyet jó atyám szavaira — hogy indulatai előtt

megnyissa a kaput — kilökött, s bár enyelgő, mondhatnám meghitt modorban bár, de olyan haddelhadd következett, amelynek a „vén lökött“ volt egyik legenyhébb kitétele.

Na és aztán kezdődött a nyaralás, helyesebben az unalom. Kezdődött reggelenként a „kúra“, amikor a fürdőháznak nevezett, de veszedelmesen lugasszerű fabódé bugyborékoló medencéjébe beleültek nyakig az öregek, s míg kiki elreferálta a rohamosan észlelt gyógyulást, a fürdőszolga, — aki a gyógyforrásnak egyben masszörje volt, sőt borbély, illetőleg pénztárosa is — egy rúdra kötözött fehérneművel legyezett a fürdőközönység feje fölött, nehogy a víz színén fölgyülemlett szénsavtól időnek előtte üssön meg valakit a guta. És amikor nem volt szabad sem úsznom, sem a gerendákról fejest ugranom, mert az asszonyok féltették a frizurájukat. Kezdődtek a délelőtti séták, amikor a siralmas mézskőtalaj csenevész ákái alatt végig kellett hallgatnom a családi krónikákat, amelyek pontosan tízezer holddal kezdődtek és úgy végződtek, hogy „Isten nyugosztalja, de nagy korhely volt szegény“, majd pipacsért küldtek az országot kiégett árkába, ha valaki — „für Raucher“: szólt ilyenkor Juli bácsi — viccet akart mondani. És kezdődtek a boltíves vendégfogadó hűvös, lezsalugáterezett szobáiban a délutáni szundikálások kettőtől hatig, amikor azzal szórakoztam, hogy válogattam a falból csupaszon kiálló szögek között, melyikre akasszam föl magam, s végre kezdődött az egyetlen mulatságos dolog, este a kártya, amikor Juli bácsi jó atyám háta mögé ült és kibicelés közben ellopta a nyereség felét. A másik felét én loptam el.

Egyáltalában a Juli bácsi és boldog emlékezetű atyám között olyan fesztelen volt a viszony, hogy némelykor úgy éreztem, a folytonos kötekedésnek és évődésnek az elsuhant idők messze eseményeibe nyúlik a gyökere, amikor Juli bácsi fonnyadt szája köré még nem hullatott nikotin-avart az ősz és jó atyám feje sem volt még zuzmarás. Igen, úgy éreztem némelykor, hogy a két öreg előttem valamit takar. Hogy amikor még a Juli bácsi, a szépségéről és gögijéről messze földön nevezetes rudnói és merenyánszki Merenyánszky Júlia annak a tízezer holdnak volt az egyetlen várományosa, amelyből nem maradt meg más, csak egy rozszant kúria, ahol most a souvenir, a kottilionok, a legyezők és préselt virágok között forró bál éjtszakák visszhangzó muzsikáját rágja a szű és sóhajtják az emlékezéstől nehézillatú bútorok, hogy a pozsonyi farsangon és a pesti juristabálok a megdöbbenés és az irigység felzúgó morájával fogadott rudnói és merenyánszki Merenyánszky Júlia, aki cérnakesztyűt húzott, ha újnemessel fogott kezét, szavasbőrkesztyűt, ha polgárember lépett a házba, és föltétlenül bivalybőrkesztyűt, ha zsidó, hogy a vidéknek ez a még ma is emlegetett élő csudája és jó atyám között lehetett valami... valami...

— Édesapám! — szóltam fel hirtelen egy légyzümmögéstől hangos délután, mint akinek szundikálás közben eszébe jut valami sürgős és váratlan dolog. — Mondd! Kurizáltál te valamikor a Juli bácsinak?...

Boldogemlékezetű atyám ijedten fölült az ágyon, rám nézett és azt mondta, hogy:

— Szamár.

Ezzel részéről el is volt intézve az egész história. Ha ugyan nem ennek az atya és fiú között kissé szokatlan kérdésnek volt az eredménye

az, hogy a négyes tarokkba még azon nap este a Kulay Stefi bácsi volt kénytelen beugrani, mert boldog emlékezetű atyám kijelentette, hogy nyáron csak a kocsisok kártyáznak, — és aludni ment. Miáltal Kulay Stefi bácsi, akinek a kezében — mint mondotta — „már huzamosabb ideje nem volt tarokk“, emígyen kezdte a licitációt:

— Mindenekelőtt, kérlek alázattal, vörös a tromf!

A felháborodást leírni, azt hiszem, fölösleges. Juli bácsi azonnal bevágta az ajtót és másnap epeömlésről panaszkodott, s ettől kezdve az estéli pagátkergetésről ő is elmaradván, teljes és kétségbeejtő lett az unalom.

Mint az egész vendégfogadóban az egyetlen ötven éven aluli kamasz, napokon át lógtam, ödöngtem, tengtem, lengtem, azt hittem, hogy meghalok. És ha nem érkezik meg a Szlovácska, azt hiszem, meg is halok.

Ahh, Szlovácska!... Aki voltaképen Ancsura volt és boldog emlékezetű atyámtól azért kapta a Szlovácska nevet, mert a vendégfogadósnak Selmezbányáról látogatóba jött unokahúga volt, egy álmodozó szemümosolygós kis tót lány, aki „terte a magyar beszéd“. Atyja mézeskalácsos volt, anyja mézeskalácsosné, ő maga törékeny, illatos és kíváncsi, mint a friss marcipán. Bele is szerettem azonnal és halálosan.

Ahh, Szlovácska!... De végre is, kit érdekel egy tizenhétéves kamasz és egy tizenötéves fruska szerelmi regénye, amikor azt mindig egy és ugyanazon kóta szerint éneklik az első tavasz nótáitól megihletett szívek. Vagy elmondjam talán az első vallomást, amikor azt mondtam neki, hogy nagyon szeretem... Magyarádot, amelyet a jó Isten bizonyára édenkertnek szánt s csupán az emberi gyarlóság csinált belőle fürdővizet?!... Vagy elmondjam talán, hogy estelenként, míg Kulay Stefi bácsit marták a tarokkozók, mi a borszagú refraktórium egyik eldugott sarkában úgy csináltunk, mintha máriást játszanánk, s míg fölöttünk a falon háromszínyomásban dült az isaszegi ütökzet, a kezemben megmegpihentek Szlovácska fáradt ujjai?!... Vagy elmondjam talán, hogy némelykor, ha nagyon süttött a hold és nagyon langyos volt az éjszaka, kismofordáltunk az udvarra a kártyázók zajából, s bár minden este megesküdtem magamban kétszer, hogy másnap megcsókolom egyszer, azért csak ott álltunk némán és mozdulatlanul az ásitó félszer kulimászszagú bricskái között és az egyedülletben mondhatatlanul boldogok valánk?!...

Mint akkor is, amikor megszólalt hátunk mögött egy erőteljes bariton, hogy:

— Mért nem csókoljátok meg egymást, hé?!

Vagy elmondjam talán, hogy ez az erőteljes bariton a Juli bácsi volt?! S hogy szegény kis Szlovácska arcára szorította a kezét és hangos sikoltozással elrohant, bennem pedig megállt a vér?! Vagy azt mondjam el, hogy Juli bácsi a kacagástól nyilalást kapott, míg a bálványá meredt fajánkón végre is megesejt a szíve és karonragadva egy kis szív-erősítő kvaterkára magához cipelt?! Ahol belenyomott egy székbe a vad-szőlős ambituson, élem lökött egy cigarettadobozt, s míg én azon töprengtem, hogy hirtelen hazaszellejek-e, ő máris hozta a bort.

Ó, rettenetes pillanatok voltak.

De csak a harmadik pohárig. Mert amilyen mértékben jól esett a bor, olyan mértékben kezdett belém visszaköltözni a nyugalom. S még el sem haladtuk az ötödik poharat, amikor már éreztem és azonnal le is szögez-

tem, hogy „nagy“ vagyok. Ehhez mértén iparkodtam komoly és ünnepléses magatartást tanúsítani.

Törekvésem sikerült is addig, amíg a Juli bácsi szótlanul szivarozott és szótlanul ivott és merengve hallgatta az országúton kullogó szekerek csengetyűszavát. De mikor egy lónyeringésre megrázkódott, majd hirtelen felém fordult és megkérdezte, hogy a szegény kis Szlovácskának sokat hazudtam-e, felfortyant bennem az indulat.

— Nem szoktam hazudni, — feleltem nemes önmegtartóztatással. — Hölgyeknek meg éppenséggel soha!

Juli bácsi egy mélyen klattyanó nyelés után elhárító kézmozdulatot tett a levegőben.

— Sánta kutya vagy, akár csak az apád. Most is hazudsz.

— Bocsánatot kérek! — szóltam. — Ha már magamat nem védem, de az édesapámat más embernek ismerem!

Merenyánszky Júlia összeráncolta a homlokát.

— Az is valahol félszer alatt kezdte tót libuskákkal, holdvilág melletti, bricskák között... A fia pedig a félszer alól majd megindul a kedves hajra méltó nyomdokain, hogy a Szlovácska után még vagy két tucat chércseléd ríja ki a szemét a hazugságai miatt, míg aztán valahol horogra kerül és lesz belőle födetlen életű családapa... Igyál, kölyök!

Hirtelen, erősen, forrón feldobogott a szívem. Juli bácsi kemény szavaiból olyan mély keserűséget zengetett ki a fájdalom, mint mikor a cigány megnyomott vonója alatt recseg a húr. Tehát igaz, mégis igaz, érzem, hogy igaz, a sejtésem jó volt, a két öregnek volt egymáshoz valamikor valami köze... és ez a nyugtalanító, gyötrő gondolat hirtelen megérelte bennem az elhatározást, hogy itt van az alkalmas pillanat, amikor a nyulat a bokorból ki lehet ugrasztani. És vergődő szívvel, talán a benső izgalomtól sápadtan is, de nagy önuralommal és a világ legártatlanabb arcával fordultam idős barátnőm felé.

— Juli néni nyilván nem tudja — szóltam —, hogy édesanyám az édesapámnak első és egyetlen szerelme volt?!

Merenyánszky Júlia egész testében megremegett.

— Ki mondta neked ezt a vadat?

Folyékonyan föllentettem:

— Az édesanyám.

— Unerhört! — vágott az asztalra Juli bácsi. Szivarját bedobta a vadszőlő közé, majd felállott, járt és dohogott. — Unerhört!... Unerhört!... S persze te vakon elhiszed?!

— Nagyon természetes, — feleltem.

Idős barátnőm először tetőtől-talpig végigmért, aztán ivott rá egyet, majd szivarra gyújtott, s végül leült és ujjaival az asztalon valami régi indulót dobolt. Némelykor rám nézett, mosolygott, csavargatta a fejét, s mikor az ambitus összeboruló szőlőfüggőnyei alatt már nagyon nyomasztó lett az éjtszaka csöndje, egy mély és szokatlanul lágy sóhajtással beszédbe fogott.

— Hát én csak annyit mondok, kisöcsém, hogy egy kis szerencsével, vagy balszerencsével... nem tudom melyikkel a kettő közül... most azt mondhatnád nekem, hogy: édesanyám...

Elhagyott az önuralom, hangosan felcsuklottam.

— Ehh! — legyintett hirtelen megtért haraggal Merenyánszky Júlia.

— Ostobaság. Nem igaz. Nem szóltam egy szót sem. Az ember néha ostobaságokat beszél. Nem kell készpénznek venni, amit a vénkisasszonyok mondanak... Ha az anyád azt állítja, hogy az apád első és egyetlen szerelme volt, legyen neki igaza...

— Bár igen különösnek tartom — tette hozzá idős barátnőm érezhető gúnyjal —, hogy egy lipótnemes Farnady-lány tagadja és nem dicsekszik vele, hogy apádat a rudnói és merenyánszki Merenyánszky Júlia kezéről ütötte el...

Összecsaptam a kezemet, mint aki szörnyülködik.

— Édesapám udvarolt a Juli néneinek?!

— Talán derogál a fiatalúrnak? — cattan fel Juli bácsi. — Vagy talán az olyan lehetetlen?!... Hát ki voltam én?! Tudod te, ki voltam én?!... Az anyád, ha ugyan egyáltalában mert beszélni rólam, bizonyára azt mondta, hogy csunya voltam, mint az éjtszaka...

— Sohasem mondott ilyet az édesanyám! — háritottam el a meggyanusítást.

— Nagyon szép tőle! — felelt idős barátnőm. — Igazán nagyon leköttelez vele... Bár azt alkalmasint elhallgatta, hogy Winternich hercegtől és a Szalóczy gróf két fiától kezdve bizony énutánam bomlott Pozsonytól Pestig mindenki, aki csak egyszer látott és nadrágot viselt, meg aztán azt is csak Merenyánszky Júlia mondhatja el magáról, hogy őfelsége első Ferenc József, amikor a huyagi királygyakorlatok idején megpillantott a nézők között... mintha most is látnám... a lova kantárját hirtelen két marokra fogta, a nyergében felállt, megfordult, csákójához emelte a keztyűs kezét és...

— És?...

— És másnap este a varbói kúriánk egyik ablaka alatt... mintha most is hallanám... szép magyar nótákat húzott a cigány...

— Szamárság! — legyintett keserűn idős barátnőm és nagy szomjúsággal kétszer egymásután a pohár fenekére nézett. — Elmúlt... volt... nincs...

— Csak azt nem tudom — csapott később az asztalra —, hogy hova tettem az eszemet?!... Mert hogy mért kellett nekem annyi derék, gazdag és előkelő udvarló közül éppen a te drágalátos apád, az az országút-kerülő, az a kocsmajátványító, akinek sógora volt minden cigány, komája minden csapos, kvártély a minden ház, ahol agancsot szögeztek cégérnek az ajtó fölé, s akinél gyorsabban csak a megveszekedett híre járt... hogy mért kellett nekem éppen a te drágalátos apád?!...

— Igaz, hogy szép ember volt — folytatta Merenyánszky Júlia és nézte az eget, ahol csendes sírással pörögtek a csillagok. — Szikár ember volt, fekete, nagy betyár, a hangja olyan volt, mint a kisbögő muzsikája és úgy tudott az emberek nyelvén szólani, hogy hiába ítélte volna halálra a bíró, mert a hóhért lebeszélte volna...

Idős barátnőm itt elhallgatott. A vadszőlő nyílásán bágyadtan nézett a holdfényben álomszerűen ködlő hegyek felé, s különös dolgokat láthatott, mért egymás után többször az üvegbillikom fenekén is átkutatta a multak és a mámor tengeréből fölmerülő tájakat. Aztán felkönyökölt és valami szokatlanul mélyről muzsikáló szóval tovább beszélt.

— Szép fekete lovon járt az apád, úgy hívták, hogy Éjfél. Beszélték, hogy abrak helyett az is bort iszik... Akkor mi Boriban laktunk, az

apadék meg Dalmadon. És a két falu között — Merenyánszky Júlia itt kimutatott az éjtszakába — ez a meredek, kopár hegy feküdt...

— Ha megjött az éjtszaka — folytatta tovább és az egyes szavak után, amelyek mélyen a szívébe fájtak, hosszabb szüneteket tartott — a kúriánk mögött, fönt, a tetőn, ahol baglyokon kívül nem járt éjtszaka csak a szél: Éjfél hallottam, amint fölnyerít... A Sajó az ajtóban elvakkantotta magát, felugrott, nyafogott, szűkölt, táncolt... s még jóformán ki sem nyitottam az ablakot, már ropogott az ág és az Éjfél repült át a kőfalon...

— Aztán odaállottak az ablakom alá. Éjfél lehajtotta a fejét a földre, körülszagolgatta a Sajót, a kutya a ló orrát megnyalagatta... az apád a kengyelben felágaskodott... én kihajoltam az ablakon és... éppen összeértünk...

Idős barátnőm ölébe hullatta a kezét, maga elé bámult, hallgatott.

— Csókolódtak? — kérdeztem félhangon, gyámoltalanul.

— Nem! — felelt lesújtó pillantásokkal Merenyánszky Júlia. — Sóhajtoztunk a bricskák között!

Kis idő múlva, mint aki magának beszél, folytatta.

— És így ment ez sokáig. Míg aztán az anyád apja, aki megvette bagórt a Lesnyiczkyék birtokát, meglepedett a szomszédunkban, Lakin.

Csönd lett. Merenyánszky Júlia összeráncolt szemekkel gondolatokba merült, az én szívem pedig úgy vergődött az izgalomtól, mint mikor vihar előtt félreverik a harangot.

— Az anyád szőke volt — törte meg a csendet idős barátnőm — és hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem volt csinos.

— Az anyám gyönyörű leány volt! — bölintottam én.

— Hát gyönyörűnek ugyan nem volt gyönyörű — igazított helyre Merenyánszky Júlia —, inkább csak csinos. Talán helyes. Mondhatnám takaros. Esetleg nem volt csúnya. Meg aztán a nagyapád vagyonához is sok szó fér. Tudomásom szerint a nagyapád a zágrábi érsek unokaöccse volt és két teljes hétig a nagybeteg bíboros betegágya mellett tartózkodott. Egyedül... És állítólag ő kezelte a kasszakulcsokat... Tehát csak lassan a testtel!... Ami pedig a nemességet illeti, a Simonyi őbesterrel való rokonságot tartjátok ti, de nem tartják Simonyiék...

Juli bácsi keményen ivott.

— Gyönyörű... gyönyörű... — duzzogott. — Csinos volt, punktum. Volt egy fitos orra, volt két hamis szeme, egy kicsit illegette magát, egy kicsit sóhajtozott, az orgonabokrok közül lesködött az apád után... na, azért nem bujt el túlságosan, vigyázott, hogy kilátszódjék belőle valami... mi kell egyéb?... Buták a férfiak, lelkem. Te is az vagy. A férfi olyan posztó, amibe minden bogáncs beleragad... Vagy talán azt hiszed, hogy másért kezdett lassankint elmaradozni az éjjeli kőfalugratás?!... Nem! Ó, az anyádnak is volt ablaka!... És bizonyosan alacsonyabb, mint az én ablakom...

Merenyánszky Júlia keserűen felhahotázott. S mire a borízú torokhang az alvó ház boltíves folyosóit zuhogó felelgetéssel megjárta és fáradt zümmögéssel visszatért, idős barátnőm már ismét mondta a történetet.

— Az apád persze hazudott — jelentette ki és olyan megvetés volt a szavában, hogy szinte engem is sértett. — Egyszer itt akadt dolga, egyszer ott, máskor beteg volt, miegymás, de Merenyánszky Júliát nem

olyan fából faragták, hogy minden maszlagot elhiggyen neki! De nem ám!...

— Mert egy éjtszaka... mintha most is látnám, az Éjfélt egy merő tajték volt és belebotlott a kőfal tetejébe... azt mondom az apádnak: „Holnap várjalak?...“ „Holnap... holnap? — felelt az apád. — Holnap vásár lesz Ságón, de holnapután itt leszek.“

— És elment. És azon éjjel sokáig, nagyon sokáig nem húnytam le a szememet.

— Másnap este aztán fölvettem a fekete selyemruhámat, amiben temetésre szoktam járni, ha valakim meghalt, a szoknyám alját feltűztem a derekam köré, kiszöktem az ablakon és a szeles, hideg, kopár hegytetőn át leereszkedtem a dalmadi völgybe, ahol a réteken az út balra felénk, Boriba, jobbra felétek, Lakiba ágazott.

— Már ősz volt, a réteken köd feküdt, a tarlókon... mintha most is hallanám... pöröltek a fogolykakasok és a száraz kukoricásokban csörgött a szél. A rét harmatos volt, a topánkámra rápörgött a víz, én futásnak eredtem, s mikor térdig átázva, csatakosan megérkeztem az útelágazáshoz, dideregve beültem a líceum közé.

— Aztán lestem. Emlékszem, a hegyeken tüzek gyúltak ki és dudáltak a tót pásztorok, fölöttem pedig egy csillag megindult és... mintha most is látnám... zuhant. Aztán a tüzek kialudtak, a dudaszó elhallgatott, az eget beborította a köd és olyan nagy lett a csönd, hogy a félelemtől szinte a vérem megállt.

— Kuporogtam, fáztam. És amint várok, amint lesek, amint földreszorított füllel hallgatok, hogy dobog-e már a ló, egyszer csak messziről, nagyon messziről: tram... tram... tram... tram... gyors, bomlott vágatás... És jön, jön, sebesen, haragosan, mint az égen a jégvihar...

— Fejembe szökött a vér, talpraugrottam. És amint nézek Dalmad felé, jön ám az Éjfélt, vágat, szinte repül... Jön, jön... és amint az útelágazáshoz megérkezett, a derék állat Bori felé dőlt be a kanyarulaton... Ekkor az apád a nyeregben felállt, végigvágott rajta egy irtózatost, hogy csakúgy hasadt a bőre a nyomorult párának, aztán egy durva gyepflórántással átdobta a lovat... Laki felé...

— Én hirtelen kiugrottam a líceum közül és feltartott karokkal az út közepére álltam. „Állj!“ — sikoltottam.

— Éjfélt megtorpant, csúszott, megállt... Apád előrehajolt és látam, hogy felfordul a szeme és elkékülnek az ajkai...

— Én is úgy éreztem, hogy azonnal meghalok, a térdem összeverődött, a szemeim előtt tűzkarikákban nyílt ki az egész világ, a torkomat valami vad, síró görcs fogta meg és egy örökkévalóság volt az a dermedt hallgatás, amelyben csak az Éjfélt zihálását lehetett hallani. Nem is tudom, meddig állhattunk így szemtől szembe, lehet, hogy nagyon sokáig, amíg éreztem, hogy beszélni tudok.

— „Pál, te hazudtál!“ — mondtam neki.

— Apád felnyögött, megtámaszkodott a nyereg kápájában, mert érezte, hogy elhagyta az ereje, aztán mellére hajtotta a fejét és elémdobta a korbácsát. „Verj meg, Júliám! — hörögte. — Nyomorult vagyok, de nem tehetek róla...“

... Juli bácsi elhallgatott.
S én, aki a karosszékben hátradőlve, behunyt szemekkel hallgattam

a mesét és láttam a ködbe esett dalmadi réteket, ahol a fázós éjszakában egy fekete ló vágtat a sorsom felé, rémülten ébredtem arra, hogy mellettem valaki egész nekiengedett fájdalomával zokog... zokog...

Juli bácsi volt.

Rádőlt az asztalra és a felszakadt sírás bepanaszolta a hallgató éjszakát.

S mintha a lelkem síma tavára hullottak volna a könnyei, bennem is gyűrűzni és terjedni kezdett a fájdalom. S mikor már éreztem, hogy hullámba dagad és előnti a partokat: megragadtam a zokogó vénkisasszony élettelen kezeit, összecsókoltam, aztán menekültem haza.

Míg áthaladtam a folyosón, úgy éreztem, hogy az egyik ablak függőnyi mögül a szegény Szlovácska kisírt szeme néz rám, aki egy szép napon majd megindul az őszi éjszakába, hogy a lovam elé tartsa a két kezét. Aztán, hogy benyitottam a szobánkba, ahol boldog emlékezetű atyám a betévedt holdsugár alatt mosolyogva aludt, már tudtam, hogy egykor én is mosolyogva álmodok, ha valahol egy vénkisasszony sírni fog utánam...

Szilárd János.

AZ ÉLET HÍZELEG.

*Csak bánt az Élet, ámde néha
úgy tesz, mintha törődne velünk.
Hogy kedvet adjon tovább élni
s megacélozza csüggedésünk.*

*Gabnát növeszt, virágot ápol;
ád májust, napfényt, meleget!
S a lelkeinkre mámorfátylat
lgy selymesen rátereget.*

*Csalogánnyal daloltat nekünk.
Ád rózsát, leányt és napot.
Felcicomázza bokkrétával
a sötét életkalapot.*

*S boldogan, dalolgatva hordjuk —
míg felzúgnak a vad szelek —
S virágos kalapunk hamar a
pizsokba', porba' hentereg.*

Vértessy Gyula.

A SZEM.

(Galíciai emlék.)

Ezerkilencszáztizennégyet írtak akkor, ősz volt, szeptember vége, a fák megúnt leveleiket közömbösen hullatták az embervértől gőzölgő galíciai földre. Két nap óta szakadt az eső és a parttalan országutak sárga, mocskos agyagában térdig süppedtek a lovak. Ott álltunk a nagy idegenben, végtelennek látszó galíciai mezők kietlenségében, elszakadva ezredünktől, zuhogó esőben, sárosan, piszkosan és ólmos álmoossággal tagjainkban. Két ágyú — a negyedik üteg egyik szakasza —, éhségtől, marstól elcsigázott lovak, három éjtszakát átgázolt és három napot átkoplalt, szenvedő magyarok. Nedves volt a dohány, a pipák nem égtek, a kedv, a dal valahol messze utánunk kullogott. Vert az eső bennünket, mint a letarolt puszta rétet. Álltunk és vártunk. Állunk és várnunk kellett, míg jött a gyászdrapériával bevont éjtszaka, jött a tapogatódzó, botorkáló fekete sötétség, amely eltakar ágyút, lovat, embert és akkor újra feszülhetnek az inak, zihálhatnak a mellek, újra elindulhat a mars az örökkévalóságig. Akkor nekivágtunk vad elszántsággal, följázott energiával, dühvel és kiszáradt torokkal, korgó, panaszló gyomorral. Zuhogott az eső, csattogott, csobogott a víz a paták alatt, süppedtek a csizmák és fröccsent a piszkos galíciai sár. Amikor hámlani kezdett az éjtszaka és az eső már csak szitált, permetezett, — elértük a falut. Az első háznál meleg párát pipáztak a lovak orrlyukai, az emberek kihúzták a menettől meggörnyedt vállalkait, fújtak és szédülten támaszkodtak az ágyúk farának. Ó, boldog megállapodás, drága megpihenés az örök bizonytalanság első stációjánál!

Odaintettem a tűzmestert.

— Az első házban, ahol istálló van, bekvártélyozás. Szénát vagy szalmát a föld alól is előteremteni a lovaknak. Biztonsági öröket felállítani. Ébren alvás, szigorú készség. Ha a lovak, emberek el vannak látva, hozzám jön. A további parancsot ott kapja meg. Én itt lakom — mondtam és rámutattam az első házra.

Körülnéztem. Bizony szálnalmas állapotban voltunk valamennyien. Rongyosak, piszkosak, sárosak; úgyannyra hasonlítottunk az Emberhez, aki földből, sárga agyagból lett emberré.

— Jóska, gyerünk! — kiáltottam.

Bementünk a házba. Nyomorult viskó volt, fából, agyagból összetákoltt menedékhely. Bent a konyhában azonban meglepett a tisztaság, a rend, a kihűlt kemence fehér volt, mintha most meszelték volna. A cserépbögrék a padkán, szinte mosolyogtak. És sehol egy élő lélek. Csak egy szürke, lompos macska kuporgott az egyik szélén és hunyorgó szemekkel nézett ránk.

— Hahó! — ordítottam.

Senki.

A konyhából balra ajtó nyílt. Megdöngettem. Senki. Benyitottam. Senki. Magasra vetett ágy nyújtózkodott a sarokban, ócska óra ketyegett a falon, a középben ikszlábú faasztal, két szék, egy szekrényféle és más semmi.

— Elmenekültek biztosabb vidékre — gondoltam, aztán szóltam a legényemnek, hogy rakjon tüzet, melegítsen föl egy konzervet és lerúgtam a csizmát. Ledobáltam magamról a ruhát: felsőt, alsót. Facsarni lehetett belőlük az esőlét. Rávetettem magamat az ágyra és olyan nyugodtnak, annyira boldognak és megelégedettnak éreztem magamat, mint addig és azután soha az életben. A szemhéjaim már csókolózni akartak, de jött a tűzmester és kiadtam a parancsokat. Összeköttetést kell keresnünk, meg kell találnunk az ezredet, ha törik, ha szakad. A tizedes három órát alhatik, aztán útnak indul. Rajzoltam, térképeken ismeretlen, idegen útvonalakat mutogattam és magyaráztam. Rendben volt. A tűzmester sarkantyúja pengett; sarkonfordult, távozott. Hogy az ajtó becsapódott mögöttem, már nem hallottam. Aludtam kábultan, kimerülten, belesüppedve egy határtalan, mélységes álomtalan álomba.

Kint újra jött lomhán, gonosz titkokkal telten az est, amikor föl-
ébredtem.

Kopogtattak az ajtómon. A legényem lépett be.

— Na, mi az, Jóska?

— A menázsit — mondotta és ravaszul kuncogott. Füstös, bűzös, sercegő mécesest hozott be, aztán a menázsit. Elém tette. Ránéztem. Hol az ételre, hol Jóskára.

— Te, mi ez? — kérdeztem és rámutattam az előttem gőzölgő vacsorára. Konzervhús volt, de nagyszerű, zsíros lében úsztak a húsdarabok és mellettük apró burgonyaszemek, rózsaszínűek, ínycsiklandozóak. Tányérban és villával, késsel szervirozva.

— Mi ez? — kérdeztem még egyszer. — Ezt te csináltad?

— Á, dehogyan — nevetett Jóska. — Az a jány, odakünn — mondotta és fejével a konyha felé intett.

Felugrottam. Kimentem. A konyhában, a meleg, pirosuló kemence mellett állott a leány. Rámnézett és én ekkor két nagy, csodás szemet láttam, sötétet, mint a feneketlen kút, rejtelmeset, titokzatos két nagy szemet, parancsolót és könyörgőt, nevetőt és sírót, mintha üdvösség és gonoszság, menny és pokol párosult volna bennük. Csak percek múlva vettem észre, hogy fehér, mezitelen lábbal áll a leány ott, a hideg konyha-
földön és az arca olyan szelid, olyan jó, annyira tiszta, szép, fehér leányarc.

— A ház úrnője? — kérdeztem németül és közelebb léptem hozzá.

— És az egész falu! — felelte nevetve. Muzsikált a hangja. A német szavak lágy szláv melódiákká változtak a nyelve alatt.

Jóska kihozta a szobából a vacsorát és a padkára terítet.

Leültem.

— Szóval, az egész falu lakosságából egyedül maradt itt?!

— Igen.

— Hm — dünnyögtem —, kissé furcsa. Különös.

A két fekete szem rámtapadt.

— Miért különös? — kérdezte.

— Istenem, egy leány, egy fiatal leány, egyedül, a háború kellős közepében, hát...

Mosolygott. Gúnyos, fölényes asszonyi mosolygással.

— Egészen jól érzem magamat így is. Egyedül is.

— De hiszen az élete sincs biztonságban — vetettem közbe.

Ismét megjelent az irónikus asszonyi mosoly. Egész testével felém fordult.

— Mondja, hadnagy úr, milyen nemzetiségű?

— Magyar vagyok.

A két rejtelmes, titokzatos szempár megrebbent.

— Akkor értem — mondotta.

— Mit?

— Hogy önnek az első pillanatban az én életem jutott az eszébe.

Kérdőleg néztem rá.

— A magyarok, úgy tudom — mondotta —, ölni is tudnak az asszonyért. Egy asszony szerelmes életéért. Vigyázni, óvni, remegni érte és ha kell, ölni is. Szép dolog ez, higgye el, hadnagy úr, de van ennél szebb, nagyobb dolog is a világon. Mint egy asszony jelentéktelen, üres, nyomorult kis élete...

Valami nagyon ostoba arcot vághattam, mert élesen, hangosan föl kacagott.

— Na, most jön a csodálkozás — mondotta nevetve —, hogy ki vagyok én, mi vagyok én, úgy-e? — Megrándította a vállát. — Senki, higgye el. Hannának hívnak, huszonhárom éves vagyok. Lembergben könyveket tanultam, amikor még élt az apám, aki lengyel zsidó volt, börtönben halt meg, aztán a sors idehullatott Podgoricére engem és az anyámat, aki vak és tehetetlen. Aztán... Na és aztán nincs is tovább, nincs is semmi más...

A keskeny, piros szájaszéle megvonaglott még egynéhányszor, akkor elfordult tőlem és odament a lompos, szürke macskához, hogy megsímogassa. Én megbűvölten, szédülten néztem feléje.

Hallgattunk.

— Meddig maradnak itt? — kérdezte később csak úgy, a vállán keresztül.

— Nem tudom. Küldöncöt várok. Talán holnap reggel tovább megyünk. Vissza vagy előre. Nem tudom.

Ekkor ismét felém fordult. A fekete szempár tüze arcomon égett. Sütött, mart a tekintete. Aztán nagyon csöndesen csak ennyit mondott:

— Kár!

És kiment az udvarra.

Utána akartam rohanni, hogy megkérdezzem, mi kár, mi az, amit sajnál, amin szánakozik, de tagjaim ólomsúllyal nehezedtek a földre és nem tudtam megmozdulni. Vártam, hogy visszajön. Nem jött. Sokáig ültem még ott a padka szélén és bámultam üres, kifosztott tekintettel a lompos, lusta macskát.

— Kár — ismételtem magamban. — Azt mondta, hogy kár.

Valami gőgös, elbizakodott, buta mosolyféle tolakodott az ajkamra, amikor később magam elé sóhajtottam:

— Szegény kisleány!

És azt hittem, hogy megértettem.

Lefeküdtem. Csak úgy, ruhástól dőltem végig az ágyon, ha értesítés, parancs jön, készen találjon. Elaludtam. Egyszerre csak rekedt ordítást

hallok, kiabálást, esztelen üvöltést, fölugrom, a revolverem után kapok, fölszakítom az ajtót és kint vagyok. Az ég vörös, ropogás, dörrenés, a tűzmester előttem ugrik át a palánkon.

— Ránk törtek — nyöszörgi.

Hangok, ordítások, dörrenések.

— Hadnagy úr, erre... Hadnagy úr...

Tíz ember tolja, vonszolja az egyik ágyút, tíz a másikat. Ki, csak ki, a falu utcájára, a középre. A puskaropogás úgy hallatszik már, mint üvegtáblákon a jégverés. És közelebb, egyre közelebb... Aztán egy hatalmas tűznyelv surran ki az ágyúcsőből, majd egy dörrenés következik, ordítás, jajgatás, a tűznyelv ismét végigsöpör... robbanás... aztán a harmadik, negyedik... tizedik... A cső melegszik, izzik... Valaki hangtalanul fölbukik mellettem, a zubbonyából, a szíve fölött csurog a meleg, piros, magyar vér... Tovább... Tovább... És ekkor hirtelen a ropogásba, dörgésbe, fénybe, az égő, piros lángnyelvekbe belesüvít élesen, rikoltva az ismerős kúrthang.

— A gyalogság!... A somogyiak!

Oldalról jöttek, hirtelen, váratlanul. Tíz perc mulva csönd volt, csak a falu felső végén zuhantak néha-néha le az égő házak üszkös mestergerendái.

Éjfél felé odasompolygott hozzám a legényem.

— Hadnagy úr...

— Na, mi az, Jóska?

— Tessen velem gyünni.

— Hová?

— Csak tesszen velem gyünni.

A templomhoz vezetett.

— Na, mi az?

Jóska a földre mutatott?

— Ehun van a'....

A zseblámpával világítottam és ekkor egy pillanatra elállott a szívverésem. Megtántorodtam. Hanna feküdt ott lecsukott szemekkel, mozdulatlanul. Letérdeltem mellé és föléje hajoltam. Halott volt. A keze után nyúltam. Meg akartam símogatni a halott leány hideg kezét. Fölemeltem a megmerevedett kart és ekkor, mintha mellbevágtak volna, rémülten, sápadtan ugrottam föl. A hideg, halott kézben, az ökölbe görbült ujjak görcsös gyűrűjében egy félig elégett fáklya volt.

— Avva' integetett a toronybú, — szólalt meg mögöttem Jóska. — A muszkák kéme vót ez, hadnagy úr... Nem állott már ennek a szeme se jó'...

— Igen — mondtam később magamban —, a szeme. Az a két nagy, fekete, gonosz szeme...
Szentgyörgyi Ferenc.

JÖVENDŐ.

Néha — ködös álmatlan éjszakákon —
 Reám terül sok néma, furcsa bánat,
 Mint holt szemekre a halotti kendő.

Hiába akarom levonni szememről.
 Halott kezem tehetetlenre fáradt.
 És minden olyan rémes és ijesztő.

A csend . . . a hallgatás . . . a sóhajok . . .
 Torz mosolyok és sikoltó jajok
 És a szemem, a sokszor könnyező.

A hold kint fehérén, sápadtan nevet
 S a reggel lilázó ködén rám mered
 Titokszemével a messzi jövőndő.

Rolla Margit.

TITKOS ŐSZ.

Az ősz: a rozsdadarcú csósz,
 Az erdő fái közt időz

S a méla fenyvesek során
 A völgybe bámul tétován.

Sötét szemét a köd lepi:
 . . . Egy régi bánat fáj neki.

Talán a nyár, az eltűnő?
 Egy röpke dal, — egy messzi nő?

Vagy — mint a sápadt holdkorong —
 Egy elmerült hazán borong?

. . . Lehet, testvérít várja itt:
 Az éjszakáknak árnyait

S bús titkait — ha útra kél —
 Havával besöpri a tél . . .

Forbáth Sándor.

JÓZSEF NÁDOR ÉS I. PÁL CÁR.*

1798 augusztus 23-án Ferenc császár Badenből sürgősen magához szólította a nádort. A közlés, amelyet tenni szándékozott, nagyon kényes természetű volt, nem kívánta tehát a tollra bízni. Arról volt szó, hogy a főherceget, aki immár elmúlt 22 éves, meg akarták házasítani.

Ausztria egy külpolitikai krízisben vergődött. II. József uralkodásának utolsó évei óta elvesztette azokat a hagyományos alapokat, amelyeken azelőtt mozgott. A forradalmár császár utódai ellentétbe kerültek Mária Antoinette királyné gyilkosaival és életük céljának tekintették a küzdelmet a forradalom és a köztársasági Franciaország ellen. 1793 március óta ennek a viaskodásnak lelke Thugut báró volt, aki az angolokkal és az oroszokkal szövetségben óhajtotta leküzdeni a legitimitás ellenségeit. Az öt év azonban, amióta az ügyüket vezette, a csapások és vereségek szakadatlan sora volt. Franciaország nemhogy megesonkult volna, ellenkezőleg növekedett területen üzte forradalmi propagandáját; a régi versenytárs pedig, Poroszország, a baseli békével és Lengyelország újabb felosztásával aránytalanul szétterpeszkedett. Ausztria viszont, amely Kaunitz hagyományai szerint mindig arra törekedett, hogy a porossal az egyensúlyt fönntartsa és annak minden terjeszkedése esetén a maga részére is hatalmának megfelelő növelését követelte, Campoformióban kénytelen volt lemondani Belgiumról és legszebb itáliai birtokairól. Ehhez az utolsó évek küzdelmei közben Ausztriát a legérzékenyebb kudarcok régi szövetségese, Oroszország részéről érték, amely Lengyelország harmadik fölosztása óta elhídegedett tőle s Franciaország ellen nem segítette.

Thugut következetessége és szívóssága hiábavaló volt, a viszonyok hatalmasabbak voltak nálánál. Indokolt bizalmatlansága Poroszországgal szemben és a lengyelek iránt mutatott némi rokonszenve hosszú időre megbénították őt terveinek keresztülvitelében és bőséges alkalmat adtak ellenfeleinek az áskálódásra. Az udvarban különben is többnyire csak a hadi fizetőmester fiát és a falusi tanító unokáját látták benne s bizalmatlanok voltak iránta. Legnagyobb ellensége maga Mária Terézia császárné volt, I. Ferdinánd nápolyi királynak és Mária Terézia leányának, Mária Karolina királynénak gyermeke. A császárné aufklárista környezetben nevelkedve, — anyja, Karolina királyné érintkezést tartott fenn a bécsi szabadkőművesekkel, — ellenszenvvel kísérte Thugut működését, akit azzal vádolt, hogy évek óta bolondítja a császárt az orosz beavatkozással, anélkül, hogy e téren valamit is elért volna. 1798 áprilisában bukását már befejezettnek is tekintették. De épp ebben a pillanatban az európai helyzet ismét fölborult és Thugutot újból előtérbe toltá.

A direktórium Itáliában újabb terjeszkedésre törekedett. Rómából

* Részlet szerzőnek készülő művéből: József nádor életrajzából.

elűzték a pápát s az egyházi államot köztársasággá alakították. A republikánus propaganda Nápoly szomszédságába érkezett és Karolina királynő maga is háborút sürgetett Franciaország ellen. Érzelmének Bécsben Mária Terézia császárné adott visszhangot. Thugut politikájának javára vált ez a fordulat. Ausztria az újabb francia hódítások ellensúlyozására megfelelő kárpótlásokat követelt, amelyeket azonban nem tudott elérni. Ebben a túlfűtött hangulatban a bécsi francia követ, Bernadott, megértette a főváros népének hazafias ünneplő hangulatát, ami a követség előtt összeütközésre és súlyos diplomáciai konfliktusra adott alkalmat. A nép letépte a követségről a francia zászlót és diadalmenetben vitte azt a Burgba, amit maga a császár is, — amint a nádornak írta, — a szeretet és hűség megnyilatkozásának tekintett. Az esetet nagy izgalommal fogadták és Magyarországon már akkor háborús hírek és kedv terjedtek el.

Ezzel eltűnt az a remény, hogy a Thugut utódjául kiszemelt Cobenzl Lajos gróf, Ausztriának akkor egyik legtehetségesebb és legügyesebb diplomatája, Franciaországgal közeledést hozzon létre. Jelöltségéről, hogy a külügyek vezetését átvegye, már nem lehetett szó. Ámbár Thugut sem volt barátja az újabb háborús bonyodalomnak, arra mégis föl kellett készülni s így vissza kellett térni az angol és orosz szövetség gondolatára.

Anglia franciaellenes magatartásában nem lehetett kételkedni. A megoldás súlypontja tehát, — ha Ausztria nem akart ismét elhagyatva a küzdelembe becsátkozni, Oroszországban volt. Ott tulajdonképen I. Pál cár szeszélyeit kellett legyőzni.

Pál cár különös egyéniség volt Tiberius császárra emlékeztető vonásokkal. Alapjában véve nagy műveltségű és jóakarató férfiú, mint emez, lelki egyensúlyát éppúgy, mint Augusztus mostohafia, a fiatal korában elszenvedett mellőztetések és üldözés keserűségei közt teljesen elvesztette. Anyja, II. Katalin az állami ügyektől és az udvartól távol tartotta és még gyermekeinek neveltetését is elvonta tőle. III. Péter cár meggyilkolása után 34 éven át ő állotta el fia érvényesülésének útját s ha halála nem következik be váratlanul, még halála után is mellőzte volna Pált, aki helyett Pál legidősebb fiát, Sándort óhajtotta a trónra ültetni. Érthető tehát az az elkeseredés, amellyel — 1796-ban végre trónra kerülve — mindenben a visszáját csinálta annak, amit anyja tett. II. Katalin osztrákbarátsága Pál cárból különösebb hajlandóságot váltott ki Poroszország iránt, aminek azzal is tanujelét adta, hogy az orosz katonaság formaruháit porosz mintára szabatta. Ez a tüntető szakítás anyja elveivel és tanácsadóival szemben ferdeséggé torzult. Állandóan attól remegve, hogy ő is III. Péter sorsára jut, mindenki iránt bizalmatlanná, zsarnokká és szeszélyesen kapkodóvá lett. Meg volt győződve, ha valakivel államügyekről beszélt, hogy félre akarják vezetni s azért minden határozottabban megnyilatkozó rábeszélésnek ellenszegült, sőt gyanakvása miatt elhatározásait is folyton változtatta. Az ilyen uralkodóval diplomáciai tárgyalásokat folytatni a legkellemetlenebb föladat, nemzetközi vonatkozások megoldásait reá építeni, vakmerő vállalkozás.

Ha az osztrák diplomácia eddig nem tudott nála sikert elérni, ezért nem volt hibáztatható. Hiszen a cár kegyencei révén nem igen volt megközelíthető, mert ezek jobb meggyőződésük ellenére is többnyire a cár pillanatnyi hangulatainak visszhangjai voltak s neki ellentmondani, őt rábeszélni nem merték. Pedig egy pont volt, amelyet a bécsi udvar meg-

ragadhatott volna, hogy I. Pált magához láncolja: határtalan gyűlölete a francia forradalmi eszmék ellen. Mint Pálnál minden, ez is szertelenségben jutott kifejezésre. A kerek kalapokat az utcán vétette le katonáival a járókelők fejről, mert forradalmi divatot látott bennük, s az uralkodói tekintély fönntartására elrendelte, hogy mindenki, aki útközben találkozik fölkennt személyével, hódolatát térdreesve juttassa kifejezésre.

1798-ban, éppen amikor Itáliában és Bécsben a hangulat a franciák ellen ismét kiélesedett, Pál cár a szenvedély egyoldalúságával annak a rögeszmének élt, hogy a máltai lovagrend élére áll, s engesztelhetetlen gyűlöletet táplált Napoleon ellen, amiért egyiptomi útja alkalmával a lovagokat oly váratlanul megrohanta. Sógorának, Ferdinánd württembergi hercegnek, akit e célra Pétervárra küldtek, e kedvező pillanatban, amikor a cár Poroszországgal is meghasonlott, sikerült őt végre az Ausztriával való együttműködés gondolatának megnyerni.

1797 tavaszán Ferenc császár még hiába könyörgött a cártól megálázkodó hangú levélben segítséget. Csak egy év múlva mutatkoztak a hangultváltozás némi jelei. Thugut akkor éppen válófélben volt miniszteriumától, de a hirtelen összebogozódott helyzet következtében ura maradt pozíciójának. Két hónappal később Napoleon elfoglalta Máltát és július 7-én Thugut már arra ösztönözte pétervári követét, Dietrichstein gróft, hogy az orosz udvartól csikarjon ki határozott nyilatkozatot. Tisztában akart lenni vele, vajjon szakíthatnak-e a franciákkal, akikkel a tárgyalások holt pontra jutottak és egy 16.000 főnyi orosz segédcsapatot kért, amelynek vezetését más csapattestekkel együtt, hogy a cárnak kedvében járjon, hajlandó volt Ferdinánd württembergi hercegre bízni. Augusztus 8-án jelentette végre az orosz követ a tárgyalások sikerét s másnap megérkezett Dietrichstein futára is az örömhírel.

Az új, kitörő örömmel fogadott kapcsolatnak azonban volt egy nagy szépséghibája: Pál cárnak ingatag jelleme, kiszámíthatatlan szeszélye. Ezt a megbízhatatlanságot Bécsben csak a családi kapcsolat kötelékeivel vélték egyensúlyozhatni. Egy évvel korábban, amikor orosz részről vetettek föl a tárgyalások folyamán hasonló tervet, Thugut még visszariadt tőle és félt a bonyodalmaktól, amelyeket ily irányú megbeszélések előidézhetnének. Ferdinánd herceg sikere után azonban a családi kapcsolat annál kívánatosabbnak látszott, mert a cár nagyon bizalmatlan volt az osztrák követekkel szemben. Szinte parancsoló szükség volt tehát, hogy a személyes tárgyalások az új, éppen nem megvetendő szövetséges uralkodóval a két császári ház közt kötendő házassággal támasztassanak alá.

A württembergi herceg és Dietrichstein pétervári sikere után a cár Repnin marsallt küldte Bécsbe tájékozódásra és az új viszony kiépítésére. Augusztus közepén a császárvárosban már nagy várakozással néztek a marsall bécsi látogatása elé s azon voltak, hogy minden esetleg kedvezőtlen momentumot elhárítsanak útjából. Már akkor, augusztus 15-én fölvetette Thugut Colloredonak az eszmét, hogy a nádort valami ürügy alatt Bécsbe kell szólítani. A családi kapcsolat megteremtésére ugyanis Károly és József főhercegek látszottak legalkalmasabbaknak. Thugut tehát azt óhajtotta, hogy az előbbi Repnin még Prágában látogassa meg, a nádor előtt pedig Bécsben tisztelegjen.

Egy héttel később írta a császár fönntemlített levelét a nádornak. Még ugyanaznap este Thugut értesítette Colloredót, hogy az orosz követtől,

Razumovszkytól vett hír szerint Repnin megérkezett. A nádor csak néhány nappal utóbb ért Bécsbe és a schönbrunni kastélyban augusztus 31-én, majd szeptember 5-én fogadta a marsallt.

Úgy látszik már itt eldőlt a tervezett házasság kérdése, ámbar a diplomáciai kar még egy ideig tájékozatlan maradt, s a legilletékesebb ember, Cobenzl Lajos gróf pétervári követ még szeptember közepéig úgy hitte, hogy Bécsben Károly főherceggel óhajtanák megoldani a tervezett házasságot. A császár azonban, aki Campoformio óta bizonyos ridegséggel tartotta magától távol hadvezér öccsét, vagy talán még inkább Thugut, akit bosszantott az utolsó hadjárat kudarca, s aki a főherceg-hadvezér előtt politikai terveit nem akarta fölfedni, sőt exiliumszerű prágai kiküldetésének értelmi szerzője lehetett, elejétől fogva a nádortolták előtérbe. A császár augusztus 23-i levele elárulja, hogy Ferenc mindjárt megérkezése után megmondta József főhercegnek Bécsbe hivatásának célját, míg arra nézve nincs adat, hogy Károly főherceg tudta volna, miért látogatták meg őt Repnin marsall és Cobenzl.

Hogy ebben az elhatározásban mi volt az irányadó: a Károly főherceggel szemben megnyilatkozó pillanatnyi ellenszenv-e avagy a két testvér egyéniségének mérlegelése, nem dönthető el. A nádor azonban egyénileg mindenesetre alkalmasabb volt a kitűzött föladat megoldására. Az ő nyílt, őszinte jelleme, gyengédsége és tapintata alkalmasabb volt I. Pál cár gyanújának eloszlatására, az esetleg fölmerülő surlódások elsimitására, mint Károly főherceg zárkózott, pesszimizmusra hajló, kevésbé hajlékony természete. A még csak 15 éves menyasszonyhoz a nádor korban is jobban illett, mint a nálánál 13 évvel idősebb Károly főherceg.

Ámbar csak decemberben gondoltak arra, hogy a nádor képét jövődöbeli menyasszonya részére lefestessék, a nagyhercegnő bizonyára ismerte már a nádor valamelyik képét. És úgy látszik, Pétervárott is feléje vonzódtak. December elején tehát a császár úgy határozott, hogy öccsét Pétervárra küldi.

1799 januárjában indult útnak a nádor. A hó kétszer is befujta előtte az utat. Úgy kellett kilapátolni. A cár mindenütt a legnagyobb előzékenységgel fogadta. A határon Therespolban egy törzstiszt, Korzakov, Rozannában Tolstói gróf, a cár főszárnysegéde üdvözölte és vette át a további úti diszpozíciókat.

Február 20-án érkezett meg az inkognitóban utazó fejedelmi vendég Pétervárra. A cár, aki időközben ismét az elkedvetlenedés jeleit adta Ausztriával szemben, bizalmatlanságát és ferdeségeit levetkőzve, egészen fölolvadt a főherceg fogadtatásában. A nádor, mint utóbb császári bátyjának bevallotta, szorongó szívvel járult a szörnyű hírű uralkodó elé, de a cár szívélyessége, beszédessége s a meleg érdeklődés, mellyel Ferenc császárról tudakozódott, elfogultságát hamar eloszlatták.

Már az első bemutatkozás a legmelegebb formák közt történt. Pál cár megölelte vendégét és bemutatatta jelenlévő fainak, majd mindjárt a politikára terelte a szót. A cár dolgozó szobájából azután átmentek a cárné lakosztályába, ahol együtt voltak a nagyhercegnők. Az ő kedves környezetükben a nádor még jobban érezte magát. Az ebéd, a délutáni látogatások a cári család egyes tagjainál, az esti táncmulatság és a vacsora a legcsaládiasabb hangulatban folytak le.

Ami azonban a főherceg lelkét legjobban megragadta, kiszemelt menyasszonyának, Alexandra nagyhercegnőnek szelid bája volt.

Alexandra Pavlovna nagyhercegnő a cár legidősebb leánya volt, szüleinek féltve őrzött, legkedvesebb kincse. Magas, nyulánknövésű, szőke szépség, akinek hamvas ifjúi lénye és tartózkodó szerénysége találkozások első pillanatától valósággal megígérte a nádornak még lányos ártatlanságú kedélyét. A diplomaták nem győzték dicsérni a főherceg engedelmeségét a császár iránt. Ők csak engedelmeséget láttak abban a tőlük is sürgetett sietségben, amellyel a fejedelmi kérő érzelmeit megnyilvánította. Világpolitikai terveik szövögetésében nem láttak a lelkek mélyére s örömköbükben, hogy politikai konstrukciójuk épületét nem rúgták fel, talán nem is törődtek ezzel. A főherceg azonban bizalmas levélben kitörő boldogsággal mondott köszönetet Ferenc császárnak, hogy őt szemelte ki Alexandra nagyhercegnő férjéül s bizakodó reménnyel nézett jövő családi boldogsága elé, amely egy szép, művelt és kedves hitves szeretetére lesz alapítva.

De nem kevésbé szította föl a nádor sem a cári család legmélyebb érzelmeit. A harmónia, amely az ifjú lelkek közt fonódott, annál mélyebb hatással volt a cári párra, mert Alexandra nagyhercegnőt mindketten különösképen szerették. A nagyhercegnőt zsenge gyermekkorra óta a svéd király hitvesének nevelték. Még II. Katalinnak volt kedvence gondolata, hogy ezzel a házassággal nyeri meg a még kiskorú IV. Gusztávot az orosz politikának és hajtja Svédországot a cári politika szolgálatába. 1796-ban szinte kierőszakolta a gyermekkirály látogatását Pétervárott. Ki is volt már tűzve az eljegyzés, az udvar föl is vonult, amikor az önérzetes IV. Gusztáv a kezét megkötő politikai föltételek miatt, amelyeket házassági szerződésébe foglaltak, visszalépett. A kínos helyzet, amelybe II. Katalin erőszakossága a gyermek nagyhercegnőt juttatta, még fokozta szüleinek szeretetét iránta. Minthogy a sors egyiküket sem kényeztette el, talán annál inkább örültek most leányuk őszinte boldogságának.

Cobenzl Lajos gróf, Ausztria pétervári követe, aki sokat várt a nádor megjelenésétől, a kedvező fogadtatás után és értesülve róla, hogy Alexandra nagyhercegnő mennyire megtetszett a leánynéző főhercegnek, már másnap, február 21-én rábeszélte a nádort, hogy tegye meg mielőbb a döntő lépéseket. Minthogy a nádor erre fölhatalmazta, még aznap szólt Bezborodko gróf kancellárnak és Rosztopcsinnak. 22-én tehát a cár a katonai parádéről hazatérve, melyet együtt néztek meg, magával vitte József főherceget a cárnéhoz és Alexandra nagyhercegnő jelenlétében megkérdezte: vajjon Cobenzl az ő utasítására cselekedett-e? A nádor erre formálisan megkérte a nagyhercegnőt és megnyerte kötetlen frigyükhöz a szülők áldását.

Ha talán a nagy sietség gyanút kelthetett volna, eloszlatta azt a nádor palástolatlan meghatottsága és pillanatnyi érzékenyülése, amely a cárt meggyőzhette, hogy itt nem politikai játékról és áltatásról van szó, az anyát pedig megnyugtatta leánya jövő boldogságáról. A nádor e pillanattól a pétervári udvar szeretettel övezett tagja volt, aki ezeket az érzelmeiket, amelyeket oly hamar sikerült fölkeltetnie, mindig meg is tudta őrizni. A cár szokatlan közlékenységgel néhány nap múlva egy katonai parádé alkalmából már a népnek is úgy mutatta be az inkognitóban ott tartózkodó főherceget, mint jövőbeli vejét.

A legholdogabb azonban a cárné volt. A menyasszonyon kívül senki

nem szerette meg annyira a nádort, mint ő. II. Katalin zsarnoki természetét őt is félretolta. Férje szerencsétlen ferdeségeivel több bánatot és gyötrelmet okozott neki, mint örömet. A cár olyan megjegyzésekkel gyötörte, mintha tartana tőle, hogy Katalin módjára ő is láb alól akarja tétetni férjét. Szegény asszony, hogy a bizalmatlanságot eloszlassa, a legnagyobb megaláztatásokat tűrte el. Elnézte a cár szerelmi történeteit, sőt környezetébe fogadta maitresseit. Ebben az időben Lapouchin kisasszony volt a kedvence, aki ugyan megkímélte a cárnét a személyes érintkezéstől, de olyan nagy gráciában állott, hogy I. Pál az egész hadsereget az ő kedvelt színébe öltöztette. Amióta a cárnőt anyja Württembergből II. Katalin kívánságára Oroszországba hozta és Pál felesége lett, a lemondás keserves iskoláján ment át. Rideg környezetben, nyers erők között, szellemének fölényével és lelkének finomságával azon fáradozott, hogy a visszasságokat elsimítsa, a durvaságot kiküszöbölje és legalább kifelé elleplezze az udvarban uralkodó disszharmóniát. Anélkül, hogy ezt érezte volna, pozíciót teremtett magának a politikában és általános tiszteletet vívott ki fölkel személye iránt. Egy azonban hiányzott életében, a szeretetet, mely finom női lelkének érzékeny húrjait mozgásba hozta volna. Ezt a szeretetet eddig csak leányai körében élvezte. Fiait is II. Katalin „gondos” nevelése nagyrészt elidegenítette tőle, úgyhogy közöttük bensőbb megértés és lelki kapcsolat alig fejlődhetett. A nádor volt az egyetlen, aki gyorsan fakadt szerelmének meghatottságában őszinte fiúi ragaszkodással vonzódott feléje.

A főherceg pétervári tartózkodása így derült napsugárral vonta be az egész udvart. A szülőkön kívül a testvérek is megszerették jövőendő sógorukat és szívesen töltötték el vele szabad idejüket. Mindez a Pétervárott ritka és szokatlan derű és melegség a jegyesek mindinkább fokozódó szerelméből fakadt és terjedt át környezetükre. A nádor, aki Pétervár felé utazva, még visszahívó levelet kért császári bátyjától, hogy a cár esetleges tartóztatása elől kitérhessen, majd március 10-ére, legkésőbb 15-ére tervezte indulását, utóbb alig tudott elszakadni a meghitt családi körből és, útját halogatva, csak március 20-án indult nehéz szívvel, úgyhogy Cobenzl szükségesnek tartotta halogatását a császár előtt mentetegetni.

Ez az idill azonban csak néhány ember kiváltsága volt; a világ szempontjából egy nagy drámai összeütközés előkészítését jelentette a színpad mögött. Mert az orosz szövetséget csak ez szilárdította meg. Bármily bizalommal is nézett Cobenzl a főherceg érkezése elé, bármennyi tanujelét adta a cár, hogy a nádort tárt karokkal várja, a körültekintő diplomata Pál cár jelleme mellett nem mert hinni a sikerben, míg az nincs megpecsételve. Közben ugyanis újabb bonyodalmak jelei mutatkoztak: a bécsi udvar idegenkedett tőle, hogy a cárt a máltai rend visszahelyezésében támogassa és I. Pált a sok kitérő válasz annál inkább elidegenítette, mert viszont nem látott semmi erélyt a bécsi politika vezető eszméjének, a franciaellenes politikának érdekében sem, amelyre tőle katonai segítséget kértek. Különösen azt kifogásolta, hogy az elűzött nápolyi királyi család megsegítésére nem indították meg a háborút, ámbar a szerencsétlenséget a nápolyiak osztrák biztatásra és osztrák generális vezetésével történt támadása idézte föl. A nápolyi és a máltai ügyön — úgy látszott már — hajótörést szenvedhet az egész szövetség. Ez magyarázza meg azt a türelmetlen mohóságot, amellyel Cobenzl az első találkozás gyümölcseit mindjárt le akarta aratni.

A diplomácia meg lehetett elégedve. A nádor kitünően eltalálta a kellő hangot. Ő Pétervárott elsősorban a kérő volt, aki az államügyeket a diplomatákra bízta s a politikát csak kivételesen tette szóvá, — ha t. i. valamire a császártól külön megbízást kapott, — ha azonban a cár tért rá, világosan és határozottan képviselte a bécsi udvar álláspontját. Föllépésének némi bátortalansága, amely különösen az első napokban volt észrevehető, a gyanakvó uralkodó minden aggodalmát eloszlatta. Vele szemben nem érezte a félelmet, hogy félre akarják vezetni, vagy hogy intrikussal áll szemben. Cobenzl is, ámbár korábban nyíltan kifejezést adott annak a nézetének, hogy szívesebben látta Károly főherceget Alexandra Pavlovna férjéül, a nádor pétervári tartózkodásának már első napjai után kénytelen volt bevallani, hogy tökéletes sikert aratott, amely a legszebb reményekre jogosít. Majd úgy nyilatkozott, hogy ez az egyetlen esemény I. Pál uralma alatt, amelynek derűjét a legcsekélyebb felhő sem zavarta meg.

E jó hangulat hatása alatt a cár szokatlan előzékenységgel karolta föl a nehezen megszületett osztrák szövetséget. Hol ezt, hol amazt a csapatparancsnokot utasította, hogy készüljön föl. A nádornak jelentéseket tétetett a mozgósítás menetéről. Bécsbe külön futárok vitték meg az örvendetes fordulat egyes mozzanatainak híret s a nyujtandó segítség számarányai mindinkább növekedni látszottak. A főherceg szinte játszóva vitte sikerre különleges megbízatásait is. Ferenc császár ugyanis az Itáliába irányítandó orosz csapatok vezéréül Szuvarovot óhajtotta, akit fényes sikerei a törökök és lengyelek fölött sokszoros diadalok dicsfényével öveztek. A cár ugyanis mást szándékozott küldeni és nem lelkesedett e külön tábornokáért, de a nádor sürgetésére a császárnak ezt a kérését is teljesítette. Még nagyobb sikere volt azonban a főhercegnek egy más ügyben. Még Pétervár felé útközben értesült róla, hogy Pál vissza akarja hívni bécsi követét, Razumovszky tábornokot. Vendégeskedése első napjaiban jelen is volt a helyébe kinevezendő Kalicsev esküvőjén. De, mert Ferenc azt óhajtotta, hogy a neki rokonszenves Razumovszky maradjon meg állásában, ezt is keresztyülvitte a cárnál. Szóval egyszerre minden simán ment, úgy, ahogy Bécsben óhajtották. Pál cár még ifjabbik fiát Konstantin nagyherceget is önkéntesként itáliai seregéhez küldte.

Szinte tanácsosnak látszott volna az osztrák diplomácia útjának egyengetésére a főherceget továbbra is Pétervárott hagyni. E részben azonban még a nádor pétervári útja előtt más tervek szövődtek. Bécsben az utolsó hadjárat óta egy hatalmas csoport Károly főherceg háttérbe szorításán mesterkedett. Bár ő maga már Repnin prágai látogatása alkalmával égett a harci kedvtől, egészségi állapotát hánytorgatták fel s aggályosnak találták, hogy valamelyik sereg parancsnokságát átvegye. Hogy tehát a cárnak kedveskedjenek, fölmerült az a terv, hogy a nádor vegye át az egyik sereg vezetését. József főherceg így Pétervárott, mint a megindítandó hadjárat egyik vezére lépett föl. Ezért szabták ottani tartózkodását rövidre és ezért akarták az esküvőt a háború befejezése utáni időre halasztani. Időközben Cobenzl Pétervárott a nádor helyettesítésében görög ritus szerint oltárhoz vezette volna ugyan terv szerint a nagyhercegnőt, a római katolikus szertartás azonban csak utóbb Bécsben folyt volna le. A főhercegnek tehát válnia kellett, ámbár időközben parancsnoksága körül is bonyodalmak támadtak. Március 20-án tehát érzékeny búcsú után — a

cárné és menyasszonya Sztrelnáig kísérték el — útra kelt Bécs felé, de Ferenc császárnak megvallotta, hogy a válás nagyon nehezeére esett, s hogy csak a körülmények és Ferenc határozott parancsa tartották vissza attól, hogy tovább is ne maradjon.

Alig érkezett április elején a nádor Bécsbe, megindultak az intrikák parancsnoksága körül. Ő maga már előbb is kifejezést adott idegenkedésének azzal a tervvel szemben, hogy Károly főherceg parancsnokságát vegye át. Tudta jól, hogy bátyja a seregnél nagyon népszerű, hogy mellőzése rossz vért szülne és megnehezítené az utód helyzetét. Fázott ettől az odiózus megbiztatástól. Thugut azonban mindent megmozgatott Károly főherceg ellen. Katonai tanácsadójával, Bellegarde altábornaggyal minden eszközzel meg akarták hiúsítani a főherceg haditervét. Ennek alap gondolata az egységes vezetés volt az összes haretereken. A főhadszínterek közül döntőnek a Rajnamentét tekintette, ahol Svájcban, vagy a Duna forrásainál remélte a hadjáratot eldönteni. Elítélte tehát az erőknél minden fölösleges szétforgácsolását. Bellegardeék azonban a különböző hadszíntereken független seregeket óhajtottak és sarkpontul Tirol hegyvidékét tüntették föl, ahol maga Bellegarde vette át a vezérletet, s ahol a csapatok számát Károly főherceg seregének rovására szertelenül megszorították. A főherceget ez már február közepén arra indította, hogy fölmentését kérje. E kérését csak a császár kíméletlenül szemrehányó válasza után vonta vissza. Az ellentét azonban a főherceg ostrachi és stockachi diadala után újra kiélesedett, mert Ferenc császár akkor szemére vetette, hogy messze megy előre s a fontos Tirollal nem törődik. Utóbb meg a császár határozottan állást foglalt öccse Svájcba tervezett előnyomulása ellen, ami a főherceget mélyen elkéséřítette. Az izgalmak szervezetét megviselték, jelentést tett tehát a császárnak, hogy egészségi állapota miatt valószínűleg el kell hagynia a sereget.

Ez a fordulat Thugutnak éppen kapóra jött. Elérkezettnek látta az időpontot, hogy az „önfejű“ Károly főherceget félretolja. A nádor szelid engedelmessége a császár akarataival szemben a győzelem biztos reményével kecségtette. Annál inkább fölizgatta az, hogy József főherceg néhány nappal később úgy nyilatkozott Razumovszkynak, hogy küldetése még nincs eldöntve s ezért kocsijait is megállította, bevárandó, vajjon a Rajnához vagy Tirolba indítsa-e el őket? Ami nyugtalanította, a főherceg vonakodása volt, hogy a rajnai sereghez menjen. Április 28-án meg is kapta Colloredótól az utasítást, hogy szerkessze meg az iratot, mellyel a császár Károly főhercegnek tudomására hozza, hogy meghagyja a rajnai seregnél. A főherceg rosszulléte ugyanis hamarosan elmúlt s már néhány nap mulva a vezetést ismét átvette. Ferenc ilyen körülmények közt nem tudta magát a változtatásra elszánni, határozatlanságán tehát Thugut mesterkedései is hajótörést szenvedtek.

Hogy ily körülmények közt mi történjék a nádorral, nem tudták. Colloredo eleinte arra gondolt, hogy Károly főherceg mellé osztják be, de ettől elálltak. A nádort — úgylátszik — bátyjának megerősítése a rajnai sereg parancsnokságában meg is nyugtatta, de viszont abba sem akart beleegyezni, hogy ne menjen a sereghez, és figyelmeztette a császárt, hogy a történetek után visszatartása a cásra kellemetlen hatással lehetne. Szívesen vállalkozott volna tehát akár bátyja, akár Szuvarov melletti beosztásra is, amire a császárnak az a gondolata támadt, hogy Lauer tábornokkal

Svájcbra lehetne küldeni, ahonnan, ha Károly főherceget betegsége összetörné, bármikor átmehet a rajnai sereghez. Colloredo tehát ezeket is közölte Thuguttal, azzal a fölszólítással: adna e tárgyban véleményt a császárnak.

Thugutnak azonban nem az volt a fontos, hogy a nádor a seregléz menjen, parancsnokságának gondolatával csak Károly főherceg félretolását akarta elérni, s amikor ez nem sikerült, nem is foglalkozott többé a nádor beosztásával. A főherceget visszaküldték Budára, ahol méltóságát május 13-án ismét elfoglalta. A császárnak két nappal utóbb írt levelében ugyan kifejezte sajnálkozását, hogy nem mehetett a haretérre, de biztosította, hogy Budán is ugyanazzal a buzgósággal fogja szolgálni Ferencet, akit csak arra kért, hogy e változásról ő is értesítse a cárt.

A következő hónapokban tehát a nádort ismét az ország kormányzatának élén találjuk. Budáról intézi az orosz csapatok átvonulását, az újoncozást, foglalkozik a Sárvíz szabályozásával, a Ferenc-esatorna építésével, amelynek munkálatait maga is megtekinti. Belgrád alatt a franciaellenes belgrádi basával is tárgyal és adminisztrál, de az országos ügyek mellett házassága is foglalkoztatja: megkéri az uralkodót: engedje át neki a királyi palota lakását és építtessen neki istállót, sürgeti, hogy nevezzen ki jövőendő neje mellé főudvarmesternőt és tárgyal a nagyhercegnő kelenjéjének elhozatala iránt.

Bármily buzgalommal és lelkiismeretességgel végzi is azonban a kormányzás teendőit, bizonyos keserűség tölti el. Érti azt, hogy haretéri szolgálatának meghiusulása után nincs ok, amellyel az orosz udvartól való korai távozását és mind hosszabbra nyúló távolmaradását indokolni lehetne. Érti, hogy ez a ferde helyzet a cárban ismét föl fogja kelteni a régi bizalmatlanságot a császár politikájával szemben. Pedig közben a máltai ügyet is sikerült valahogy megoldani s a Magyarországon átvonuló orosz csapatok közt menetelt a Málta megszállására kiszemelt hadtest és De La Tourette commandeur néhány lovag kíséretében. E nagy eredményeket tehát apró figyelmenlétségekkel ismét kockára tenni vétkes könnyelműség volt. Csakhogy Ferenc császárral ezt nagyon nehezen lehetett megértetni. Határozatlansága, irtózása a határozástól mindennél erősebb volt. Mint-hogy a nádor eleinte csak ideiglenesnek tekintette budai küldetését, a császár zavarában be is szüntette levelezését öccsével. Hiába figyelmeztette tehát ez június 6-án, amikor haretéri szolgálatának reményei már jórészt szertefoszlottak, hogy megígérte neki esküvőjének mielőbbi kitűzését. Ferenc csak nem felelt. Más ügyek is, mint a Sárvíz-szabályozás új kormánybiztosának kinevezése, elakadtak.

Végre tehát a nádor erősebb eszközökhöz nyult. Augusztus 16-án levelében előadta Ferencnek, hogy Budára érkezése óta immár három hónap telt el, amely idő alatt több ügyben fölterjesztést tett és utasításokat kért, de választ és határozatot nem kapott. Minthogy akarattal sohasem tett olyat, ami a császár neheztelését kihívhatta volna, nagyon bántja a gondolat, hogy mégis megsérthette. Igazságérzetére apellál: adja meg a kért utasításokat, avagy mondja meg elkedvetlenedésének okát, hogy szóban vagy írásban igazolhassa magát. Mindenekelőtt pedig esküvője időpontjának kitűzését kéri.

Ez az erélyes föllépés hatott. Ferenc már 19-én válaszolt. Megnyugtatta a nádort, hogy nem bizalmatlan vele szemben, és nincs semmi kifogása ügyvezetése ellen. Hallgatásának oka csak az volt, hogy sok a dolga

és azért lusta volt írni. Az esküvő ügyében pedig az orosz udvartól várta a kezdeményezést. Másnap külön levélben Bécsbe hívta a főherceget. Itt tudta meg a nádor, hogy esküvője eredeti terveit megváltoztatták, hogy ismét ki akarják küldeni Pétervárra s a bécsi esküvő gondolatát el-ejtették.

Erélyes levelével egyidőben ugyanis Pétervárról is rossz hírek érkeztek, amelyek a cár elkedvetlenedéséről adtak hírt. Már azt is rebesgették, hogy csapatait vissza akarná vonni. Cobenzl is sürgette tehát az esküvőt, amelytől a feszültség enyhülését várta s a bécsi kormányférfiak is ebbe kapaszkodtak bele. A siker biztosítására vetették föl a gondolatot, hogy a nádor maga menjen ki.

E tervre József főherceg írásban adta elő megjegyzéseit. Bizonyos szkepszissel nyilatkozott arról, hogy módjában lesz-e Pétervárott a császárnak olyan szolgálatokat tenni, amelyeket tőle várnak. Aggodalommal mutatott rá, hogy az orosz udvart nem fogja kellemesen érinteni, ha minden intézkedését fölforgatják. Hiszen Alexandra nagyhercegnő indulása már október elejére volt tervbe véve, a kelengyét pedig már útnak is indították. A cárt az új tervekről mindenesetre meg kell előbb kérdezni, ez esetben azonban a futár be- és visszautazása s az ő fogadására szükséges előkészületek annyi időt vesznek igénybe, hogy október elseje előtt alig indulhat és október 20-ika előtt aligha lesz Pétervárott. A rábízott politikai ügyek talán arra kényszerítenék, hogy november közepéig ott maradjon. Akkor azonban az utazás már nagyon fáradságos, nőre valósággal elviselhetetlen. Esetleg tehát tavaszig ott kellene maradnia. Kérdés azonban, hogy Pál cár jelleme mellett négy hónapon át megőrizheti-e kegyeit s hogy ily hosszú idő alatt nem kerül-e dilemmába a rábízott föladat és a neje szülei iránti köteles tisztelet közt? Aggályait előadva, biztosította a császárt, hogy a ráháruló föladat elől nem akar kitérni, csak ne vegye neki rossz néven, ha annak megfelelni nem tud.

A bécsi kormányra nézve azonban sokkal fontosabb volt József főherceg utazása, semhogy a megjegyzéseiben felsorolt érveket figyelemre méltatták volna. A bajok, amelyek Szuvarov különöségéből és társadalmi és katonai ferdeségeiből előállhattak, amelyek veszedelmére a nádor mindjárt az első találkozások után rámutatott, már bekövetkeztek és a legnagyobb veszedelemmel fenyegették az orosz szövetséget. Az osztrák katonák megmosolyogták Szuvarov rigolyáit és megfedkeztek nagy hadi sikeréről. A befolyásos Bellegarde még elvileg is ellenlábasa volt. Mint aki a hegyvidék védelmi jelentőségét hangsúlyozta, lekicsinyelte a nyílt terephez szokott, offenzívákat és szuronyrohamokat kedvelő öreg tábornokot. Az oroszok fegyelmetlensége, ellátásuk szervezetlensége és fosztogatásaik viszont bő alkalmat adtak osztrák részről a panaszra. Az ellentéteket nem sikerült letompítani. Sőt az udvari haditanács intézkedései és utasításai Szuvarovot elkeserítették és bizalmatlanná tették. Panaszait a cár előtt is föltárta és visszahívását kérte.

A személyes ellentét mellett pedig egy mélyebb politikai is fejlődött. Az itáliai apró köztársaságok megszüntetése Szuvarov diadalainak volt köszönhető, a cár és tábornoka tehát az elűzött fejedelmeket vissza akarták helyezni trónjukra. A bécsi kormány viszont késlekedett visszahelyezésükkel, mert a háború áldozataiért Itáliában keresett kárpótlást. Ezért óhajtotta volna Pál cár, hogy a nemzetközi tárgyalások székhelye Péter-

vár legyen, a bécsi udvar azonban e terveket megghiúsítandó, Szuvarovot, hogy Itáliában szabaduljon tőle, Svájceba rendelte. Ily körülmények közt a nádor nem számíthatott arra, hogy észrevételeit méltányolják. Thugut azzal ütötte el őket, hogy egy negyedőrai megbeszéléssel el lehetett volna oszlatni a főherceg minden aggodalmát, mert majdnem kizárólag téves föltevésekre vannak alapítva.

A nádornak tehát indulnia kellett, még pedig előbb, mint óhajtotta volna. Már szeptember 22-én utrakelt. Pétervárott csak néhány nappal előbb értesültek utazásáról. Szeptember 19-én hozta a hírt Razumovszky bécsi orosz követ egyik futára, a Thugut által ugyanezen ügyben elindított futár azonban csak szeptember 28-án érkezett Pétervárra. A gyorsabb utazás kedvéért a nádor inkognitó utazott. Ez meglehetősen zavarba is ejtette a cári udvart, mert hiszen inkognitóját az esküvő miatt nem tarthatta meg, sokkal természetesebbnek látszott tehát ünnepélyes fogadtatása. A cári család Gacsinában tartózkodott, lázas sietséggel indult meg a munka, hogy ott a nádor részére külön lakosztályt rendezzenek be.

Közben azonban a hangulat az orosz udvarban mindinkább megromlott Béccsel szemben. Szuvarov személyes sérelmei után mindinkább kiélesedett a kárpótlás kérdése. A hadvezér kedvetlensége hamarosan áttragadt az egész tisztkarra. Minden levél, amely az orosz csapatoktól érkezett, kiáltó vád volt az osztrákok ellen, akik lenézték, kritizálták, méltánytalanul félretolták őket, akiknek — szerintük — minden sikerüket köszönhetnék. És alig ment híre a cár elkedvetlenedésének, Ausztria ellenségei mindjárt megindították az aknamunkát, hogy elvonják őt szövetségesétől. Ebben az irányban dolgozott Poroszország és különösen Bajorország, amelyet francia szimpátiái miatt Ferenc szövetségeseivel a háború idejére megszállott. A haretérről érkező jelentések, a diplomáciai iratok és nem kis mértékben a bécsi udvar ügyetlen intézkedései is, — mind csak fokozták a gyanút és elkeseredést.

Ezzel az áradattal szemben Cobenzl gróf tehetetlen volt. Ő volt az egyetlen az osztrák államférfiak között, aki belátta a Bécsben elkövetett hibákat. Ismételten figyelmeztette is kormányát, hogy Pál cár volt az egyedüli, aki minden érdekeltség nélkül segítségükre jött, hogy Oroszország támogatása nélkül a viszályt Franciaországgal véglegesen megoldani nem lehet. Nem kelt ugyan a cár különködő és megbízhatatlan egyéniségének pártjára, de hangoztatta, hogy mások, mint Anglia, mily jól értik, hogy ingadozó jelleméből hasznot húzzanak. Meg volt győződve, hogy ha rögeszméjét a máltai lovagrend visszahelyezésére fölkarolják, ha Szuvarov hiúságát kitüntetésekkel, például Mária Terézia-renddel kielégítik, s a katonai körök nem lépnek föl az oroszokkal szemben olyan fölényesen, minden félreértésnek elejét lehetett volna venni. Thugut azonban csak a célkitűzésben volt eszes és következetes. Nem nyugodott, míg Oroszország segítségét meg nem szerezte, azt megbecsülni azonban már nem tudta. Amikor megvolt, igazságtalanul lenézte, puszta eszköznek akarta fölhasználni. Károly főherceget is elkedvetlenítette és sokszor kétségbeejtette intézkedéseivel, azzal, hogy az operációkra a parancsokat ő adta meg. Mennyivel inkább volt e bánásmód elkeserítő a szövetséges hadak fővezérére, a nagy sikerekben megöszült öreg tábornokra, akit Thugut utasításai avult stratégiai elvek alapján mindig kikökkentettek terveiből.

Cobenzl azonban hiába iparkodott hatni Thugutra és Colloredora. Thugut még föl is háborodott illetén kísérletein. Pétervárott meg Cobenzl betegsége nehezítette meg a megértést. Legbuzgóbb segítőtársa, Dietrichstein gróf iránt a cár különös antipátiával viselkedett. Ez tehát elbocsajtását kérte és már búcsúlatogatáson is volt, amikor a nádor újabb utazásának híre megérkezett. Bécsből ekkor úgy intézkedtek, hogy az esküvői ünnepek ürügye alatt térjen vissza, ami azonban ismét nem volt szerencsés gondolat és a cárt még inkább ingerelte. Ily körülmények közt Cobenzlnek sem voltak vérmes reményei. Örült, hogy végre kitűzték az esküvőt, még inkább, hogy a főherceget ismét Pétervárra küldték. Az ő jövetelét tartotta az egyedüli tényezőnek, amely fordíthat a dolgok mentén, de emellett azt sem hallgatta el, hogy a nádornak ez alkalommal hasonlíthatatlanul sokkal nehezebb helyzete lesz, mint első ottidőzésekor.

A cárt némileg föl is villanyozta a hír, amelyet Razumovszky futára hozott. Valujev főszertartásmestert mindjárt Gacsinába hívatta, hogy az előkészületeket mihamarább megtegyék. Megbeszéltek a ceremóniákat s a cár maga intézkedett, hogy a nádor Gacsinában jól érezze magát. A főherceg inkognitója ezzel meghiusult. Minthogy azt úgyis csak az esküvőig lehetett volna fönntartani, Cobenzl maga iparkodott, hogy a nádort a cár óhajainak teljesítésére rávegye. Ambár úgy volt, hogy a fejedelmi vendég a követségen száll meg, futárt küldött a főherceg elé, hogy fölvilágosítsa a nyole mérföldes távolságról, amely így menyasszonyától elválasztaná, és újabb elhatározását kikérje. Majd újabb futár ment a nádor elé, őt értesítendő, hogy egyenesen Gacsinába várják. Narváig maga Cobenzl is kiment, hogy mindenről informálhassa. Az ujságok, amiket mondhatott, nem voltak a legjobbak. A főherceget röviddel megelőzve, megérkezett a cárné testvére, Ferdinánd württembergi herceg, aki az előző évben is egyengette az osztrák politika útjait, de megjelenésével ő is újabb gyanút keltett. A cár most már attól tartott, hogy Ferdinánd herceg, Dietrichstein és Cobenzl a nádorral valóságos ostrom alá veszik.

Kipinában válik el az út Gacsina és Pétervár felé. Ott kellett volna a cár küldötteinek a nádort várniok. Nagy meglepetésükre azonban senki sem volt ott. Ferdinánd hercegnek is megtiltották, hogy a nádor elé menjen. Zavarukban, minthogy nem volt semmi felhatalmazás, amelynek alapján a nádor Gacsinába mehetett volna, a főherceg levelet írt a cárnak. A válasz este 6 és 7 óra között érkezett. Ez a nádorral szemben a legszívélyesebb meghívást tartalmazta, környezete tagjainak azonban, különösen, akikről föltehették, hogy diplomáciai szerepük van, hidegen értésükre adták, hogy számukra nincs hely Gacsinában. A cár gyanuja különösen a württembergi herceg és Dietrichstein gróf ellen irányult. A kiélezett helyzetben nem lehetett mást tenni, mint a főherceget szinte magányosan Gacsinába engedni és gondosan kerülni mindent, ami a duzzogó cárban azt a látszatot kelthetné, hogy a nádor utazásának célja politikai. Cobenzl ugyan nagyon sajnálta, hogy a nádornak nélkülöznie kell minden politikai tanácsadót, s különösen Dietrichstein szinte sértő elutasítása valósággal főlháborította, mégis belátta, hogy ez az egyedüli út, amelyen esetleg mégis célt érhetnek.

A főherceg családi fogadtatása különben szívélyes és meleg volt. A nádor egy a palota közelében levő épületben szállt le kocsijáról. Onnan történt az ünnepélyes bevonulás. A családi fogadtatás melegét azonban

bántóan zavarta az a hideg kimértség, amellyel a cár a nyilvánosság előtt és a parádéknál szinte tüntetett. Ilyen körülmények közt nagy önuralomra és tapintatra volt szükség. Ferdinánd herceg a cárné révén igyekezett a hangulat megváltoztatására, aki viszont férje bizalmas minisztereit puhította. De e részben is voltak nehézségek. Cobenzl csak reggel tanácskozhatott a főherceggel, különben egész nap nem beszélhettek egymással.

S alig kezdett a cár valamelyest fölmelegedni, megérkezett október 21-én Korzakov zürichi vereségének híre. Oroszországban ezt is az osztrák hadvezetésnek rótták föl és tüntetően Korzakov ügyes visszavonulását dicsérték. Hogy Korzakov magáramaradásában Massénával szemben Szvarovnak is része volt, aki ismételten halogatta átkelését a Szt. Gotthárdon, s hogy ez az átcsoportosítási terv eredetileg az angolok javaslata volt, azt egészen figyelmen kívül hagyták. Thugut folytonos szerencsétlen beavatkozásának a hadműveletekbe ez lett a végzetesen szomorú következménye.

Ha a nádor nem érezte volna magát olyan jól menyasszonya és a cári család, különösen a cárné társaságában, helyzete szinte tarthatatlanná lett volna. A cár napokon keresztül szóra sem méltatta. Az egyik nap reggelén ugyan úgy látszott, hogy haragja fölenged. Egy reggeli lovaglás közben a gacsinai erdőben régi gyengédsége a nádor iránt ismét föléledt, de ez csak muló derű volt.

Sőt a bécsi udvar tapintatlanságából újabb zavaró momentumok még inkább összekuszálták a helyzetet. Bécsből még a nádor indulása előtt azt az utasítást küldték Cobenzl grófnak, hogy a görög ritusú esküvőt előzze meg a római katolikus szertartás. Pedig nagyon jól tudták, hogy éppen Alexandra nagyhercegnőnek a svéd királlyal tervezett házasságát mily durva módon borította föl az orosz udvar makaessége a felekezeti kérdésben. De Bécsben még ennél is tovább mentek. Azt kívánták, hogy a római szertartás szerint a Habsburg-monarchia egy főpapja adja össze a jegyeseiket. Erre a célra a leMBERGI érseket szemelték ki. Már szeptember 25-én meg is tették az intézkedéseket, hogy az érsek készüljön föl az útra, de azután, úgy látszik, épp úgy késedelmeskedtek utazásával, mint azelőtt a nádorával. Ámbár Pétervárott eredetileg Alexandra nagyhercegnő esküvőjét előbb akarták megtartani, mint Heléna hugáét, a nádor jövetele miatt mégis fölcserelték a sorrendet. Heléna nagyhercegnőét október 16-ikára tűzték ki, Alexandráét meg október 30-ikára. Azonban a leMBERGI érsek csak nem jött és hír sem érkezett róla. Már-már az a veszedelem fenyegetett, hogy a kellő időre meg sem fog érkezni. A cár azt a gondolatot vetette föl, hogy ez esetben a mohilovi érsek helyettesítse őt, amit azonban a nádor és Cobenzl szigorú utasításuk miatt kénytelenek voltak elutasítani. Ezek az ellentétek valósággal kritikussá tették a helyzetet.

Az a bizalmas őszinteség, amellyel a nádor és a cárné egymás iránt viseltettek, a főherceget végre arra indította, hogy hat nappal az esküvő napja előtt megvallja a cárnénak, hogy utasítása értelmében a katolikus ritus szerint csak az örökös tartományok valamely főpapja adhatja őket össze. A nyilatkozat nagyon megdöbbenette a cárnét. Félt tőle, hogy ez a hír a cárt végleg kihozza sodrából. Megbeszélte tehát az ügyet fiával, Sándor nagyherceggel, majd magára vállalta, hogy beszél Rosztopesin és Kontaizov miniszterekkel. Ez utóbbi azonban nyíltan kijelentette, hogy nem meri az ügyet a cárnak szóbahozni. Fölvetették tehát azt a közvetítő

gondolatot, hogy a mohilovi érseknek asszisztáljon az osztrák követségi káplán, amit azonban a nádor nem fogadott el. Hogy tehát a bajt elhárítsák, minden úton futárokat indítottak a lebergi érsek elé, megérkezését siettetendő. Szerencsére az érsek még 26-án megérkezett s így legalább e részben enyhült a feszültség. A cár, aki nagyon rossz néven vette, hogy a főherceg is az esküvő elhalasztása mellett volt, ismét fölvidult, de Cobenzl nem merete tovább erőltetni, hogy a katolikus ritusú esketést a görög elé tegyék. Bár Panin révén megkísérelte ez elv érvényesítését, kívánságával hamar visszavonult. A cár ezt családi ügynek tekintette és azzal érvelt, hogy a honi egyház ritusának meg kell előznie az idegent. Cobenzl tanácsára tehát a nádor is elfogadta az orosz udvar ceremóniatervét azzal a kikötéssel, hogy a cár kötelezvényt ad, amelyben elismeri e téren a viszonyosság elvét. Ehhez a cár hozzá is járult s az utolsó napok az esküvő előtt aránylag szélesendben teltek el.

Sőt az esküvő előtti napon egy politikailag is jelentős lépés történt. A nádor ugyanis a cárné és Lieven gróf tanácsára előzetes bejelentés nélkül bement I. Pálhoz és kikérte áldását házasságukhoz. A cárt ez meghatotta. A beszélgetés csakhamar a politikára is áttérelődött, amire a nádor kijelentette, hogy mindjárt megérkezése után írt Ferencnek, hogy a két udvar közti feszültséget csak a köztük fennforgó ügyek kölcsönös őszinte feltárása szüntethetné meg. Ez a cárra még mélyebb hatást tett; a nádor ragaszkodásának jelét látta benne, de kifejezte azt az aggodalmát is, hogy ezért a főhercegnek kellemetlenségei lehetnének. Még azt is elismerte, hogy Ausztria a hozott áldozatokért kárpótlást igényelhet, de nem más uralkodók rovására. Hajlandó volt hitelt adni Ferenc császár jóhiszeműségének is, de élesen elítélte Thugut „káros terjeszkedési vágyát”. Kijelentette azonban, ha hadműveleteiben nem támogatják, kénytelen lenne seregeit a német birodalomba, vagy még tovább visszavonni. A nádor fölvilágosításai különben megnyugtatták. Még mentegetődött is viselkedése miatt, megvallotta, hogy fájt neki így cselekednie, de a Svájból érkező rossz hírek hatása alatt nem tehettt másként. Ez a félórás beszélgetés kétségtelenül többet használt az osztrák politikának, mint az utolsó két hónap összes erőlködései. A nádor tehát sürgősen lekére is kötötte császári bátyjának, hogy a szükséges kimagyarázást haladéktalanul tegyék meg.

Másnap október 30-a volt a nász napja.

A pompás nüepségek fölemelő fényes ceremóniái, a házasság családi jelentősége bizonyos melegséget sugároztak ki. A cár Szt. András-renddel ékesítette föl a nádort, amelyet bevett szokás szerint a cári család minden tagja viselt, Panin pedig tárgyalásokat kezdett Cobenzlrel a két ország politikai viszonyának megjavításáról.

De már november 1-én ismét lecsapott a villám. Egy futár Condé svájci hadteste vereségének hírért hozta. Ez ugyan nem volt jelentős esemény, de Korzakov veresége után Pétervárott győzelmi híreket vártak, s nagy reményekkel lesték Szuvarov föllépését, akiről tudták, hogy már Svájcba érkezett. Érthető tehát, hogy ez az újabb rossz hír a cárt nagyon lehangozta. Aznap már meg sem szólította Cobenzlt, akinek helyzete valósággal tarthatatlanná és megalázóvá kezdett válni.

Pedig a keserű pohár még korántsem telt be. Alig tíz nappal utóbb ugyan jó hír jött a svájci harcterről: Szuvarov és Rosenberg egy kisebb

győzelméről számolt be — visszavonulásuk közben — Masséna francia seregei fölött. Az osztrák diplomaták tehát a hangulat jobbrafordulását várták. Ehelyett a cár aznap a parádénál tüntetőleg még a nádort sem szólította meg. Csak később tudták meg, hogy Thuguték egy tapintatlansága zudította a fejükre ezt az újabb vihart. Razumovszky bécsi orosz követ szabadságra ment. A bécsi kormány azt kívánta, hogy a cárnak erre az időre is legyen rendes követe Bécsben. Az e célra kirendelt Kalicsevől azonban külön credentialist követeltek. Ez, a sok elkövetett baklövés után, kiáltó tapintatlanság volt azzal az uralkodóval szemben, aki kritikusan helyzetben készséggel sietett a bécsi udvar megsegítésére, neki hatalmas szolgálatoakat is tett és az elért eredmények után magát Európa döntőbírájának tekintette.

A már ügyis végsőig feszített húr elpattant. A nádor aznap tárgyalni óhajtott a cárral elutazásuk ürügye alatt, de a cár két nap egymásután nem fogadta. Elfoglaltságával kimentve magát, a tárgyalást Rosztopcsinra bízta. Ő pedig elrendelte Szuvarov visszahívását, ami szinte egyértelmű volt a szövetség felbontásával.

A nádornak és Cobenzlnak helyzete most vált csak igazán kínossá! A külszín kedvéért ugyan másnap még a legfényesebb ceremóniával ment vége Ferenc császár üdvözlésének átadása a nász alkalmából. A császárt ennél a ceremóniánál Cobenzl képviselte, akit a legkitűnőbb formák közt fogadtak, a követségi palotái elébe menve, és a katonaságot és a gárdákat is fölvonultatva. Ez a fény azonban csak az új vőnek szólt. Körülötte is megszigorították a rendszabályokat. A cár ettől fogva nagyon hideg volt hozzá s ez a kínos helyzet mindinkább kiéleződött.

Flaschland követ fogadtatásakor, november 27-én ez valósággal kritikussá vált, s a sértő mellőzést akkor csak a nádor határozott föllépése hártotta el. A főhercegnek ugyanis Narinski révén tudtára adták, hogy a fogadásnál nem lehet jelen, mert nincs máltai rendje. Majd azt üzenete neki a cár, hogy mivel a fogadáson nem volt jelen, fölteszi, hogy beteg, és fölmenti őt attól, hogy az ebédhez jöjjön. A nádor azonban visszaüzent, hogy csak Narinszkij fölvilágosítására maradt távol, amit a cárnak személyesen is megismételt, mikor az erre az üzenetre az ebédhez kérte.

József főhercegnek a cár akkor ismét kijelentette, hogy nem haragszik rá. Annál inkább érezte azonban haragját Cobenzllel. A gróftól még attól is eltiltották, hogy Ferdinánd württembergi herceget, aki az osztrák érdekek szószólója volt, fölkereshesse. Ha találkozni akartak, a nádornál kellett összejövetelüket rendezniök. A cár oly sértően bánt a követtel, hogy az udvar is megsajnálta. A cárné, aki sok megaláztatást túrt már el I. Pál mellett és beletörődött ezekbe, hogy férje méltatlan bánásmódjának a gróffal szemben véget vessen, rábeszélte a nádort, szólítaná meg Lapouchin kisasszonyt, a cár kegyenenőjét és táncolna vele. Erre azonban a nádor nem volt hajlandó.

Ilyen hangulatban érkezett el az ifjú pár elutazásának napja, december 2-ika. A nádorra megváltás volt távozásuk. Megelőzőleg azonban a württembergi herceggel együtt még egy kísérletet tettek Pál cárnál, hogy hangulatát Ausztriával szemben megváltoztassák. A sok gyanú és keserűség miatt, amely a cárt hatalmában tartotta, ez nem járt sikerrel. I. Pál ellenkezőleg most már nyíltan kifejtette előttük minden neheztelését. Este, lefekvés előtt a cárné is tett egy kísérletet, szemére vetve férjének a hibát,

amit seregei visszahívásával elkövet. A cár ez elől is kitért, azzal a kijelentéssel, hogy egy ilyen fontos kérdés megbeszélése lefekvéskor egész éjt-zakára elúzná álmát. De az utolsó percben mégis sikerült némi fordulatot elérni. A cárné Kontajzovot is megnyerte céljának. Ezt a minisztert különben elismerő szavaival a nádor is egészen megvesztegette. A komornyikból lett kegyencet az elismerés, a bizalom tökéletesen megnyerték. Reggel ő ismételte meg a rohamot a cárnál. A cárné még föl sem kelt, amikor férje Kontajzovval már megjelent hálószobájában, hogy a miniszter tanúságot tegyen az elrendelt intézkedésekről, amelyek Szuvarovnak azt az utasítást adták: tartsa állásait a tavaszig.

A búcsú a hosszú útra készülő fiatal pártól a legérzékenyebb jelenetek közt folyt le. Reggel az egész cári család a templomba vonult, hogy az utasokért imádkozzanak. A ceremónia oly megható volt, hogy mindenki sírt, aki a kápolnában tartózkodott, még a funkciót végző papok is. A cár a koesiig ment el, ahol leányát valósággal ki kellett ragadni karjai közül. Mintha érezte volna, hogy ez utolsó találkozásuk! A cárnő, Heléna nagyhercegnő és férje, a meklenburgi herceg, Mária és Anna nagyhercegnők még Ropsáig elkísérték a főherceget és az új főhercegnőt. Hosszú és fáradtságos út után 1800 január 2-án érkeztek Bécsbe, ahol Alexandra Pavlovna kitüntető szívességgel fogadták. Innen február 11-én tértek meg Budára, a királyi palotában részükre átalakított lakosztályba. Itt élte a szinte gyermeki ártatlanságú ifjú házaspár rövid családi boldogságának örömteli napjait.

Oroszországgal azonban a viszony csakhamar ismét megromlott. Nov. 13-án az osztrákok megadásra kényszerítették az Anconát védő franciákat. Az ostromot a tenger felől Usakov admirális alatt török hajók is támogatták s a mólón a partra szálló törökök ki is tűzték az orosz zászlót. Knezevits tábornok azonban, túlbuzgóságában az orosz zászlót bevétette és a császári zászlóval helyettesítette. Az ügy nagy port vert föl. A cár, mint-hogy az Ancona ostromát vezető Fischer tábornokra más okokból is méltán haragudhatott, zászlósértésnek tekintette és végleg visszarendelte csapatait a harc térről, sőt a diplomáciai érintkezést is jóformán megszakította.

Oroszország 1800-ban már nem vett részt a hadműveletekben, de békére sem lépett Franciaországgal. Ferenc császár magukra maradt seregei szerencsétlenül küzdöttek. Itáliában Bonaparte marengói diadala fordította a franciák javára az eseményeket, a birodalomban pedig Moreau nyomult előre győzelmesen. Az év végén az északi sereg már Bécsét fenyegette, a déli Itália keleti szögletébe szorította a parancsnokló osztrák tábornokokat. A fegyverszünet ismételt megújításai után tehát meindultak a béketárgyalások. Ekkor azonban Oroszországból gyanús hírek érkeztek. A franciák ott is tárgyalásokat kezdtek.

Ez még egyszer előtérbe tolt a nádort. Budán akkor éppen családi örömeiket vártak. Alexandra főhercegnő január közepén levelet kapott atyjától, amelyben az megnyugtatta, hogy ha a franciák be is törnének, ő azonban állapotára való tekintettel nem tudna eltávozni, maradjon nyugodtan Budán. A futár, aki a levelet hozta, még azt is mesélte, hogy a cár 60.000 embert von össze az osztrák határon, hogy áprilusra offenzívát tervez Anglia ellen és hogy Bonaparte Lajos útlevelet kapott Pétervárra. A nádor e gyanús híreket mindjárt továbbította a császárnak, hogy az esetleges francia-orosz különbékének elébe vághasson.

Ferenc e veszedelmes helyzetben ismét a nádor közvetítését kérte, aki az akkor várt családi eseményt Beckers gróf főhadsegéde útján akarta ipja tudomására hozni. Két levelet küldött a főhercegnek, hogy az egyiket mindjárt, a másikat majd Beckersszel juttassa el a cárnak. A nádor azonban nem szívesen fogadta a megbízást. Megírta, hogy nem látja értelmét, mert a cár tudja, hogy ő távol áll a külügyektől s így beavatkozása csak ferde helyzetbe hozhatja ipjával szemben, anélkül, hogy az ügyön lendítene. Az első levelet ugyan még elküldte, de amikor a lunevillei béke pontozatait is vele akarták továbbíttatni, a megbízást határozottan elutasította magától. A nádor jól tudta, hogy Toscana és Parma kieserélése, még inkább azonban a toscanai nagyherceg kárpoztlása bajor területtel, épp akkor, amikor egyik leányát a bajor trónörökösnek jegyezte el, ki fogja hívni a cár haragját. Nem tartotta tehát szerencsésnek, hogy ezt időnek előtte tudtára adják. A közvetítést Ferenc minden kísérőlevele nélkül formailag is elhibázottnak vélte. De abban maradt a második levél elküldése is, amelynek előfeltétele a főhercegnő szerencsés lebetegedése volt. A cártól épp a szülés előestéjén egy szinte sértő levél érkezett, amelyben visszautasította Beckers gróf küldetését. Kedvetlenségét bizonyára a franciáktól hallott béke hírek és az első levél esetén pontozatai válthatták ki, amelyben Ferenc császár a barátságos érintkezés fonalának újabb fölvetését, a visszahívott követek helyeinek betöltését ajánlotta és utalt Thugut távozására a külügyek éléről.

A körülmények különben egészen másként alakultak, mint ahogy Ferenc óhajtott volna. Budán tragikus fordulat állott be. Március 8-án reggel 3 órakor napvilágot látott hosszú vajudás után a kis Alexandra főhercegnő, aki azonban olyan gyöngye volt, hogy még aznap meghalt. A fiatal anyát ez a csapás mélyen lesujtotta. Már két nappal korábban is lázas tünetei voltak. A következő napok alatt sem szűnt meg rosszulléte. 10-én konziliumot tartottak, amely gasztrikus ideglázat állapított meg. A beteg állapota azonban a következő napok alatt rohamosan romlott, úgy, hogy 12-től tifusz ellen kezelték. 14-ről 15-re virradó éjtszaka a főhercegnő deliriumba esett. Ez az állapot egész napon át tartott, mígnem 16-án reggel csöndesen kilehelte lelkét. Az örömhír helyett gyász hírt ment Pétervárra. Nyolc napon belül kettő is. De leányának halálhíre már nem találta életben a zsarnok apát. Március 22-ről 23-ra virradó éjtszakán az önkénye ellen föllázadt magasrangú tisztek hálószobájában rövid küzdelem után megfojtották. Amikor Mária cárnét a gyilkosságról értesíteni akarták, az, álmából fölriadva, azt hitte, hogy leánya halálhírét hozzák. A szerencsétlen anya később *egy* levélben köszönte meg Ferenc részvétét férje és leánya halála fölött.

A nádort is fiatal felesége váratlan elhúnyta egészen megtörte. Hónapokon át nem tudott gyászából fölocsudni, egészsége is veszedelemben forogott, úgy, hogy júliusban elküldték Velencébe s a tengerparti tartományokba, hogy gondolatainak más irányt adjanak.

A pétervári kapcsolat így magánéletében fájó emlékek forrásává lett. A rokoni kötelék a cári családdal, különösen sógorával, I. Sándor cárral azonban még sokszor váltak javára a nádornak, valamint a monarchiának is. Második útja politikailag ugyan nem járt a kívánt sikerrel. A rossz érzés, mellyel már indulásakor eléje nézett, nem volt alaptalan. De a sikertelenségnek is voltak mélyreható tanulságai. Első visszatérése óta finom tapintattal ráeszmélt a bécsi kormány hibáira. Második pétervári tartóz-

ködása, amikor sokszor méltatlan bánásmódot kellett eltűrnie Thuguték tapintatlanságai miatt, még inkább fölnyitották a szemét. Visszatérve, már nem volt az az engedelmes eszköz bátyja kezében, mint azelőtt. Önállóan kezdte nézni az ügyeket. Nem várt többé utasításokat, hanem magaragadta meg a kezdeményezést. Az évek óta hajszolt vizsgálatokat lassan elhárította magáról, a politikai elítélteket kegyelemre terjesztette föl s az alkotmányos kérdésekben a nemzeti szempont határozott szószólójává lett.

Domanovszky Sándor.

Nyolc lírikus. (*Vietórisz József*: Orgonazúgás, Nyíregyháza; *Kárpáti Endre*: Vigilia, Győr; *Kelembéri Sándor*: Az ősz szerelme, Debrecen; *Halmágyi Mária*: Fehér virágok, Kolozsvár; *Tóth József*: Fagyos éjszakák mécsese, Kecskemét; *Szegő István és Erg Agoston*: Vágásra és jajok, Szeged; *Csák Rezső*: Karolin naplója, Budapest.) Örömet és lelki ismeretesen olvastam el e verses-könyveket, melyek egy híján vidéki szerzők művei. Ne csak szavaljunk a „romlatlan, őszerejű magyar vidék”ről, hanem időnkint legyünk kíváncsiak szellemi megnyilatkozásaira is. Hátha éppen a távoliak és névtelenek között próbálgatja új, lélekben és formában friss énekét valami új, friss tehetség? Meglehet, hogy csalódunk és a lírai füzetek legtöbbszörében a fővárosi költészet gyatrább utánzatával találkozunk. A kritikátlanabb ízlés s talán az olcsóbb nyomtatási költségek is vidéken hamarabb nyilvánosságra segítenek sok kiforratlan, vagy merőben hivatlan próbálkozást. Mindegy. Becsületes kritikák mégse írja le soha fitymáló árnyalattal a „vidéki” jelzőt.

Vietórisz József egyenesen büszke lehet vidéki voltára: a maga vidékén — Bessenyei földjén — évtizedek óta lelkes, derék harcosa minden közműveltségi mozgalomnak. Jónévű klasszikus filológus és a Nyírség legnagyobb hatású pedagógusa. Író tollának is régóta becsületét szerzett. A legjobb fővárosi szépirodalmi lapok szívesen közölték „Giuseppe” aláírású költeményeit, melyekből a millénium évében már takaros kötet is kerekedett. Lírája a kilenvenes évek költői irányának jellemző vonásait mutatja ma is, új kötetében, melyet szerzője is nyilván mintegy pályája reprezentáns megörökítőjének szánt. Az egyes versek alighanem nagyobb időközök termékei. Vallásos ihletésű, himnuszos formájú énekei-

ben érzem lelki fejlődésének és formai készségének legérettebb megnyilatkozását. Családi témáiban az első apai örömtől a nagyapai büszkeségig minden domesztikális mozzanatra akad tiszta, erősen erkölcsi kihangzású lírai vallomás. Hazafias költészetében pedig az érzés őszinteségén kívül a magyar ifjúságban való nagy hite a legmegkapóbb vonás. Ódái mindig mintegy a tanítványok felé fordulnak és szépjóra vezérlő becsvággyal íródtak.

Mégis talán ez az óda-ciklus kívánt volna erősebb kiválogatást. Az ismétlődő alkalmiságok némi egyhangúságot teremtenek. Az ódához a belső szerkezetnek s a nyelvnek fokozott ereje szükséges és Vietórisz a szerves fölépítésben nem igen erős s nyelve — éppen a lendületesebb hangnemből — néha kevéssé egyéni. Körülbelül abban a „szaválásra alkalmas” műfajban helyezkedik el, melynek fejlődése Ábrányi Emiltől Sajó Sándorig vezet s nem lepett meg, hogy egyik versében maga is lelke rokonának vallja Sajót: „Benne lelkem önmagát leltem”. Vietórisz ódáiban is jelentkezik ennek a genre-nak bizonyos stereotyp jegyei: Petőfivel kapcsolatban az üstökös-hasonlat, a Benczúr-ódában a művész festményeinek, a Madách-ódában az Ember Tragédiája jeleneteinek mintegy lajstromba szedése stb. Ez bizonyos „kommandierte Poesie”-t eredményez és Vietóriszra is némi merevséget eröltet. Önkéntelenebb fogantatású dalaiban képzalme is, szava is szabadabban szárnyal.

Kárpáti Endre győri költő nevével eddig novellák és rajzok alatt találkoztunk. Versekkel talán a vidéki sajtóban lépett fel; úgy tudjuk, a szerző a dunántúli újságírás buzgó munkása. Irodalmi műveltsége szemmel látható, ízlése sem gáncsolható. Erősebb írói jellemképet azonban kis kötetéből nem nyerünk. Mint

sok kezdő költő, Kárpáti is kétféle kifejezésmódot váltogat: az irodalmi közelmúlt némileg modoros, felesleges műveltségi asszociációkkal kendőzött szimbolikáját, meg napjaink expresszív irányú távirat-stílusát. Az előbbi irányban kissé élettelenül teszi költészetét a sok „rokokó”, „Biedermeier”, „Alt-Wien”, „Princesz”, „Grieg” s több efféle, az utóbbi hangnemben pedig ritkán tud valóban szuggesztív egységet teremteni az érzés-foszlányok között. *Szüret után* című verse így végződik:

És Istenem, mi maradt?
Régi drága szavak.
Ájtatos zsolozsmák.
Sebek.
Beethoven: V.
Bűnök bánata.
Emlékek.
Amelyek meg se történtek.

Ez nem annyira egy élet költői mérlege, mint inkább leltári kimutatás. Mégis úgy gondolom, hangjának tisztulása inkább az egyszerűbb megnyilatkozási forma irányában várható. Az alaki túlterhelés mindig a kezdők hibája s az „ál-mok hercegnője”- meg „életkirály”-féle púderességek Kárpátiból is bizonyára elmaradoznak művészi ön-állósulása folyamán.

Kelembéri Sándor könyve *Ady Lajos* ajánlásával kerül az olvasó elé. Megszoktuk, hogy az efféle „Előszó”-kat a jóindulat mondja tollba, hanem azért *Ady* jóindulatát ebben az esetben bizony túlzottnak érezzük, különösen abban, amit *Kelembéri* irodalmi ízléséről és komolyságáról mond.

A kötetben ugyancsak furcsa példákat kapunk erre az ízlésre meg komolyságra. *Elprédáltam az ál-maimat*, mondja egyik versének címében:

Elvitték az éjek, elvitték a lányok,
Könnyű kacagások, buja, kis diványok
Mind elszedték tőlem.
Ami még megmaradt, mi még lógott
rajtam,
Köhögős doktorok szobájában hagy-
tam.

A *Koldus-magunk siránkozásá-*
ban ezt olvassuk:

Odaadnók akár utolsó ingünket
Egy szennyes és senki kis valakiért.

Gondolatok című versében pedig olyan sorok is akadnak, melyeknek még idézésétől is vonakodunk.

Ifjú titánnak hirdeti magát *Kelembéri*, de ifjú titánok holmi mérészségeitől igazán nem kell megijedni. *Ady* *Endre* szilaj erotikája is sok követőjét felbátorította már a szabadszájúságra. Csakhogy *Ady* szinte áhitatos lebüvöltséggel csinált káthust a testi szerelemből s bizony le nem írta volna, amit *Kelembéri* leír, hogy: „trágár dalokat üvölt bele az éjszakába”. Az erotika a vér kérdése, a trágárság — az ízlés is; az „irodalmi ízlés”-é, amit pedig *Ady* *Lajos* pártfogoltjában külön megdicsér.

A „komolyság”-ot pedig talán az az öt-hat irredenta vers tanusítja *Kelembériben*, amelyet könyve elejére helyezett? Az *Arpád átka*, melyben a honfoglaló fejedelem leteremti a költőt és (úgy látszik: ez a kedvelt szójárása) lépten-nyomon „pimasz”-nak titulálja?

„Költő vagyok. Annak formált meg a kintornás végzet”, mondja *Kelembéri* s azt is, hogy „húszéves szíve viharos lángolását a megbélyegzett Világ kicsordult differenciátlanságába” dobta bele. Húszéves voltában iparkodom meglegelni az egyetlen mentő körülményt efféle kisiklásaira.

„Lesznek — írja *Ady* *Lajos* —, akik *Kelembéri* kötetét olvasgatván, diadalmos heürek-al-kiáltással két nevet fognak harsogni: *Ady* *Endre* és *Walt Whitman* nevét. Hát ezeknek a feltalálóknak ezennel elrontom az örömét s magam írom le a két nevet.” Majd azzal végzi, hogy költőjében az egyéniség „virtuális jégeit csak az nem látja meg, aki nem akarja meglátni”.

Minderre röviden csak ennyit: 1. *Ady*nak hatását nem látom e versekben, legfeljebb paródiáját; 2. ha valaki néha bizonyos filantróp szölamokat erőltet magára, afelől még olyan távol lehet *Walt Whitman*-tól, mint *Debrecen* *New-Yorktól*; 3. a kritikus — ha *Kelembériből* ír — nem akkor heürekáz, amikor *Ady*ra, vagy *Whitman*-re bukkan benne, hanem amikor *Kelembériből* „találja fel” s a *minták* feltalálása nem olyan kritikus öröm, amit érdemes volna „elrontani”; 4. az egyéniség ama virtuális jégeit valóban nem láttam meg, nem mintha nem

akartam volna meglátni, hanem mivel e virtuális jegyek helyett csak virtuskodást találtam.

Halmágyi Mária versei az elszakított Erdélyben, a Cluj-zsá keresztelt Kolozsvárott jelentek meg, az „Erdélyi Magyar Lányok” kiadásában. A legbiztosabb bennük a szembeszökő komponáló-készség: egyes darabjai többnyire kikerekednek. A füzet egészében aránylag kevés a változatosság; csupa első-személyben megszólaló dal, a hang csekély modulációjával. Képei sokszor fiatalosan zavarosak. A napot lelke Léthe-vízének mondja; az őszi lombhullásról azt halljuk, hogy „ajka közé új redőket vésett”; „kis örömhajó”-járól beszél, mely büszkén száll „a puha havon”; vállát „puha tölgy”-nek nevezi. Néha meg prózaivá lesz, pl. mikor szerelmeséről így dalol: „Míg minden percben megcsinálja értem az irtózatot saltó mortálét.” De vannak olyan sorai is, amelyek tisztán és erővel zengenek: „A céltalannak cél a szenvedés”, mondja egy helyen, másutt meg: „Én nem vagyok a kis fények barátja, Te vonasz lángok összesege, — Nap!” Az ilyenekben ígéretet láthatunk a költő fejlődésére. Első próbálkozásai — egyenletlenségükben is — legalább határozottan irodalmi színvonalon állanak.

Tóth József Kecskeméten kiadott irrendenta versei kevés sikerrel szolgálják a jó ügyet. Szerzőjük még a legegyszerűbb ritmussal is verejtékesen birkózik s néha a szótagszámot is csak holmi „Attila-kardt”, meg „párducos Árpádt”-féle accusativusokkal tudja kierőszakolni. Pedig nyelvérzékében néhol akad valami frissesség is, pl. mikor a „rabláncon túrtűző bús magyarok”-ról beszél. De általában nyelve is tisztulatlan, művészi látása pedig semmi. Ilyen képei vannak: „Lelke tiszta tábla, mint források habja”; a magyarok táborát „acél abrincsba” akarja összekovácsolni, „minő volt hajdan a kuruc kard”; máshol meg „gyászveretű levegő”-t emleget. Mondanivalója is szegényes és eleséplert az irrendenta-eszme komolyságához képest. Az akasztófa-ígérgetés még nem váltja meg csüggedt lelkünket.

Szegő István meg *Erg Agoston* Szegeden társultak egy három éves

füzetecske erejéig. Szegő a termékenyebb. Erg a megdöbbenőbb. De amannak termékenysége nem áldás, a megdöbbenés pedig, amit az utóbbi kelt, nem éppen afféle, aminőt a lángez kényszerít ránk. Szegő lelkéről bajos képet alkotni: nyafka lángezágok, meg kócos vadságok kavarnak benne. A „Lelkem az álmok temetője”, meg „Vágykertemben... kinyitott a bánatrózsa”-féle ömlengések szomszédságában ilyen strófák harsannak föl:

Szeretnék benyúlni kemény koponyádba,
Kitépni onnan minden agyvelőd,
Hogy tiporhatnám azután a sárba.

Így nem volna többé semmi titkod,
Sem képzelet agyadban nem szülnetne,
Mert nem hagynék, csak egy-két foszlányt itt-ott.

Szegő István egyelőre nem költő; versíró is csak annyiban, hogy ritmusa — bár minden eredetiség híján — általában simán szalad. A fenti koponyalékelést is tűrhető terzinákban viszi véghez.

Erg Agoston azonban szakít minden formával: csupán szabadverseket ír, melyekből sohasem derül ki, miért nem kezdődnek a végükkel, vagy nem végződnek az elejükkel. Értelmük így sincs, pusztán grammatikailag is merőben rejtvények. Íme: „Ő. Ez nem Én. De Én ő vagyok... Ő az hitvány, gyenge, gyáva, hüjén (így!) vigyorgó, bamba, csipás. És nem közöm van ő-hozzá, mert Én az más, az Nagy, Csodás.”

„Nem közünk van” az effajta művészethez, mondhatnók erre bizvást mi pestiek — ha már Szögedében is így ejtik ékes hazai idiómánkat. Nem rosszak Erg versajánlásai sem: „Pistánk, a neoprimitívnek”; „Pallinák. Csak udvariasságból”; „Jancsinak, hálából, hogy hazakisért”. S hogy a mulatság teljes legyen: ezzel az utolsó dedikációval ellátott versének címe: *Részegen...*

Csák Rezső vaskos könyvében csupa szerelmi dal van és annyi „piros róza”, „harmatos róza”, amennyi a Margitszigeten sem akad június derekán. Naiv dalai a komoly hozzászólást nem bírják meg. Néha ráhibáz valami cigányos, naturalista ritmusra, — ennyi az egész. A

ritmushoz azután olykor inkább hozzáfárag egy-egy rakoncátlankodó szót: „De nem fogja *soh'* legyőzni“. Pestiességek is ragadtak rá. Pl. ez: „Hol a nagy természet csodálatot vált ki“, vagy „Te képezed fénylő napom“. A népdal-formában pedig a strofa-kezdő természeti kép helyébe néha — irodalmi asszociációt csúsztat: „Az ollóban két ó között két el, Ez a kislány nem aludt az éjjel... Az ollóban két el körül két ó, A szívemre ez a lány nem méltó“ stb.

Könyve végén a következő szokatlan felszólítást olvasom: „Meggérem a kedves hölgyolvasókat, szívveskedjenek levelezőlapon közölni: melyik 3 vers tetszett legjobban.“ Szerencsémnek számítom, hogy nem tartozom a hölgyolvasók sorába, mert ez a felhívás kemény fejtörés elé állítana. Így csupán egy versre szavazok habozás nélkül, amelyben ez a két sor pompázik: „Lujzikának bluzikája A szívemet huzigálja.“

Rédey Tivadar.

Újabb kiadványok Petőfiről és Madáchról. A centenárium alkalmából ünnepelt költőinkre vonatkozó, még egyre szaporodó irodalmi termésből kiválik Emődý Lászlónak Sátoraljaújhelyen megjelent *Petőfi-tanulmányok* című kisebb kötete. Nem rendszeres monografia, de ötletszerűen kifejtett futó észrevételeknél, amiknek a végző tekintetni óhajtja, mindenesetre több. Bevezetéséből, különböző utalásai-ból s helyenkint módjával polemizáló megjegyzéseiből kitűnik, hogy az olvasó itt egy tárgyat s a vele foglalkozó addigi nézeteket jól ismerő kutató egyéni benyomásairól kap képet. Állásfoglalása olykor vitatható. Így amikor a pályakezdő költő művei közt azt a darabot keresi, melyben először mutatkozik a mester Petőfi. A szerző a belső forma tökéletessége alapján, a Távolból s a Jövendőlés mellőzésével, az *L... né c.* (Lendvaynéhoz írott) költeménynek ítéli a pálmát. Szokatlanul hangzik az is, mikor egy nesen kimondja, hogy a Bolond Istók-ot és Az apostol-t nem tartja elbeszélő műnek. Ezek a kirívóknak látszó megállapítások azonban nincsenek oly nagy számmal, hogy a mű komolyságának ártanak. A könyvet rokonszenves tárgyszeret

hozta létre. Ez meglátszik előadásán is, melynek elemző műkifejezésén a Petőfi-irodalom legújabb és legjobb mintáinak hatása érezhető. A munka érdemes az elolvasásra; kár azonban, hogy használhatóságát megnehezíti a tartalomjegyzék és névmutató hiánya.

Sikabonyi Antal *Petőfi és Arany barátságáról* szóló kis dolgozatában, mely eredetileg a Petőfi-almanachban látott napvilágot, reflexív irodalomszemlélettel csoportosítja a két költő levelezésének alkalmaslag értékesíthető adatait. A forrásanyag kínáló tanulságainak levonásában termékeny szempontokat érvényesít, melyek nyomán a legendás barátság alakjai az őket megillető fényben elevenednek meg előttünk.

Két másik mű a szépirodalmi beállításban szerepelteti Petőfit. Rozsnyai Kálmán *Cornélia Debrecenben* címen, öt képre oszló színdarabjában, a költőnek Prielle Cornéliával kapcsolatos szerelmi epizódját dramatizálja. Keltezése szerint még 1913-ban készült e mű. A kiszélesített cselekvény hangsúlyának hordozója a hősnő, kinek alakját mindvégig gyöngéd tapintattal eszményíti. (A kedves hangulatnak nem használ s egyébként is fölösleges a Jókaira célzó Laborfalvy Móric-féle ízetlenség fölmelegítése.)

Kovács Alajosnak három részből („Hajnal“, „Delelőn“, „Napnyugta“) álló színjátka: *Petőfi* a költő kultuszának az ifjúság körében való elmélyítését célozza. Előszava szerint: „a színszerűség mellett a történeti hűség volt a legfőbb szempont a darabnak tanulmányon alapuló megírásánál“. A szerkezetileg világosan tagolódó színmű hatását bizonyára emelni fogják s egyben a főcél is elősegítik a szereplők ajkára adott Petőfi-versek, melyeket a szerző, kinek e darab nem első kísérlete, a helyzethez mérten ügyesen illesztett bele művébe.

Sándor Lajosnak *Madách: Az Ember Tragédiája* című füzeté „irodalmi és esztétikai tanulmány a Madách-ünnepélyek alkalmára“. E kissé hangzatos alcím ellenére sem egyéb, mint az idetartozó monografiákra támaszkodó rövid, népszerű ismertetés.

A. B.

Erdősi Károly: A hetvenöt éves Szent István-Társulat. Budapest,

1923. A Szent István-Társulat fennállásának 75. évfordulójára jelent meg ez a szakszerű alapossggal, vonzó irodalmi formában megírt és előkelő ízléssel kiállított kötet. Két részre tagozódik. Az első fele a Társulat történetét öleli föl, a második pedig a kiadásában megjelent munkák felsorolását nyújtja időbeli sorrendben. Magasabb egységbe foglalva a két rész adatait, belőlük egy nagy nemzeti művelődési összesség hatalmas tényét kapjuk, melynek önmagában csakúgy, mint hatásai-ban történeti súlyú a jelentősége. A Szent István-Társulatot megalapításától kezdve napjainkig egységes és töretlenül megőrzött gondolat vezet: a katolikus kultúra. Programjának eme kizárólagosságából azonban sohasem ütközött ki bántóan avagy türelmetlenül a felekezeti él, de mindig következetes rendületlenséggel érvényesült benne a katolikus kultúrát fenntartó és tápláló szellemisége, amely végső elemzésben ezúttal a nemzet történeti gyökérzetét is igyekezett frissen tartani. Egyetemes irányú lévén kulturális célja, természetszerű volt történeti élete folyamán működésének sokoldalúsága, mely kiterjedt a nép, az ifjúság, a művelt közönség és a magasabbfokú, legtisztább tudományos világ területeire a legmodernebb formák határáig. A művelődés és tudás közvetítésének ez a programmatikus egysége és egységesítése szinte ideális a Szent István-Társulat munkájában, melyvel minden tiszteletre méltóan emelte nemzetnevelői hivatássá működését. A kultúra katolikus fel fogásából szükségképpen következik az egyetemesség igénye.

Ez magyarázza meg, miért találkoznak a Szent István-Társulat kiadványai között annyi fordítással. Egetően nagy szükség volt és lesz is ezekre mindig. Csakis a fordítások révén tud a magyar katolikus társadalom tudata bekapcsolódni a külföldi katolicizmus szellemi életébe, melynek hullámveréséről — a fordítások nélkül — igen sokszor idegen partok adnának számot.

Az a 75 év, melyet a Szent István-Társulat eddigi története felölel, joggal megérdemli, hogy egy egész nemzet, kultúrájának romjai közül is, hálával és örömmel tekintsen föl reá.

Brisits Frigyes.

Újabb Wilde-fordítások. Két újabb kötet a Geniusnak Wilde összes munkáit ígérő sorozatában. Az első, a *Gránátalmaház*, meséi közül foglal össze négyet, a költő legtöbbet emlegetett s lélekanalízisben legmélyebb darabjait. (Az ifjú király, Az infánsnő születésnapja, A halász meg a lelke, A csillaggyerek.) Mint többi meséi (a *Napkelet* májusi száma hosszasanban foglalkozott velük), ezek is tulajdonképpen l'art pour l'art csecsebecséknek készültek s mégis nem egyszer iránydarabokként hatnak. A költőt itt is csak a tisztán artisztikus probléma érdekli, de tárgya, hősei és helyzetük már természetüknél fogva magukkal hoznak bizonyos tendenciát. A művész minden erkölcsön túlemelkedett gögjében nem keresi, de nem is kerüli az állásfoglalást: innen van, hogy erkölcsi célzatot érzünk ki belőlük. — Közönségünk előtt különben nem újak e mesék. Mintegy húsz év óta, (mióta a rendszeres Wilde-fordítások megindultak), kétszer is megjelentek: Mikes Lajos (Franklin; harmadik kiadás) és részben Hevesi Sándor (Magyar Könyvtár) fordításában. Bálint Lajos új fordítása mégis indokolt, bár több kifogást lehet ellene emelni. Impressionista stílusa jól talál Wilde stilizált formanyelvéhez; színes, dallamos, az élettől kellőképpen távolságot tart, de nem tiszteli azt a határt, melyen túl a fordítónak nincs joga — különösen Wildenál, hol a kifejezés anynyira a költő sajátja — a költő dolgába, képeibe, kifejező eszközeibe beleavatkozni. (Pestis helyett nem fordíthat fájdalmat, hideg helyett meddőt, stb.) Némely magyartalansága és mesterkéltszólása már szinte modorosságként hat.

A másik kötet: A *Firenzei tragédia*, A *szent parázna*, két drámai töredéket tartalmaz. Mert töredék a Firenzei tragédia is, bár a kiadó jónak látja meg sem említeni, hogy a kis dráma csak félig Wilde műve. Majdnem a felét (a bevezető jelenetet a férj belépéséig), T. Sturge Moore írta, színelőadások céljaira kiegészítve a csonka darabot. E töredék különben közelről szemlélte a költő dolgozási módját s a Wilde-féle dráma minden hibáját. Tárgya keresttől távolodik a köznapi élet-től: renaissance-kori szerelmi tragédia. Hősei közvetlen a krízis előtt

lépnek színpadra, mint kész jelleme; nem fejlődnek, nem küzdenek, csak beteljesedik fölöttük a végtet s kielégül a nagy érzés, mely feloldásra várt: a rideg kalmár felesége szerelmes, cirógató melegség után áhítozik s maga hívja fel az előkelő lovagot; midőn a férj belép s a kis szobában halálos párbajra készülnek, gvötrődve biztatja szerelmesét, hogy ölje meg az oktondi kalmárt; majd, midőn szerelmese elesik, ugyanezzel a vágyódással férje nyakába borul, mert nála találta meg, amit keresett: az erőt és szerelmet. E drámai forma alapjában inkább lírai, mint drámai s több benne a művészet és fantázia, mint az élet. Az elfinomodott, csak dekoratív hatásokra törekvő dialógusok önmagukban szépek, de drámailag legtöbbször üresek és érdektelenek. Nyelvük csodálatos színekben pompázó, dallamos, hangulattal teli, reményt, vágyódást és kétségbeesést egyformán tükröző, de önmagáért való, pusztá ornamens. — E keresettséget és jellemzésttechnikát éreztetik a *Szent parázna* hézagos töredékei is. (A császár leánya megkívánja a szent remetét is, elcsalja barlangjából, de aztán maga megter, míg a barát nem tud többé szabadulni a csábító gyönyörtől.) — Wilde dússzínű, buja stílusát, az impresszionista parnaszian-lírást stilizált képeit Kosztolányi Dezső nagy művészettel reprodukálja.

Müller Lipót.

Ütlemlekek Olaszországból. *Írta: Dr. Török Pál.* (Győr, 1923. 72 l.) Egy tanulmányi kirándulásnak eleven, diákos humorral és éber, fürkésző szemre valló szemléletességgel megírt rajza ez a kis füzetek. Lóczy Lajos, az elhunyt kiváló geológus, Cholnoky László és Kövesligethy Radó vezetésével 1907 márciusában járt Olaszországban az az egyetemi hallgatókból álló társaság, melynek szerző is tagja volt. De az a 16 esztendő, mely száz másnak a súlyától roskadozva dübörgött el azóta fejünk felett, mintha mitsem koptatott volna le a képek színeségéből és a hangulat derűjéből. A tenger és a tűzhányó, valamint e két természeti tényezőnek Itália egész földrajzi történelmi és állami alakulására való döntő jelentősége: ezek alkották a tudományos vizsgálódás tárgyát és

tanulságait. Az igazi tudomány erejét és egészséges módszerét érezzük és látjuk a tudós Lóczy professzornak nagy szeretettel megrajzolt alakjában, akinek fejtegetései nyomán a tengermozások, a földtüremlések, a látamezők életet és értelmet nyernek s megnyílnak azon eleven források, melyekből a földnek, a történelem talajának tudományos ismerete folytatn a népek életének igazi megértése is fakad. Íme, mikor a kis csapat hazafelé tartva áthalad Somogy hatalmas ugarföldjein, a szerzőben a magyar cselekvés óhaja kezd zibongani, hogy minden talpalatnyi magyar földet is úgy fölkeressen a munkás kéz, akár a sűrű lakosságú olasz föld minden megművelhető zugát. Boldog órák szép emlékeképen szől hozzánk ez a rövidke rajz, de mély és értékes élményeket is tükrözött, melyek a tanulni vágyó ifjúság szívébe gyökerestek bele: mily drága és nemes gyümölese annak a fennkölt szellemből fakadt adománynak, mellyel néhai Semsey Andor ezt a tanulmányi kirándulást megvalósítani segítette. — ós —

Két új olasz füzet Petőfiről. Az egyiket Umberto Norsa, Petőfi ismert olasz fordítója írta és Rómában, a „Profili“ című vállalatban adta ki; a másiknak szerzője Bydeskuty Sándor (Fiume, 1923). Mindkét munkácska derekasan hozzájárul ahhoz, hogy Petőfi ismeretét terjessze Olaszországban. Norsa és Bydeskuty füzei — mint a külföldi Petőfi-könyvek legnagyobb része — elsősorban biográfiát akarnak adni. Az első bő versidézeteivel és Petőfi költészetének rövid esztétikai méltatásával igyekszik a magyar költő lelkét és szépségeit az olvasó előtt föltárni, az utóbbi a magyar forradalom történetét mondja el részletesebben és inkább Petőfi politikai meg hazafias költészetével foglalkozik. A „szabad Magyarország fia“ dedikálja ezt a könyvet Torino városának, melynek „nemes és nagylelkű polgárai a magyar szabadságharc száműzötteit keblükre ölelték“. Bydeskutyval legföljebb abban nem értünk egyet, hogy Petőfi az „egyetlen tősgyökeresen magyar költő“; Umberto Norsával meg abban nem, hogy Petőfi az „első nagy magyar

költő". Még külföldiek számára írt Petőfi-életrajznak sem volna szabad így megfélekeznie — hogy mást ne említsünk — Aranyról és Vörösmartyról. De Norsa éppoly avatott ismerője és tolmácsolója Petőfi költészetének (a legújabb Petőfi-irodalom is fölhasználja), mint amilyen jó ismerője Bydeskuty a magyar forradalom történetének. Mindkét könyvecske ügyes és hasznos terméke a külföldi Petőfi-irodalomnak. Mindkettőt örömmel köszöntjük.

k. j.

Dosztojevszkij: *A kis hős.* (Genius-kiadás.) A Dosztojevszkij-fordítások szaporodását egy fontos körülmény magyarázza: ma a szenvedés sorsközösség, milliók közös élménye; s van-e a szenvedésnek nagyobb költője Dosztojevszkijnél?! A krisztusi hangulatot s a megváltást sóvárgó tömeg Dosztojevszkijben, a megalázottak és megszorítottak költőjében találja meg szorongó lelkének legigazibb kifejezőjét.

E kötetben foglalt négy novella nem a lidérces Dosztojevszkij-víziók szülötte, hanem felszabadult, nyugodt órák termékei, kis virág-oázisok a rémlátások dzsungelében.

„A kis hős“-t, a kötet első novelláját, fogsága első hónapjaiban (1850.), a pétervári erődben írta: a nagy megpróbáltatásban gyermekkorához menekül s hősies-könnyes gyermekkalandok keretén belül mesterien írja le a sejtéses, ösztönös gyermeklélek hirtelen tudatossá éresét az első csókok nyomán.

Turgenyev — talán revánsképen — Marquis de Sade-nak nevezi Dosztojevszkijt s némely művét a „*Tourments et Supplices*“ rokonának mondja. Turgenyev elfogult volt és féltékeny nagy kortársára. Annyi azonban bizonyos, hogy Dosztojevszkijben Sade márki is van a démonok és angyalok légiója mellett.

Olvassuk csak el a „*Procharesin urat*“, ezt a kegyetlen, nyomasztó, groteszk novellát, vagy a „*Bolond eset*“-et, a kötet kétségkívül legkiválóbb, legszuggesztívebb elbeszélését! Ennél az utóbbinál úgy érezzük magunkat, mint akit halálra csiklandoznak: kacagunk, hahotázunk, de együtt izzadunk a hőssel szinte az idegfájásig. Ilyen pokoli kómi-

kumot csak a Raszkolnyikov írója tudott létrehozni. Ugyanaz a rettenetes logika fordított éllel: a kómi-kum ösvényén.

A kötet negyedik elbeszélését, a „*Regényt kilenc levélben*“ a költő egy éjtszaka írta 1845-ben. Ritka eredeti, érdekfeszítő rajzolása a modern verkliirodalom főtémájának: a felszarvazásnak.

A könyvet Trócsányi Zoltán fordította orosz eredetiből. Lelkiismeretes, élvezetes fordítás; igazán örvendetes dolog, hogy a sokáig németből fordított orosz irodalomnak ilyen hivatott tolmácsolói vannak.

Szarka Géza.

Ybl Ervin: *Az olasz szobrászat három százada. I. kötet: A gótikus szobrászat.* (Művészeti Könyvtár. Lampel R. könyvkereskedésének kiadása, 1923.)

E könyvvel, mely a három kötetre tervezett műnek még csak első része, a poraiból föléledt Művészeti Könyvtárnak kétségtelenül egyik legnagyobb fölkészültséggel megírt kötetét látott most napvilágot. Örvendetes jelenség, hogy e népszerű vállalatban végre a művészettörténet egyik nagy fejezetéről is megjelenik egy alapos méltatás, mert éppen ilyen nagy területről tájékoztató munkát a magyar művészettörténeti irodalom még alig mutathat fel. Láttunk monografiákat művészegyniségekről, iskolákról, gyűjteményekről, városokról és templomokról, még többet csak egyes műtárgyakról, láttunk néhány ötletes és sok kevésbé ötletes elmefuttatást művészeti és művészettörténeti kérdésekről, de nem ily hosszúlélékzetű, összefoglaló munkát, mely a tárgynak valóban nagy szeretetét, önálló tanulmányokat és a kritikai képesség állandó feszültségét föltételezi. Pedig szeretnők hinni, hogy most már van magyar olvasóközönség az utóbbi típus számára is, s hogy a művek hiányát nem annyira a kutatók gyenge kitartása, mint inkább a viszonyok mostohaasága magyarázza.

A most megjelent kötet, a XII. századi előzmények rövidre fogott ismertetése után, Niccolò Pisanóval és az ő hatalmas egyéniségének a közvetlen követőkre, Fra Guglielmóra és Arnolfo di Cambióra gyakorolt hatásával kezdi meg tulajdonképeni anyagának tárgyalását. Majd

láthatóan különös szerettel, behatóan foglalkozik a trecento talán legerősebb, messze időkre kiható s a modern hangulatvilághoz is legközelebb álló egyéniségével, Giovanni Pisanóval. A római és sienai szobrásziskolák áttekintése után kiemeli Andrea Pisanónak „a firenzei szobrászatra nézve sorsdöntő” szerepét. Találkozó világítja meg az orvietói székesegyház homlokzati domborműveinek sokat vitatott kérdését, bár itt is, mint annyi más helyen, vélegleges megoldásról, az okiratos anyag elégtelensége miatt, még nem lehet szó. A következő fejezetek Giovanni Balduccióról, Giovanni Pisano milánói követőjéről, továbbá Nino és Tommaso Pisano, valamint Orcagna szobrászatáról szólnak. Közben a nápolyi, firenzei, veronai, velencei és bolognai szobrásziskolák továbbfejlődéséről kapunk áttekintést, a campionei mesterek, a nagyszerű Scaliger-sírok alkotóinak, kiemelésével.

Olyan tárgykör ez, mellyel a német, olasz és francia irodalom, rengeteg, rövidebb-hosszabb tanulmány keretében, már régóta és teljes odaadással foglalkozik, mégis a problémák egész sora várja még a tisztázást. Ekkép szerzőnk számára is bőséges alkalom nyílik, hogy önálló felfogását és megfontolt nézeteit érvényesítse az emlékek és művészegyéniségek kapcsolásában, művészi sajátosságok, motívumok származtatásában és új viszonylatok feltárásában. Példa gyanánt rámutatunk azon érdekes véleményére, hogy Niccolò Pisanónak a pisai keresztelő kápolnában lévő szöszéke, melynek merőben újszerű művészi elgondolása oly sok találgatás és föltevés tárgya volt, fölépítésének lényeges elemeivel egyes keresztelő-medencék, kivált a veronai S. Giovanni in Fonteban lévő medence formájára megyen vissza. Nem kevésbé találók azok a megállapítások, melyek Giovanni Pisano művészetének francia elemeiről és Brunelleschi híres versenymodelljének Giovanni Pisanóval való kapcsolatáról szólnak; mindkét tárgyról a szerző már más helyen is megemlékezett.

Az anyag gazdagsága és bonyolodottsága egyrészt s a Művészeti Könyvtár célkitűzése, főleg pedig a tíz ivre szabott terjedelem, másrésztől kompromisszumra kényszerített.

A problémák ismertetésénél bizonyos irodalmi apparátus beiktatása elkerülhetetlen volt s ezt a további érdeklődésre serkentő, jegyzetek alakjában közölt anyagot bizonyára a laikus olvasó is szívesen fogja látni. De emellett Ybl, óriási anyagának megrostálása közben, bizony nagyon sok fontos utalásról is kénytelen volt lemondani. Ez a hiány néhol különösen érezhető. Általában mellőzi a legújabb művészettörténeti irodalomnak, főleg a folyóiratokban megjelent cikkeknek azt a részét, mely Venturi nagy művének és a Thieme-Becker-féle művészlexikonnak idevágó kötetei után jelent meg s amely cikkekre nézve így az utóbbi két munkához csatolt bibliográfia még nem nyújthatott áttekintést. Pedig kivált az olasz folyóiratok a háború ideje alatt is rengeteg becses anyagot közöltek. Hogy megint csak két kiragadt példát említsünk, már csak az illusztráló anyag könnyebb feltalálhatása végett is kívánatos lett volna az utalás olyan tanulmányokra, mint Lorenzo Fioccáé az orvietói De Bray-síremlékről, a Rassegna d'Arte 1911-i évfolyamában, mely egyrészt jól tájékoztató részletfölvételeket is közöl, másrészt fontos és meggyőző rekonstrukció-kísérletet nyújt. Különösen a mai könyvtechnikai viszonyok mellett, mikor valamely műnek kellő számú reprodukcióval való fölserelése csaknem mindig jámbor óhajítás marad, lenne igazán szűkség arra, hogy a művészettörténeti irodalom kövesse az archeológia régen bevett szokását és minden egyes műemlék tárgyalásánál jegyzetben hivatkozzék valamely könnyen hozzáférhető szemléltető anyagra. Nép-szerű munkáról léven szó, legalább csak ilyen értelmű, tehát egy-két soros utalás szerettünk volna látni az arezzói székesegyház főoltárának említésénél (122. old.) Alessandro Del Vita cikkére, az idézett folyóirat ugyanazon évfolyamában, avagy Niccolò Pisano követői tevékenységének ismertetésénél Pietro Toesca közleményére, ugyancsak a Rassegna d'Arte lapján (1917. évf.) stb.

Midőn még megjegyezzük, hogy a bevezető részben talán nem eléggé domborodik ki a trecento előzményeinek fejlődéstörténete s a könyv tulajdonképeni értéksúlypontja a terjedelmükkel is túlnyomó analiti-

kus fejezetekben rejlik, hogy továbbá kissé zavarónak találjuk az olyan megállapításokat, mint a 21. oldalon található, mely szerint a lucai Szt. Márton-lovasszobor „a XIII. század *egyedüli* igazán nagyszabású olasz plasztikai emléke” (a következő fejezetek szólnak a Pisánók ambóiról, 1260—1311!) — mindez nem fogja érinteni a könyv jelentőségét és lényeges értékét, melyet fentebb kiemeltünk.

Örömmel és érdeklődéssel tekintünk a következő kötetek elé, melyek a quattrocento és cinquecento szobrászatát fogják ismertetni, s amelyekből szemelvényeket, biztató izelítőtül, már napilapok hasábjain kaptunk. Kétségtelen, hogy az első rész nem egy olyan eredményt hozott, mely külföldi kutatók érdeklődésére is joggal számíthat.

Pigler Andor.

Gragger Róbert: *Preussen, Weimar, und die ungarische Königskrone.* (Ungarische Bibliothek für das ungarische Institut an der Universität. Berlin, herausgeg. v. Róbert Gragger. Erste Reihe, 6.) A szerző történeti miljöbe vezet bennünket. Rámutat azokra a politikai kapcsolatokra, amelyek a XVIII. század végén, II. József uralkodása alatt Poroszország és Magyarország között fennállottak. II. József sorozatos alkotmánysértései, a megyék és városok autonómiájának felfüggesztése, királyi biztosok kiküldetése és a magyar nyelv elfojtása miatt Magyarország a végső-kig elkeseredett. Ez az elkeseredés a poroszok felé terelte őket, akik viszont a magyar elégtelenségekben saját hatalmi törekvéseik támogatására véltek segítséget találni. A szerző a berlini, weimari, bécsi és budapesti levéltárakban talált okiratok alapján vázolja Magyarországot szerepét ebben a politikai küzdelemben.

A függelékben között levelekből kitűnik, hogy Frigyes Vilmos bécsi megbizottja, br. Jacobi, — Klöst útján nemcsak figyelemmel kísérte a magyar eseményeket, hanem titokban szította is az elégedetlenséget. Ha sikerült volna Magyarországot lázadásra bírnia és függetlenítenie, Károly Ágost weimari herceget a magyar trónra juttatnia, a császár hatalma gazdasági és katonai tekin-

tetben erősen megingott volna. Magyar részről az elkeseredés sugallta mozgalom vezetői a főnemesek voltak: br. Orczy József, br. Podmaniczky, Hompesch Ferenc, galantai Fekete János, gr. Sztáray, Semsey Andor. A bécsi udvar minden ébersége ellenére sem sikerült az elégedetlenkedő főurak és a poroszok közötti levelezést, sőt személyes érintkezést meggátolni. Hompesch, később pedig Beck Pál személyesen megjelentek Károly Ágostnál, illetőleg Frigyes Vilmosnál és minisztereiknél titkos kihallgatáson. A terv Hertzbergnek, Poroszország mindenható miniszterének vonakodásán hajótörést szenvedett. Hertzberg ugyanis Danzig és Thorn elnyerése érdekében Lengyelországot Galicia visszaadásával, Ausztriát pedig Törökország rovására akarván kártalanítani, igyekezett Ausztriával a jó viszonyt fenntartani. Így azután Frigyes Vilmos és Hertzberg terveinek szerencsétlen keresztelkedése folytán a bécsi kormány ügyes diplomáciájának segítségével elérte azt, hogy kényelmetlen helyzetéből megszabadult; pedig soha alkalmasabb idő a Habsburgok gyengítésére nem kínálkozott.

A szerző mindenütt történeti hűségre és objektivitásra törekszik. Krónikaszerű szárazsággal adja elő az eseményeket. Könyve mégis érdekes, tárgyánál és a feldolgozás módszerénél fogva. E munka a titkos diplomácia ténykedéseinek valódi fotografiája. Bepillantást ad az aktív történeti erők mechanizmusába. A hatalomhoz való ragaszkodás, a felvilágosodás szellemében kialakult reformtörekvések szemben találják magukat a nemzeti becsülettel és az ősi alkotmánynak védelmével. E disszonáns hangokkal telt koncertbe azonban beleszólnak egyéb hatalmak is, melyek mozgatói különböző nemzeti és gazdasági érdekek, meztelenre vetkőztetve: önzés és féltékenység. Ezeknek az erőknél eredője a történelem a maga lassú, ugrásokat nem ismerő evolúciójában. II. József császár egy tollvonásával megsemmisítette reformjait és visszaállította azokat az állapotokat, melyek uralkodása előtt léteztek.

Figyelemreméltó a könyv világos szerkezete. Az eseményeket egyes személyek körül csoportosítja, kiket

reliefszerűen kiemel. Ilyenek II. Frigyes Vilmos, Hertzberg, Jacoby, II. József, Hompesch, Grossing, ki a császárnak beségója volt. Ezek plasztikus hatásának emelésére néha messzebb is eltér a tárgyától. Ilyenkor mindig felhasználja az alkalmat, hogy a magyar felvilágosodás és a magyar szellemi élet egy-egy jelenségére legalább futólag rámutasson. Grossing szelgál és Weimarral szemben azonban adós maradt. Szerettük volna jobban kidomborítva látni azon körülményeket, melyek ezeknek a figyelmét Magyarországra terelték.

Szemszöge, melyből a szerző az eseményeket nézi, magyar. Magyarországról teljes miljörajzot ad és így a magyar törekvéseket, mint amelyek a magyar viszonyokban és a magyar jellemben gyökereztek, megértjük. Poroszországgal és Weimarral szemben azonban adós maradt. Szerettük volna jobban kidomborítva látni azon körülményeket, melyek ezeknek a figyelmét Magyarországra terelték.

A dolgozat különben kitünő szolgálatot tesz a magyar pszichének, az alkotmányhoz feltétlenül ragaszkodó magyar önértetnek a külföld előtt való megismertetése szempontjából. Együttal újabb példák-
kal illusztrálja a bécsi udvar rugalmas diplomáciai karának mindenkor jól bevált régi módszerét, mely hol szép szóval, hol kegyetlen szigorral, hol cselszövő fondorlatokkal, hol kétszínű hitegetéssel, bármely magyar törekvést mindig, még csirájában el tudott fojtani.

Németh Sándor.

Riedl Petőfije. Riedl Frigyes elszórt jegyzetei alapján Sikabonyi Antal a hálás tanítvány buzgalomával állította össze e posthumus művet. Az előszóból megtudjuk, hogy Riedl régen készült e könyvére. „Ifjúkorában az öregedő Arany volt álmainak tárgya: hajlott, beteges korában az ifjú Petőfi foglalta le egész lelkivilágát“. De háborús viszonyok, betegség, édesanyja halála, az élet nyomasztó kényszere („rongyosan, éhezve, fázva élünk“, írja Riedl egyik levelében) meggátolták műve bevezetésében. Így a könyv, bármily kellemes olvasmány is, torzó maradt, mint csonka síroszlop Riedl művein. Az író egyénisége azonban minden vonásával benn van a műben s az olvasónak élvezetes alkalma nyílik Petőfi mellett, kit jórészt úgyis ismer, a költő

egyik leghivatottabb magyarázó-jának érdekes alakjával megismerkedni. Mert már itt hangsúlyoznunk kell, hogy Riedl könyve a nagyközönségnek való olvasmány: könnyed, szellemes és eleven; „a legmagasabb költői szépségeket is“ élvezhető formában magyarázó.

Három előszava is van a műnek. Az egyiket Angyal Dávid, Riedl egykori iskolatársa írta a Kisfaludy-Társaság megbízásából s igen világosan lajstromozza benne a könyv tartalmát. A másodikban Sikabonyi Antal, a mű elrendezője szóval meg, lelkes jellemzést rajzolva Riedlről. A harmadik előszó végül magától a szerzőtől való, ki azt könyve előhangjának szánta. A két előbbi előszó mintegy külső jelképe annak, hogy nem átlagos író lakosztályába lépünk: a gazdát ketten is szolgálják, már az előszóban útbaigazítják a látogatót s adnak ízelítőt a belső termék gazdagságából. Hogy úgy mondjam: Riedl belső fotografiáját kívánják adni. De ez magának Riedlnek sikerül legjobban, ki rövid, alig 23 soros előszavában vonzó egyéniségét a maga fesztelen könnyedségével már első megjelenésekor elárulja.

Riedl Petőfi-programja ez: meg akarja vizsgálni, „minő volt ez a csodálatos érzelem-közlő tehetség és mily történeti és egyéni okok magyarázzák“. Fel akarja fejteni „Petőfi költészetének okát“. „Hogyan? — úgymond Riedl — Petőfi költészetének, pl. a *János vitéznek*, vagy — talán legszebb lírai költeményét említem — a *Szeptember végén* c. költeménynek vannak okai, akár egy fizikai tüneménynek? Igenis, az irodalmi tüneményeknek is vannak pontosan meghatározható okaik: úgy, mint a fizikai jelenségek a természeti erőktől függenek, úgy függenek az irodalmiak az eszmeerőktől.“ S most természetesen megáradnak a természeti és szellemi erők viszonyáról szóló példák és hasonlatok. Petőfi korában is, mondja Riedl, három szellemi golfáramlat szakadt a magyar óceánba. Az első a negyvenes évek nagy nemzeti lelkesedése, a második a demokratikus szellem, a harmadik a népies tendencia. E három áram találkozott Petőfi szívében, ezek emelték, irányították s ezek idézték elő a magyar irodalom fénykorát.

Tehát a *Szeptember végén* is dedukálható volna az eszmeérőkből? De hiszen akkor minden észmeeparány, pl. Riedlnek e gondolata is dedukálható (aminthogy dedukálható is Taineből) s az egyéni eredetiség és önállóság szappanbuborékká lesz! Riedl a célkitűzésben nem látszik követni kitűnő barátjának, Péterfynek véleményét: „A történetre a szigorú természettudományi módszert alkalmazni majdnem oly képtelen gondolat, mint a művészetben a mechanika törvényeit keresni“. Guyeaut is feledni látszik, aki szerint Taine szépen megmagyarázta, hogy az olasz festészet hogy lett azzá, ami, de azt már nem tudta megmondani, hogy *miért* lett ilyené? Riedl Taineen nevelkedett módszere megnyugvásunkra csak bevezetésében markol ily sokat; a *Szeptember végén* rejtelmek a természettudományos módszer mellett is rejtelmek maradtak, mert a költemény „ok“-ából fejtegetései során sem villan elő egyéb, minthogy a vers kezdő hasonlata a népdal kezdő képének továbbfejlesztése. Valóban Riedl csak a milieuraizban követi szigorúan Tainet; módszere a gyakorlatban — gyakorlatibb, modernebb. Kevesebbet ad, mint amennyit ígér, de a kevesebbet kitűnően adja. Nagy eszméket csillant meg előttünk, felékíti ezeket a modern műveltség képeivel, ontja a természettudományos hasonlatokat, mármár szárnyra kelünk vele a bizonytalan ürbe, de ekkor — karon fog s gyalog visz tovább. E séta azonban kiválóan alkalmas a részletek megfigyelésére; akkor állunk meg, mikor kedvünkre van s vezetőnk eszméletű tanításai gondoskodnak róla, hogy egy művészi benyomást se mulasszunk el.

Riedl elemében van, mikor Petőfi korát rajzolja meg. Annyi jellemző és érdekes történeti anyagot gyűjt itt egybe, hogy szinte hallszik a nagy század „zajlása“. Angyal Dávid megállapítja, hogy Riedl azért is szereti a kort böven leírni, mert tehetsége ösztönzi rá, hogy történeti jeleneteket fesszegessen. „Az il-lusztráló művész tehetsége egyesül benne a történetírónak a lényeges iránt kifejtett érzékével és a filológus kutató gondosságával.“ Hozzátehetjük, hogy a multat szereti je-

lenetekben látni. Már *A magyar irodalom főirányai*-ban úgy mutatja be Mátyás környezetét, hogy képzeletünk könnyen dramatiszálhatja. Itt pedig egy nagy szalonba vezet bennünket, ahol Liszt zongorajátékát hallgatva ülnek a XIX. század összes magyar lángelméi. Ragyogó egy kép; szinte sajnáljuk, hogy csak annyira igaz belőle, hogy e század termékenysége páratlan s tán sohasem ismétlődik (s az író ezt is akarta jelezni). Egyébként Riedlnek a festetetésben oly gyönyöre telik, hogy a lényeges iránti érzéket ennek néha tán alá is rendeli. Vagy szenvedélyes bányászhoz hasonlíthatnók, ki bejárja a század minden zugát s a drágakő mellett a közettől sem válik meg szívesen? Ehhez is verejtek tapadt! Innen van, hogy tárgyától néha messzekalandozik s bizonytalanul követjük, bár Riedl ekkor is érdekes dolgokra tud rámutatni.

A Petőfi korát és korhatást tárgyaló fejezetek után a költő egyéniségének rajzát kapjuk. „Petőfi lírai nagysága abban rejlik, hogy lényének fővonása: a természetesség egybevágott korának irodalmi fő-tendenciájával, a népiességgel.“ Kétségtelen, hogy Petőfi lángeszenek, mondjuk: *szerencséje* volt, hogy egyéni alaptermészete a népiességben megfelelő talajra talált. De ez a lényeges lírai nagyságának? Gazdag kedélyelete, merész- és biztosröptű képzelete, heve, érzékenysége, lelke, *lángesse* más viszonyok közt nem adhatta volna meg nagysága fel-tételeit? Ily kérdésekben fantázia vitatkozhatik fantáziával, de az exact természettudományos alapról mindenestre messzerepülünk. S ami nem vitatható metafizikai voltánál fogva, az nem tarthatik a pozitív esztétizis körébe. Riedl ez ítéletében még Taine szelleme kísért, melyet hallgatólag ő maga módosít, midőn Petőfi egyéni vonásait kitűnően meglátja. S itt mind messzebb hagyja mesterét, hogy Petőfihez minél közelebb, lelkének leglelkéhez jusson. Főbb gondolatait Angyal Dávid tömören foglalja össze s e szerint Petőfi erkölcsstana a természet tisztelét alapul: jó, ami természetes. Etikája erkölcsi naturalizmus. A szabadság szeretet nála egyéni hajlam, melyben hite szerint a természet parancsa nyilatkozik. Lelki életének másik pillére a „lírai feszült-

ség". Annyit érzett rövid életében, mint más, ki férfikorát is átéli. Király az érzelmek birodalmában. Mily szenvedélyesen szerette Szendrey Júliát, a magyar Alföldet, a magyar szabadságot, a magyar népet! De bármilyen intenzív volt belső élete, a különös az, hogy akaraterije nem gyöngült meg. Arcán dac, szenvedély, nyugtalanság, hevüleenység és izgatottság tükröződik. Nagy szeméből pedig valami édes merengés árad... — E gondolatok némelyikével az olvasó már találkozhatott s Riedl mégis új csillogást tud adni nekik. Mindenesetre vesztesége irodalmunknak, hogy a Petőfi művészetét tárgyaló következő fejezetek nem oly teljesekek, mint ez. Ezek közül az első a népdalokkal foglalkozik. Riedl elmélyedéssel tanulmányozta népdalainkat, s elemző módszerre itt annyira a részletekbe hatol, hogy a népdal kezdő képe (külszöb) s tárgya között helyi, időbeli s okbeli kapcsolatokat tud felmutatni. A könyv további részében kidolgozott, kész tanulmányokként hatnak a Petőfi epikájáról, drámáiról és prózájáról szólók. Nem az a fontos itt, hogy az író újat ad-e vagy nem, mert hiszen ítéleteinek jó részét szentesítette az idő. Az érték Riedl megkapóan eleven, szellemes előadásában s abban a tapintatos gyöngédségben van, mely a nagy költőnek hibás műveit is szeretettel tárgyalja. A János vitézt illetőleg különben eredeti forrástanulmányokat is végzett, mik a további filológiai kutatás számára bizonyára ösztönzők lesznek.

A szabadság, szerelem és természet költőjéről azonban fájdalom, csak töredékeket ad könyvünk. Úgy látzik, az író legkésőbbre hagyta e részt, érezve, hogy itt leckéjét könyv nélkül tudja. Gondolataiból csak törmelékét kapunk, mit Sikabonyi műgondjának sikerült valamennyire összeforrasztani. Illő-e ezeket az értékelés mérlegére tenni? Eddigi bíráló megjegyzéseink is inkább a módszerre vonatkoztak, mint a részletekre. A részleteken Riedl még változtathatott volna, de módszerén aligha. Sikabonyi azt mondja, hogy Riedl könyve „első vázlat”. E tény maga is feszélyezi tollunk szabadságát. Itt-ott még a kidolgozott részeken is az első inspiráció lehelé érezzük s a könyv részletes kritikai

elemzése így olyan lenne, mintha valakinek külső megjelenését öltözködése közben bírálnók el.

Jobb lesz tehát, ha a könyvből vett benyomásainkból egy-két oly vonást jegyzünk fel, melyekre Riedl más művei sem cáfolnak rá s melyek írói egyéniségére általánosságban jellemzők. Már eddig kitűnt, hogy Riedl szereti Taine dirigálása mellett kezdeni az introdukciót, hogy aztán ad libitum folytassa. Bevezetései ezért kissé zenekarszerűek, erőteljesek, — míg a mű derekán halk és találó észrevételek, elmés aperçuk, finom elemzések s szellemes kitérések futamai gyönyörködtetnek. Ismeretes, hogy Arany jellemzését így kezdi: „Arany költészete egész világ, melynek megvan a maga emberfaja, a maga növényzete és állatvilága, szóval sajátos természete és éghajlata.“ Lehet-e merészebb lendülettel kezdeni dicshimnusz — természetrajzi alapon? A bevezetés e fortisszimója természetesen szerényebb halkul, mielőtt az igazi Riedl veszi át a szót. A Beöthy-féle irodalomtörténetben Petőfit így hozza elénk: „Egyszerre csak egy fiatal vándor-szinesz jelenik meg a költészet szent berkében és mint valami varázsszóra, megváltozik minden: más lesz a költői éghajlat, mely aztán változott talajon más növényeket fakaszt, más virágokat illatoztat.“ E nyitány hirdelen bevágásával oly meglepő akkordot fog, hogy oly hangot is kiérzünk belőle, mely a Taine—Riedl-elmélettel diszharmónikus. (A zseni változtatja meg a környezetet.) „A magyar irodalom főirányai“-ban már elmélethez símulóbb a kezdet: „Az óceán első pillanatára végtelen, mélységében mindenütt egyenlő víztömeg.“ Természetesen, csak első pillanatra, mert a mélyben különböző áramlatok kanyarognak. S az olvasó kitalálja, hogy műveltségünk fejlődésébe is „eszmefolyók“ szakadnak... stb. E bevezetésekben kétségkívül van valami retorikai elem is, mely Riedl egyéniségétől különben idegen. Ömlő tirádák, duzzadt, hömpölygő hasonlatok, melyek annyira megáradnak, hogy végül az úszó író is csaknem ellepik s alig látunk mást, mint — az úszómestert. Riedl kitűnő mint Taine-tanítvány, de rokonszenvesebb és kitűnőbb mint — Riedl mester. Az árvízre apály jön, az „eszmefolyók“ helyén árnyas utak

alakulnak, csodás levelű fák teremnek s most Riedl megáll és magyarázza a levelek minőségét, alakját, színét és finom erezetét. Az apró megfigyelések mestereként áll előttünk, ki pontosan mutat rá a részletek művészi szépségére, a költői stílus jegyeire s a nyelv lehelletszerű árnyalataira. Er ist gross in seiner Art, aber seine Art ist nicht gross, — mondta Dessoir Hauptmannra s esztétikusaink közül e mondás kissé Riedlre is illik. Kiváló a részletekben mint történettudós, filológus és esztéta egyaránt.

De érdekes, hogy az író, aki a költői stíl leghalkabb ütemét is pontosan megméri, egy-egy mondat legparányibb félrebillenését észreveszi s a stíl rejtett szépségeit feltárja: a gyakorlatban nem mindig egyformán szerencsés művésze a stílusnak. Olesó szójátékkal azt mondhatnók: a stílus tudománya a kisujjában van, de Riedl nem a kisujjával ír. Sőt néha, mintha eldobná a tollat s idegesen szagatott szava a toll símító közvetítése nélkül jelenne meg a papiroson. S e tekintetben feltűnő stíleltéréseket tapasztalhatunk, ha különböző műveiből egymás után olvasunk szemelvényeket. „A magyar irodalom főirányai“-ban stílje, mint ha a tárgy végig egyfolytában ihlette volna, síma és folyamatos. Arany-könyvében már néha szaggatott s e csonka művének még kidolgozottabb részeiben is gyakran egyenetlen és pongyola. Az író meg-megszakítja előadását folyton ismétlődő fölösleges kérdésekkel (95. oldal), mintha nem olvasóhoz, hanem kevésbé intelligens hallgatóhoz szólna. E modor más műveiben is gyakori s arra figyelmeztet, hogy Riedl oly kitűnő tanár, hogy az íróasztalhoz is visz valamit a tanárból. Szaggatottságának különben mélyebb okai is lehetnek. Ezek közül egyik, ha jól sejtjük, az, hogy Riedl, mint sok más kiváló tudós is, lassan, küzdve írt. Tudása széleskörű, megfigyelő ereje éles, ítélete biztos, de gondolattermése nem gazdag. Ha valami megárad nála: az az érzelem s nem a gondolat. Eszméi inkább szivárog, mint buzognak s innen van, hogy valósággal gyűjti gondolatait s amint megvillan valami agyában, azonnal „cédulára“ kerül. De figyelmes olvasó megérzi, hogy eszméi gyakran nem egymásból folynak:

különböző inspirációk szülőttei. Tán ez a nyitja, hogy gondolatközlése nem eléggé folyamatos s ahol a képzelem szökelleseit véljük érezni, valójában a stílművész volt tehetetlen a gondolatközők áthidalásában.

Ha meggondoljuk, hogy a stíl e sajátságához, melyet rapszodikusnak is mondhatnánk, olykor némi idegenszerűség is járul, akkor joggal csodálkozunk: hogy van az, hogy Riedl írásmodora mégis rokonszenves? E kérdést Riedl közvetlensége és igénytelen szerénysége magyarázza. Ha stílusát elődeinek prózájához mérjük, első pillanatra szembeszökő a különbség. Gyulai dikciója hullámzó, eleven, numerózus, de valami ünnepléses komolysággal szól hozzánk. Böethy hangzatos, retorikai, kiszámított; ragyog, de nem melegít. Péterfy grációzus, édes zengésű, de épp poétikus kötöttsége emel a köznapiság fölé. Mind a három író választékossága bizonyos távolságot von az író és olvasója közt. Riedl stílusa velök szemben közel jön hozzád s nyelveden beszél. Érzed a közszól s nem az utókornak. Gyulainál a gondolat és kifejezés összhangja a lényeg, Beöthynél a szó fénye, Péterfynél a kép ereje, Riedlnél — a magyarázat. Röviden azt lehet mondani, hogy Gyulai író, Beöthy szónok, Péterfy költő, Riedl tanár. Innen van, hogy Riedl a legszerűnyebb: a legkevésbé áll tárgya elé, vagy tárgya és az olvasó közé, hogy maga is reprezentáljon. Maga elé tolja témáját s az nyer fontosságot. Nem emelvényről beszél: témáját teszi az emelvényre s ő velünk van, köztünk s csak abban különbözik tőlünk, hogy ő nyitja ki a szemünket a művészi szépségek egy-egy rejtettebb részletének felfogására. S e modornak megfelelően stílusa is a lehető legközvetlenebb. Hol rövid, hol hosszabb mondatai élnek, mint az élő beszéd. Minthogy stílusa hű fotográfia beszédének, beszédének pedig fő célja a magyarázat: világosságra törekszik s nem szépségre. Kerüli a metaforát s hasonlatai is nem díszképen, hanem megvilágításul szerepelnek. Oly egyszerűen s póz nélkül ír, hogy e póztalanság néha csaknem póznak látszik. E természetesség, őszinteség és közvetlenség adhatta Sikabonyi ajkára a túlzottnak ható megjegyzést, hogy „néhol annyira

Petőfivel érez, hogy szinte nem tudjuk, Riedl beszél-e hozzánk, vagy Petőfi?”

Riedlnél e közvetlenség alaptermészet s amint Petőfiről azt állapítja meg, hogy a kor demokratikus szelme s a költő népies hajlama az ihlet erejével találkoznak géniuszában: nála is szembetűnő e szerencsés találkozás tanári hivatása és egyéni vonásai között. Mily frissítő és eszméltető volt hatása ifjabb nemzedékünkre Beöthy pompázó szónokiasága mellett! Előadásai, stíljébe, szempontjaiba a természetességet vitte be, mellyel mintegy azt látszott tanítani: ha nagy költők mellé állunk, nem arra kell törekednünk, hogy a mi törpeségünk nőjön nagyobbra; ha kevesebbet gyönyörködünk saját hangunkban, tisztábban halljuk a költő énekét! Riedlt a természet megfosztotta a jó hallás érzékétől, de lelke a leghalkabb rezgéseket ösztönös fogékonysággal hallotta ki a nagy költők műveiből s egy pap áhitatával szívtá magába a művészet isteni varázsát. Kiváló volt mint író és tudós, aminek kézenfekvő bizonyítékát adjuk, ha a legnagyobb mértéket alkalmazzuk reá s egy-két fogyatkozását is érinteni merjük. De talán az írónál is kiválóbb volt mint tanár. S ha az előbbinek jellességeit művei tartják fenn: az utóbbinak dicsősége sem szorul rá, hogy szobor, vagy emléktábla örökítse meg. Ha róla van szó, minden volt tanítványa arca átszellemül s mint eleven emléktábla hirdeti emlékezetét.

Hartmann János.

Fernand Duchêne: *Szeretni, sírni, meghalni...* (Genius.) A Genius fenti regényével egy nálunk eddig ismeretlen író munkáját adja kezünkbe. Ismeretlen ember iránt rendesen idegenkedéssel viselkedik az olvasó, jobban megbírálja minden sorát, mint a már beérkezett íróét. Duchêne azonban azok közé tartozik, akik megállják a próbát s megérdemlik, hogy foglalkozzanak velük. Sokat tartózkodhatott Algériában, alaposan ismeri az ottani életet. Két első regénye: *A karavánok lassú léptei nyomán* és *Az örök hegyek lábánál* szintén ottan játszik. Ebben a munkájában Algériának arra a vidékére vezet bennünket, ahol a Dzsurdzsara-hegy-

ség a tenger felé lejt, s amelynek Nagy Kabília a neve.

A regény hősnője, Thamilla, egyike a legvonzóbb női lelkeknek, aki a kabilok kegyetlen családi törvényeinek áldozata lesz. A nővel a férj vagy az apa mindent tehet, csak megölnie nem szabad őt. A házasság abban áll, hogy Thamillát apja eladja egy fiatalembernek. A szép kabil nő eleinte a legboldogabb életet éli, nemsokára azonban egy vetélytársnő miatt kénytelen otthagyni férje házáat. Apjától újból megveszik, de a második férj is elúzi magától, apja sem fogadja vissza s Thamilla megismeri a legválogatottabb szenvedéseket. Végül a csapások alatt összezúzódik s egyedül, elhagyatottan hal meg egy kórházban.

Az író rendkívül finom rajzát adja ennek a nőnek, aki szinte öntudatlanul megy előre az életben s mély érzésű lelkét nem annyira szavaiból, mint inkább a tetteiből látjuk. Nem törekszik Duchêne különös, új, stílusra; egyszerű, világos a nyelve, de amit mond, az megragad s balladaszerű képeivel, szaggatott előadásmódozával drámaian lüktetővé teszi a regényt.

Különleges célja is van a munkával. Mint francia ember, meg akarja nyerni az európai civilizációnak a kabilokat, akik még mindig őseik kegyetlen törvényei szerint élnek. Mindenesetre kár ezt az írónak könyve elején annyira hangsúlyozni, hiszen ezt a műből magából kell kiéreztetnie. S a regény meg is felel ennek a célnak, mert amellett, hogy a laikus olvasónak is irodalmi élvezetet nyújt, azokkal, akikhez az író könyvét intézi, szintén beláttatja a régi törvények tarthatatlanságát.

A regényhez Kállay Miklós írt előszót s Sztrokay Kálmán magyar fordítása híven adja vissza Duchêne szaggatott, drámai előadását.

Megyeri József.

Thirring Gusztávné Waisbecker Irén: *Dalok és mesék. Gondolatok a világháborúról és a világbékéről.* A lelkes írónő propagandairatainak folytatását tartalmazza e két kis füzet. Az egyik dalokat és meséket tartalmaz, a másik a háborúra és békére vonatkozó gondolatok kapcsán történelmi tanulságok megál-

lapítását kísérli meg, hogy a magyarság szolidaritását erősítse. A két kis füzet nem fél azzal az igénnyel, hogy irodalmi szempontokból bíráljuk el, mert az ily iratokban nem a gondolatok újsága, hanem az iránya az értékes s kétségkívül áll, hogy Thirring Gusztávné hazafias szelleme a maga működési körében jelentős erőforrást jelent. Mindkét füzet igen világos és tömör magyarsággal fejt ki az ifjúság erkölcsi és hazafias nevelésére alkalmas propaganda-gondolatokat. —*nn.*

Verses játék és expresszionista legenda. (*Tóth László:* Májusfa; *Kelemen Viktor:* Mennybemenetel.) Két merőben elütő stílusú és művészi irányú színpadi mű került egyútté íróasztalomra. Az egyik a játékos, romantikus rimesilangolásnak szeretné egy órára visszahódítani a színpadot és beköszöntőjében a szerző némi ünnepes lenézéssel beszél „a próza papucsa”-ról; a másik elszántan szakítani akar minden formai, diszitményes elemmel és a prózából is lehetőleg csak a tőmondatdal él, vagy még szívesebben pusztá szókkal, melyekre — néhol kissé a neophyta túlbuzgóságával — valami egyetemleges nyomatékot kíván helyezni. Amaz csekély akciójú darabjában csak mintegy ürügyet keres, hogy túlárado lírai-ságát szabadjára ereszhesse, emez huszonhárom lapon egy előjátékot és három felvonást perget le és nem győz eléggé szűkszávvá lenni, hogy hősnője egész élettörténetének minden eseményes mozzanatát belezúfolhassa szárguldo előadásába.

Mind a két műnek van érdekessége és mind a kettőben van szépség is.

Tóth László Májusfája a mult évadban a Nemzeti Színházban színpadi életrealitásból is megállta a próbát: a közönség szívesen fogadta a fiatalosan tüzes és lendületes cselekményt s az ehhez igen jól vágó, érzékeny páthoszú, üde színekben csillgó előadásmódot. Tárgya a legősibb témákból való: a nő (Colombina) ingadozása a dallal és táltoslóval udvarló Pierrot, meg a gyöngyryakékkal és fogattal kísértő Arlecchino között. Ez a konfliktus színpadilag elnyúlhatetlen és szerzőnk is nyilván ezt

akarja mondani ezzel a kormegjelöléssel: „Történi: mindennap.” Az a frissesség azonban, amellyel Tóth László tárgyat kezeli, valóban nem mindennapi. Költői tehetségének legjellemzőbb vonása: a szubtilitás, mely lírájában néhol útjába áll az érzések közvetlen megnyilatkozásának, itt, ebben a közvetett, játékos-sá stilizált hangnemből nagy erőssége. Verseskönyvről szólva a *Napkeletben*, tehetetlenül enlítettém túlságos formai kikészítettségét, művésze mesterségsbeli részének sokszor zavaró előnyomulását. A *Májusfa* egyszerűbb, érettebb lírai szépségeket mutat: Pierrot elbeszélése hajnali útjáról s a májusfa földszítéséről finom és fantasztikumában is szemléletes, biztos felépítésű *caprice en bleu*. Más-hol is lépten-nyomon akadnak művészi tisztaságú sorok: „Fűnek a réten millió társa van, A tisztáson a nagy tölgy — társtalan”; vagy a művészet móróról csak alku-dozó, de a realitás józanságával megalkuvó Colomináról: „Neki az égből anyyi is elég, Mennyit egy ablak szárnya nyit eléd.” Talán az egész költeményben csak egyetlen olyan hely van, amelyet már a színpadról is diszonánsnak éreztem, s amely most olvasásban is sérti fületem. Colombina elragadtatással nézi az ablakból Arlecchino aranykantáros hátsólovát, mely a kertben türelmetlenül dobog. Erre Pierrot ezekkel a szókkal fordul — Colombina izgatottságára célozva — Pierrette-hez: „A női szív be furesa, furesa hárfá: Egy lópata oly dalt rúg ki belőle, Hogy a lelkem majd ketté hasad tőle.” Ebben a kép maga is mesterkelt, a szerelmes költő ajkán meg egyenesen visszásan hat, még akkor is, ha az elkeseredettség mondatja vele.

Kelemen Viktor tíz évvel ezelőtt lépett fel *Estefelé* c. lírai kötetével, majd fővárosi hetilapokban novellák alatt találkozunk nevével; ezek utóbb könyvben is megjelentek. Ebből a kötetből legelőnkebben arra a novellára emlékszem, mely a könyvnek is címet adott: a *József hazamegy* című jól komponált, borús levegőjű rajzra *Katona József* tragikus reményvesztéséről. Ezenkívül egy sorozatos vállalatban műfordítól is bemutatkozott *France Jocastejával*.

Ezúttal drámai kísérlettel jelentkezik: *Mennybemenetel* címmel háromfelvonásos „legendát” írt az expresszionizmus stílusában. Történetét harminchárom színen játszatja el harmincöt személlyel s egy-egy jelenetben alig mondanak többet harminc szónál (néha csak tízet). Mindez fölöttébb szokatlan s nem is igen szabadulhatunk attól az érzéstől, hogy csak kuriózzummal van dolgunk. Ennél gyökeresebben már alig lehetne megvalósítani az expresszionista irány fő-fő elvét: a lényeknek szuggesztív módon való kiemelését és minden formai járulékok elhanyagolását. Kelemen nem csekély erejére és biztosságára vall, hogy ezt a szuggesztivitást némely jelenetben is, főleg pedig műve egészével sikerül megközelítenie. Egyvégtében olvasva kábító iramú művét (s másként olvasni lehetetlen), tagadhatatlanul erős benyomást kapunk. De azt is meg kell mondani, hogy ezt a hatást inkább a stílus ereje idézi elő, semmint a cselekmény mélyebb drámaisága. A külsőségeket lehántva, a tárgyat meglehetősen banálisnak s amellett lényegében epikainak találjuk. Szedlacek Mária története csak megismétlődése a proletárnő végzetőri — néha romantikus beállításban, néha agitáló céllal — annyiszor elmondottaknak. Kelemen nem demagóg ihletéssel szól: célja művészből. A kollektív érzéseket szeretné megmozdítani és szerencsétlen Mária megdicsőítésével a magasabb erkölcsi felfogás felé tör. Ezért műve lendületben messze meghaladja a materialista világnézetű írók hasonló témákkal bibelődő *‘jaccuse’*-jeit.

Hanem nagy kérdés: van-e fejlődési lehetőség az expresszionista formanyelv ilyen végtelen erőszakolásában? Egy esetben még elfogadhatjuk s talán élvezhetjük is ezt a száguldó ütemet, de félős, hogy másodízben már csak modorosságnak érezzük s a *szóktól* elkábultan türelmetlenül sürgetjük vissza a lelki tartalom kimondásában bizony gazdagabb és hajlékonyabb *mondatt* jogát.

Nem tudom, színpadon miként hatna Kelemen kísérlete; kuriózzum-érdekessége mindenesetre volna s talán pillanatokra meg is tudna valamit éreztetni az emberi közösség-

ből. Azt hiszem, félóra elég lenne előadására, de az is bizonyos, hogy ez a félóra jobban kifárasztaná a nézőket, mint egy negyedfélórás csupa-tiráda Bataille-színmű.

Karinthy Frigyes írt bevezetésül néhány sort a legenda elé, némileg karinthyas fordulattal akként magyarázván meg az expresszionizmust, hogy azt „nem azért híják így, mert az események véletlenül úgy robognak ebben a darabban, mint az expresszvonat”. De azt is mondja, hogy Kelemen bizonyára jobban megmagyarázza kis munkájával, mit kell érteni az expresszionizmuson; s ebben tökéletesen igaza van.

Rédey Tivadar.

Két újabb regény. *Ferenzi Sári* tehetséges író, kinek egyik könyvét, *A vörös daru-t*, a Péczely-díjjal tüntették ki. Túl van az első szárnypróbálgatáson, stílusa eleven, jó elbeszélő s azokat a problémákat, melyeket legújabb regényében (*A hegyen át*; „Világirodalom” kiadása) felvet, itt-ott szemrevalóan fűzi az események fonalára. Mindez természetesen alig több külsőségnél, rutinnál, ami — emelkedjék bár művészetig — belső érték nélkül csak cicoma marad, kedves szemfényvesztés.

Ferenzi Sáriban több is van ennél. Gondolkodó, világos fejű nő, s nem a véletlen dolga, hogy nehéz témához nyúlt. Ez a téma, ha nem oldódik is meg bennünk a nagy regények minden kétséget kizáró biztonságával, főbb vonásaiban érdekesen kerül szőnyegre, rokonszenyvel kísérjük a főalak kálváriáját, ki mellett — talán kissé közelebb is, mint a tárgyilagosság megengedné — lépten-nyomon ott érezzük magát a vezető, elmélkedő, kiegyenlítő írónőt.

Ferenzi Sári csinosan, formásan építi meg a mese gerincét, egészet akar adni s ott is, ahol lélektani ürességet érzünk, azonnal megjelenik ő maga, kapcsolatot teremt, ha nem is mindig szerveset, de legalább folyamatossá tevőt. Így nagyjában eléri a valószínűség határát s beállításában elhisszük Deér Karolina sorsát. Valószínűen hat, hogy ez a bárókisasszony — kinek jó ideig látnia se kell az orra hegyén s a tradíció biztos, korlátolt körén túl — utált érdekházasságra képes,

nem az ősi birtok szeretetéért, hanem csak azért, mert dolgozni, küzdeni s főként a maga lábán járni nem tud. Valószínű, hogy önfeláldozása után ez a tapasztalatlan nő visszásan éli életét s lelketlen báb-nak, formálást váró anyagnak bizonyul. Elhisszük, hogy botrányos tévedéseiben, ösztöne bilincsei közt nem a rossz vezet, mert — a regény legszebb gondolata szerint — az öntudatnál kezdődik a bűn, s Karolában minden van inkább, csak öntudat nincsen.

A kifogástalanul induló regény éppen a szálak csomósodásánál szinte vázlatossá, menete kelletlenül gyorsabbá, filmszerűvé válik; fontos megállók hiányoznak, s úgy tesz, mintha az író adósunk lenne még s korán fejezte volna be ezt a lelki metamorfózist.

Maga a mentő férfi romantikus elnagyoltságban, hirtelen bukkan elő. Igaz, Karolában minden kész van már, csak még valaki kell, aki megfogja a kezét. De ennek a férfinak a regény végén való megjelenése, mit a fejlődés íve némileg igazolni lászik, mégis csak gondolkodóba ejt. Pár szó magyarázza meg Bodort, a saját édes-keves vallomása mellett, s nincs alkalmunk, hogy jobban szemébe nézhessünk. Érti ezt az író nő is, tehát egy másik alakot állít a férfi mellé, háttér gyanánt, hogy abból élesebben bontakozhassék ki. De Bodor még a Wolff egyetlen-egyszer felködlő alakjához viszonyítva sem kelt eléggé komoly benyomást. Jóhiszeműnek kell lennünk, mint Jókai angyali jellemeivel szemben, el kell fogadnunk, hogy itt egy mindent megértő aranyemberrel van dolgunk, aki, mint jó lélek, azonnal, kételkedés nélkül át tudja látni Deér Karolina helyzetét.

Ferenzi Sári — egészen véve — nem ad következetesen megrajzolt jellemeket, de vannak biztos vonásai, melyekkel hangulatot kelt s értékes részleteket teremt. Talán a téma nehézségén, a feleslegesen összebogozott szociális és faji problémán múlt, hogy regényét úgy vesszük, mint egy éres előtt leszakított szép gyümölcsöt. Könyve így is messze kimagaslik a mai tucatszámra megjelenő átlagregények közül. Úgy látszik, Ferenci Sárinak van tehetsége az irányregényhez s nincs messze a végleges kiforrás stációjától. S ha

témáit nemcsak átgondolja, hanem át is érzi, át is éli, alakjait szervezve egészebe fonja, akkor el is érkezik ahhoz az állomáshoz.

Tersánszky J. Jenő könyve, *A repülő család* (Athenaeum), maga az igénytelenség. Az egész munkácska apró kis dolgok rajza, melyek közt nincs több összefüggés, mint az, hogy egy komédiás-család dolgai mind, s olyan dolgok, minők rendszeren komédiásokkal esnek. Szerénység hangban és modorban s szinte cinikus nyugalom a mese szálának vezetésében. Néhol olyan vékony ez a szál, hogy szinte elszakad. Tersánszky nem ad különösebb mesét sem, csupán gesztusok játszanak előttünk. De ahogy az alakok mozognak, sajátosan élni tudnak, perspektívát érzünk mögöttük s visszagondolunk tulajdon ifjúságunkra, melynek tízéves fantáziáját egykor hasonló semmiségek varázsolták el. Tersánszky-nak van humora, nyelve, formáló képessége. Nem éri el ugyan a rokokotárgyú *Tóparti gyilkosság* művészetét, de mindvégig színvonalosan pergeti az apró, semmis, jóízű témát. Pontos kis rajz ez. kis helyen elférő, pillanatfelvételekben gazdag s művészetet jelent a maga nemében. Rokonszenves az író egyénisége is, aki minden póz nélkül mulattat egy-két órán keresztül.

Vajthó László.

Kemény György: *Vas András*. Versese mese a vándormadarokról. Tizenkét részlet. (Detroit, Michigan, Amerika 1922.) A vándormadarak, kiknek sorsát ez a meglepő terjedelmű „versese mese” elbeszéli, magyar kivándorlók. Történetük a századelei Magyarország egyik fájdalmasan súlyos gazdasági problémáját: a kivándorlást eleveníti vissza lelkünkbe. Az élet — sajnos — nagyon is tipikussá tette azokat a motívumokat, amelyek az Amerikába való átszakadást ha menteni nem is tudták, de legalább is magyarázni kívánták. A fenti munka szerzője — jelenleg Amerikában élő hírlapíró — menekül mind az eseményesség elgondolásában, mind pedig a motíválás kifejtésében az élet-nyújtotta történetek sablonjától s bizonyos magasabb értelemben kialakított megoldással és költőiséggel törekszik a kivándorlás mély nehézségeit kiegyenlíteni.

Elbeszélésének hőse egy csikós, Vas András, ki menekülni kénytelen a pusztáról, mert megsérti gazdájának fiát, Vay Árpádot, amiért ez szemet vetett mátkájára, Sárira. Sorsa a városba, majd innen Amerikába, egy szénbányába viszi. A szerencse melléje szegődik és boldog, megelégedett életet juttat számára osztályrészül. Amerikába kerül ki azonban Vay Árpád is, miután családi vagyonát eltékozolta. Ott künn a legnagyobb nyomorban tengődik, mikor találkozik vele Vas András, aki nagylelkűen gondoskodik róla, bejuttatja a bányába s valósággal új embert farag belőle. Vay Árpád halás egykori csikósának. Egy tűzvész alkalmával két gyermekét megmenti a lángok hatalmából. Ő maga azonban áldozata lesz hősiességének. A munka és az önfeláldozás eme kibékítő tényeivel, mint megnyugtató akkorddal végződik a „mese”.

Ami az elbeszélés költői alakítását illeti, kifogásolható benne az, hogy a szerző az érdekkeltés egységét nem mindig vezeti a célirányosság gondjaival, főlegesen elrajzolt epizódokra oldja szét és a cselekvénybe nem tud akkora lendülettel haladoz és kifejező jelentőséget belefokozni, hogy elérné annak a tendenciának az arányait, melyért tulajdonképpen írta munkáját. Ha a szerző úgy gondolta, hogy a kívándorlásnak erkölcsi jelleget az az átalakulás ad, amellyel az itthoni elhibázott életek Amerikában, a munka ideálisan demokratizáló hatása alatt újra visszakapják nemes emberi értéküket, avagy hogy a születési kiváltások széttagozó erejének híjával lévő amerikai társadalom nagyobb siker lehetőségét juttatja a dolgozó tehetségnek és akarathoz, mint a mienk, akkor mélyebbről kellett volna felépítenie Vay Árpád alakját és a szimpátián kívül bonyolultabb lelkiséget kifejlesztenie Vas András benső életében. A főalakok e szembeállításában nehezen vitatható el a szándékoltás mechanizmusa, melyért végső elemzésben az egész mű belső igazsága szenved meg legjobban.

Nagyon eredeti tanulságot nyújtanak az elbeszélés formai kiválóságai. A szerző pompásan tud magyarul és kitűnően versel. Arany János tanítványa. Stílus-modora, motí-

vum-kezelése, népies felfogása lépten-nyomon a Toldi ihletére utalnak. Az egész munka alaprétégezése tehát erősen hagyományos és konzervatív. Van azonban stílusában újszerűség is, amely tudatosságával egy kissé megzavarja a nyelvnek és eseménynek bensőleg megkívánta naiv harmóniáját. Ez pedig az, hogy a költemény képei nem mindig szemléletszerűek, hanem csak mesterséges és erőszakolt képzettársítások, amelyek erőtlenül szétesnek elemeikre és sem hangulati hatásuk, sem kép-értékük nincsen.

A munka elolvasása felemelő vígasztalódásul szolgál. Nagy magunkra hagyatottságunk közepett felfrissítő erőt jelent számunkra az a tudat, hogy a tengereken túli magyarságban is ugyanaz a történelmi hagyomány és szellem járja, amely a miénk is. Így, ha nem is az életsors, de legalább a lélek jogán többnek érezzük magunkat elárvult világunkban.

Brisits Frigyes.

A visegrádi vár. (A Műemlékek Orsz. Bizottságának kiadása).

Vi segrád, Viszeგრád hol hajdani fényed
Magas fellegrád? parti építményed?

Így sóhajt fel Arany Toldi szerelmében, mikor odagyúl a magyar hősiesség színe-java Nagy Lajos várát, hogy bosszúul hadjáratra induljon Endre királyfi gyászos haláláért. Fővárosi közönségünk szívesen keresi fel nyaranta a romjában is festői és kies helyet, hogy elgyönyörködjék a vidék szépségén s elandalodjék a vár omladékain, melyeken Salamon király és Zách Klára árnya borong, s amelyekről még ma is leragog Lajos és Mátyás korának egy-egy késő sugara. A turisztikának, a történelmi tudatnak s a művészi érzéknek tett szolgálatot a Műemlékek Orsz. Bizottsága, mikor Ernyey Józseffel megíratta a vár rövid és mégis kimerítő történetét, Lux Kálmánnal pedig a szakszerű építészeti és műtörténelmi magyarázatokat, melyek régi épséjükbe varázsolják vissza a dülledező falakat. A szöveget nemcsak jó fénykép-fölvételek és alaprajzok kísérik, hanem Lux Kálmán ecsetje alól kikerült képek is, melyek a híres királyi mulatóhelyet s a híres várat a maguk régi díszében mutatják. Nem egy költőnk ide helyezi

művének cselekvényét: ez az értékes kalauz most szóval és képpel szemléletesebbé és valószínűbbé teszi a költői szövegeket. Kívánatos volna, ha egy új kiadás a váron kívül a helységnek nevezetességeit történeti emlékeit is magába foglalná; ha más nem, legalább annyit, mikor és hol lakott újabb történetünk nem egy kiváló egyénisége. Így is minden kiránduló szívesen fogadja a vár alapos, élvezetes és szép ismertetését. T. V.

Aristoteles Politikája magyarul.
A Magyar Filozófiai Társaság jó szolgálatot tett művelődésünknek, mikor Aristotelesnek egyik legjelentékenyebb munkáját, a *Politiká-t*, Szabó Miklós kitűnő fordításában szélesebb olvasórétegek számára is hozzáférhetővé tette. Nem itt a helye, hogy méltassuk azt a tudós lelkiismeretességet, szaktudást és stilisztikai hivatottságot, mellyel e fordítás készült; vagy azt a súlyos tömörséget, mellyel a Bevezetés a görög államfogalom fejlődésén oly kiforrott tisztasággal végigtekint s feltárja a nagy görög bölcsész államelméletének gyökereit. Mi ez ismertetés által a laikus olvasók figyelmét kívánnók inkább felkelteni. Mert napjainkban, amikor a politika sorsdöntő kérdés lett számunkra, minden gondolkodó magyar, még ha undorodik is a napi politika taposómalmától, mélységes okulást szerezhet Aristotelesnek időtlen, tehát minden időknek szóló tanításából. Valóban igaza van a könnv előszavának: „Nincs a politikai, társadalmi, sőt a nemzetgazdasági életnek olyan problémája, amely Aristoteles bölcsességéből irányító, vagy elmélyítő szempontokat ne meríthetne.“

„Hogyan? Igaz lehet-e ez?“ — kérdezhetné a mindentudó politikus. „Mondhat-e nekünk Aristoteles valami okosat, irányítót? Azok után, amiken mi átmertünk! Ama tapasztalatok után, amiket mi tettünk!“

Igen! még azok után is! Ne felejtjük el: a mi művelődésünk java részben a görög kultúra kitágulása egyetemes kultúrává. Különösen a politikában ma is azok a formák és elvek uralkodnak, amiket a görögöktől átvettünk. S ami a tapasztalatokat illeti: ha nekünk vannak, nekik is voltak! Ismerünk-e még

egy olyan népet a világtörténelemben, mely lázasabb gyorsasággal, drámaibb fordulatokkal változtatta volna amúgy is tarkán sokféle államformáit, mint a görög? Az athéniak pl. aránylag rövid idő alatt kipróbáltak minden lehetséges kormányformát a monarchiától az ököljog anarchiájáig. Nem csoda, ha ilyen körülmények között a legnagyobb görög elmék, Platon és Aristoteles, gyakorta és behatóan elmélkedtek politikai és társadalmi problémákról. Közülük Platon szárnyalóbb, míg Aristoteles levágta a maga szárnyait, hogy annál biztosabban járhasson a földön. Hogy mit jelent Aristoteles a politikai gondolkodás történetében, hadd idézzem arra nézve Gumploviczot, az államelméletek jeles történetíróját: „Ezelőtt több mint kétezer esztendővel Aristoteles, mind kutatási módszerét, mind pedig az állam és társadalom mélyreható ismeretét tekintve, sokkal magasabb fokon állt, mint az államtudományok tekintélyei egészen a XIX. század közepéig.“

De minden elmélkedésnél jobban megvilágítja Aristoteles gondolatainak kincsesházát néhány szemelvény:

„Nyilvánvaló tehát, hogy az általános igazság szerint az a helyes alkotmány, amely a közérdeket tartja szem előtt; valahány pedig csupán a vezetők érdekét tekinti, az mind hibás és csak kinövése a helyes alkotmánynak: az úr és szolga viszonyára van alapítva, holott az állam szabad emberek egyesülése.“

„Mivel ugyanis a fogyasztásban és a munkában nem egyformák az emberek, sőt nagyon is különbözők, (vagyonközösségben) szükségképen vádaskodások fognak hangzani azok ellen, akik sokat fogyasztanak vagy sokat kapnak, de keveset dolgoznak, azok részéről, akik kevesebbet kapnak, de többet dolgoznak.“

„Egy államnak, mely jövőjét biztosítani akarja, arra van szüksége, hogy az állam valamennyi tagja maga is óhajtsa meglétét és fennmaradását.“

„Egy oly demokratikus államban, mely a törvényen nyugszik, népvészér nem szerepelhet, mert ott a polgárok legjelesebbjei foglalják el a díszhelyeket; ahol azonban a törvénynek nincs tekintélye, ott teremnek a népvészérek.“

„Az államban, ugyebár, mégis csak lehetőleg egyenlő jogú és egymáshoz hasonló polgárokból kell állnia, ez pedig elsősorban a középosztályú emberek közt lehetséges... S rendszeren ezek az elemek is a legmaradandóbbak az államban; mert sem ők nem áhítoznak a máséra, mint a szegények, sem az övékére mások, mint ahogy a gazdagokéra a szegények szemét vetnek... Világos tehát, hogy az állami közösség is akkor a legjobb, ha a középosztályra támaszkodik s azok az államok rendezkednek be jól, amelyekben nagy számban van a középosztály...“

„A demokratikus formák azért maradandóbbak és szívósabbak az oligarchikusaknál, mert középosztály van bennük... ahol azonban ezen osztály hiányában a vagyontalanok kerekednek fölül tömegükkel, ott züllés és csakhamar megsemmisülés következik be.“

„A nagy tömeg, úgy látszik, a korlátlan hatalmat tartja az államügyek vezetésére alkalmas elvnek s amit magára nézve senki sem fogad el jogosnak, vagy hasznosnak, azt nem állja másokkal szemben gyakorolni; odahaza az igazságos uralmat sürgetik, bezzeg másokkal szemben rá sem hederítenek a jogra.“

„S nemcsak azért szokott valamely államforma megmaradni, mert megszűnnek tőle a bomlasztó okok, hanem néha azért is, mert közel vannak: ezektől való félelmükben jobban kezükben tartják az alkotmányt. Úgyannyira, hogy akiknek az alkotmány sorsa szívükön fekszik, ezt az aggodó érzést ébren is kell tartaniok, hogy az arra hivatottak jól őrizkedjenek és az alkotmány vigyázását, akárcsak az éjjeli

őrszolgálatot, abba ne hagyják — s a veszélyt, ami távol van, közellevőnek kell feltüntetniök... A keletkező bajnak csirájában való fölismerése nem akárkinek a földadata, hanem éppen azé, aki az állam ügyeit intézi.“

„Forradalmi ok az is, ha a lakosság nem egytörzsű, — amíg t. i. teljesen össze nem olvad; mert miként egy véletlenül összeverődött tömegből még nem lesz állam, azonképp nem alakulhat az ki egy tetszőleges időtartam alatt sem: hiszen ahány állam csak eddig más néppel társult és későbbi bevándorlókat befogadott sorai közé, legnagyobb részét összetűzött velük.“

„Az igazság és a viszonylagos egyenlőség elvét mindenki elfogadja ugyan közös alapul, csak éppen hogy a lényegét nem találja el egyik sem (t. i. az államformák közül)... A demokrácia pl. abból keletkezett, hogy az emberek az egy bizonyos szempontból egyenlő polgárokat általában egyenlőknek vették (azért, mert valamennyien egyformán szabadok, azt gondolják, hogy most már minden tekintetben egyenlők); az oligarchia pedig abból, hogy azon polgárokat, akik csak egyvalamely szempontból nem egyenlők, általában is egyenlőtleneknek tartják (mivel vagyoni szempontból nem egyenlők, általában véve is olyanoknak képzelik őket). Aztán meg az egyik rész, azon hiszemben, hogy másokkal egyenlő, mindenben egyformán akar részesedni; a másik pedig, mivel magát különbnek tartja, egyre több előnyt igyekszik szerezni, mert hisz éppen a „több“ jelenti az egyenlőtlenéget. Van tehát mind-egyik alkotmányban valamelyes igazság, de általában véve mégis rossz úton járnak. Ezért aztán, ha az egyes pártok nem a maguk elve szerint részesednek az államhatalomban, belső forrongást támasztanak... Az egyik rész, ha valamiben egyenlőnek érzi magát, akkor azt hiszi, hogy most már minden viszonylatban olyan; a másik rész pedig, ha valami szempontból az egyenlőtlenéget az ő javára szól, mindenben kivételes érdemet tulajdonít magának.“

SZÍNHÁZI SZEMLE.

A Vígszínház tovább halad új, egészségesebb programjában: az irodalmi értékű darabok bemutatásában. Most Ibsen és Csehov után Bernard Shawt szólaltatta meg. Sajnos azonban, e szikrázó ötletességű írónak nem a legvilágosabban megalkotott darabját, *Az orvos dilemmáját* hozta színre. E darab Shawnak főtulajdonságait, a problémafelvetés merészségét és igazságát és szellemes, paradoxonszerű dialógusát jól mutatja ugyan, de e sajtóságok meglehetősen kuszán font mesén keresztül jutnak érvényre. A darab középpontjában egy kiváló orvos áll, aki a tüdőbaj gyógyítását feltalálta és akinek választania kell két megmentendő élet között: egy nagyon tehetséges, de jellemtelen festő és egy szürke, de jólelkű orvos között. A probléma — az t. i., hogy melyik emberfajta értékesebb hát a kettő közül — nagy élességgel és határozottsággal van felvetve, sajnos azonban, nincsen végigvive a maga tisztaságában, hanem más indítékkal kuszálódik össze. Az orvos ugyanis beleszeret a festő feleségébe s így elhatározása nem marad objektív és logikus világhosszúnak, hanem egy más érzésterületről idekevert motívum homályosítja el. Az életben persze megeshetik így, de művészi alkotásban, amely egy határozottan felvetett erkölcsi kérdésre határozott feleletet akar adni, az indítékoknak bármilyen valószínű halmozása is inkább gyöngítő, mint erősítő hatású.

E fő, szinte organikus hiba mellett még egyéb repedések és aránytalanságok is mutatkoznak a dráma épületén. A probléma, amint mindenki megítélheti, nem elsősorban orvosi kérdés. Hasonló helyzetbe bárki is kerülhet, akinek ember és ember között kell választania. Hogy

azonban az író éppen orvosi miljöbe helyezte témáját, az nem volna baj, csak az a nagy hiba, hogy „ad vocem: orvos” eszébe jut neki mindaz, amit az orvosokról és az orvosi tudományról gondol s azt széltében-hosszában elénk is teregeti. Ez okoskodó párbeszédék több helyütt szellemesek, általában azonban kissé hosszadalmasak és végre is semmi közük a főmondanivalóhoz. A darab expozícióját igen kinyújtják, úgyhogy a dráma csak nagynehezen, a második felvonás végén indul meg. A széles filozofálgatás különben is éppen e darabban nagyon feltűnően mutatkozó drámaiatlan vonása Shawnak: az egész harmadik felvonás alig egyéb, mint erkölcsi vitatkozás a festő és a négy orvos között. Hogy az író dialektikája ötletes, sok helyütt mély is, azt senki sem vonja kétségbe, de a darabot kelletlenül jobban elnyújtja és az akció menetét vontatottá teszi.

A Vígszínház igen összevágó előadásban mutatta be a darabot, de egy-két színész játékához mégis volna megjegyzésünk. Rajnai, a festő ábrázolója, az ú. n. egyszerepű színészek közé tartozik. Valaha a Nemzeti Színházban, *A faun*-ban ért el nagy sikert s azóta mindig ezt a szerepet játssza. Kígyózó mozgulatai, arcának furcsa fintorgatása minduntalan ismétlődnek. Gombaszögi Frida a feleség szerepében ügyesen mozgott, de beszédhibája ...különben erről ne beszéljünk, mert úgyis hiába beszélünk. Góth a sarlatán és nagyképű orvos szerepét jól fogta föl, de az ő játékában gyakran bántó hatású szerepeinek túlságos aláhúzása s az együttesből való szinte tolakodó maga-kiemelése. A másik két orvos szerepében Szerémy és Tanay majdnem kifogástalanok voltak. A főszerepet, a dilemmába került orvost, Hege-

düs Gyula játszott. Az alakot nem rajzolta egész plasztikusan körül, ábrázolásában volt valami határozatlan, de ez nem az ő hibája, hanem a darabé. Eppen ebben a szerepben bosszulja meg magát az a kupzaság, ami az egész drámának főhibája. Egyes jelenetei azonban ragyogó művészettel voltak megjászva. Különösen ötödik felvonásbeli összetörése marad felejthetetlen; itt nyilatkozott meg Hegedüs színészi stílusának fölve: minél egyszerűbb eszközökkel minél többet kifejezni. Mikor megtudja, hogy az asszony, akiért a fiatal festőt feláldozta, másnak a felesége lett, hirtelen összeroppanását végtelenül puritán játékkal ábrázolta. A vállnak ideges megrándulása, a deréknek kis meghajlása, a lépésnek egy pillanatnyi megingása, az arcnak lepezetten fájdalmas kifejezése: ennyi az egész, de a maga életszerűségében mégis markoló hatású.

* * *

A Renaissance-színház legfrissebb újdonsága Szép Ernő *Lila ákác*-a. A darab azok közé az ú. n. echt pesti levegőjű művek közé tartozik, amelyekkel már egészen torkig vagyunk. Hát még hogyha olyan keresetten és sűrítetten pestiesek, mint ez a darab, amely e típusba tartozó elméművek elcsépelet rekvizitumainak valóságos összefoglaló ismételése. Elvonul itt előtűnik a városliget, az éjjeli mulatóhelyek, budai kirándulás, az artistavilág és mindez az efajta darabok erőszakoltan jellegzetes nyelvvel, hazug szentimentalizmusával és legolcsóbb romantikájával. Mert, kérjük szeretettel, a mocsárból kinőtt lilium motívumát a múlt század jóviseletű francia drámaíróira támaszkodva már éppen eléggé elcsépeleték ahhoz, hogy e köntösében is rá ne ismernénk. A városligeti és egyéb pesti motívumokat pedig szintén jól ismerjük Molnár Ferencből, aki az irodalom számára felfedezte és meg is unatta őket. Molnár különb tehetség, mint Szép Ernő, de azért valahogy azt ne higgye Szép Ernő, hogy olyan nagy dicsőség Molnár Ferenc epigonjának lenni.

A darabot, ami a külsőségeket illeti, a Renaissance-színház több gondolat adta elő, mint amennyit megérdemelt. Márkus László díszletei

különösen szépek. A két főszereplő, Törzs Jenő és Ilsvay Rózsi közül az első affektált volt, mint mindig, a másodiknak pedig beszéde és mozgása egészen Gál Franciskára emlékeztet: hogy most már melyik utánozza a másikat, azt talán döntsék el egymás között.

Galamb Sándor.

Ipolyi Arnold. Az 1823-ik esztendő, mely a magyar nemzetet s az emberiséget két elsőrangú költőfejedelemmel ajándékozta meg, a magyar tudomány történetében is nevezetes. Ez év szülötte Ipolyi Arnold is, aki nevét a történettudományban, a régészetben s a hazai keresztény műtörténetben megörökítette. Fáradhatatlan kutatója volt a régi családok multjának, de még inkább azoknak a művészi emlékeknek, melyekből az idők viharos járéra legtöbbször csak elszórt töredékeket hagyott meg. Mint finom műértő, értékes gyűjteményt hagyott hátra, mely most a Szépművészeti Múzeum kaptárát díszíti. A modern művészi életben pedig sokáig vezető egyéniség volt s a Képzőművészeti Társaság elnöki megnyitóiában mélyenjáró fejtegetéseket mondott az újkori festés törekveiről. Irodalmi és tudományos társulataink egymás után legelső tisztségeikbe emelték; az egyházi pályán pedig, melyet mint a pozsonymegyei kis Zohor plébánosa kezdett meg, a besztercebányai, végül a nagyváradi püspöki szék méltóságára emelkedett. E valóban belső és külső fényben gazdag pályának is megvolt azonban a maga fájó pontja, mely teljesen soha nem gyógyult meg. A seb tudományos törekvéseiben érte; nem volt olyan fájdalmas, mint a Bolyaiaké, kiket a viszonyok törpesége ölt meg, de mégis elég volt arra, hogy folyton sajogjon. A tudós életében semmi sem lehet fájdalmasabb, mint a meg nem értés, de még inkább a félreértés és a méltánylat hiánya. Ez Ipolyit a Magyar Mythologia kiadásakor érte, melyet élete főművének tartott. A Kisfaludy-Társaság még 1846-ban pályázatot hirdetett ilyen könyvre s Ipolyi, kit e kérdés már előbb érdekelt, példátlan szorgalommal és nagy lelkesedéssel dolgozott rajta nyole esztendőig. A könyvet itthon Toldy, Reguly, külföldön Grimm Jakab, Schott Vilmos és má-

sok magasztalással fogadták, de mind e dícséretnek nem bírták ellen-súlyozni azt a helytelenítőt bírálót, melyet Csengery Antal a mű bevezetésében kifejtett alapelvekre mondott. Pedig nem ebben van Ipolyi munkájának érdeme, hanem abban az óriási, rendszerezett anyagban, melyet benne összegyűjtött s mely, ha nem is mitológiát ad, mérhetetlen értékű, mint néphagyományaink hihetetlen gazdaságú kinceszabánya, mely mind a néptan-nak, mind a költői irodalomnak szinte ki nem meríthető forrása. Magyar mitológiát írni sem akkor nem lehetett, sem ma nem lehet többé. A magyar pogány hitvilág elpusztult; csak néhány nehezen felismerhető töredék maradt fenn, melyből az egésznek rendszerét helyreállítani nem lehet. A nyelvükben és életszokásaikban rokon népeknek újabb időkben ismeretessé vált vallási szokásait pedig az ezer év előtti magyar pogánysággal azonosítani, módszertani hiba; legfeljebb hozzávetésekre, föltevésekre adhatnak ösztönt. Ipolyi a maga korának romantikus lelkesedésében még hitt ilyen mű megteremtetésében; ha ma élne, nem bántaná az a gondolat, hogy nem magyar mitológiát írt, hanem büszke volna arra, hogy megvetette a magyar néphagyományok tudományának biztos alapját. Ez meg is gyógyítaná azt a sebet, melyet a kritika ütött rajta, nem látva, hogy a lehetetlen vállalkozás egészen más és talán sokkal becsesebb eredményt hozott létre. A magyar néptudomány, a folklore, hálásan teszi le emlékére az elismerés koszorúját. *Tolnai Vilmos.*

Kismartoni levél.

1923 nyarán.

Végre egy városka, ahol a *modern style* ismeretlen. Kismarton még nincs a haladásnak azon a pontján, mint Székesfehérvár, hol nemes barokk paloták közt úgy terpszkedik Deutsch Manó kockaalakú, „le-pénytetejű” *modern* árúháza, mint varangy a virágágyban...

Nyugodt életük lehet ezeknek a bürgereknek emeletes, vastagfalú, boltos, mindig frissen meszelt házaikban! Barokk, barokk. De a barokk dísz alatt sok helyen felismerhető a német reneszánsz kiugró balkonrendszere; a falak, a bolthajtá-

sok zezzugos vonalai, a sötét árny-foltok régibb századok tanui lehetnek.

A házat Szűz Mária védi; ott áll méltósággal a fülkében isteni gyermekével a karján: még nem vették meg a régiségkereskedők. Ezért maradt meg ez a városka régi épségében... De pusztul Buda és eltűnt Pest, mert nem tisztelte házi szentjeit: Szűz Máriát, Flóriánt és Nepomuki Szent Jánost. Lám, a kismartoni zsidók ügyelnek rá, hogy ne érje őket új, bomlasztó szellő: péntek este vasráccsal zárják el utcájukat s akkor nem zavarja profán zaj az Úr igaz híveinek imáját. S az Úr vigyázott rájuk: megtartotta őket régi hitükben, házaikat régi állapotukban.

És mégis, a hercegi kastéllyal szemben új emeletes épület áll: W... borkereskedő szállodája. Miért épült ez a ház éppen ide? A válasz, amit kapok, egy darab magyar történelem. W..., az újmagyar, már békében milliomos volt, mert megcsinálta azt, amivel az ősi magyar bortermelők nem igen törődtek: magyar és idegen borból valami állandó keveréket, ú. n. *márka*-bort állított elő, s ezzel biztos piacot teremtett magának a külföldön. Az új gazdag terjeszkedni kezdett s beleütődött a történelmi birtokosok: az Esterházyak földjeibe, házaiba, erdeibe. S ekkor kezdődik a sűrlődások, a pörök hosszú sorozata a régi és az új *hóditó* között, s eredménye az a furesa hétel, mely háttal, nagy fehér tűzfalal fordul a hercegi kastély felé. A jobbágyság idején ugyan tilos volt a várkastély elé magasabb házat építeni; a vár ura beláthatta az egész síkságot: az ő birtokát. De jött a szabadság és egyenlőség és W... úr tűzfalat emelt a kastély elé: hadd bosszankodjék a herceg!

De a másik oldalról sem közönséges módon álltak bosszút az újmagyaron. Erre W... úrnak mecénási ambíciója adott alkalmat. A borkereskedő megirigyelve az Esterházy-kultúra hírnevét, ezen a téren is megindította a szabad verseny har-cát: felásatott valami római tábornok és régi temetőket a környéken és múzeumot rendezett be a leletekből. Az egyik hercegi tisztviselő az íróasztalán álló tanagra-szobrocskát el-ásta a római tábornok: ma a múzeum vitrinái alatt díszleg... Csak

egy bécsi szakértő csóválta a fejét az ókorban ismeretlen ötvény látára...

A kastély, vagy mint itt mondják, a vár, sajátos építmény. Nehézkes, Károly-kori barokk. Homlokzatának magyaros eredetiséget kölcsönöz egy sor vörös kőből készült és alacsony, négyszögletes fülkébe illesztett mellszobor: magyar hősök, fejedelmek képmásai. Az ember nem hisz a szemének: barokk keretben romantikus magyar alakok: Zoltan, Verbulch, Geysa, Sabolch, Eurs, Lehel, Chund, Gyula, Arpad, Almos, Bela, Buda, Attila, Keme, Kadicha, Keve.

Bent, a falon csüngő családfáról aztán kiderül: nem romantikus vitézek ezek, hanem ősök. Az Esterházyak hagyományos családfáján szerepelnek és összekapcsolják a hercegeket a Nimródokon keresztül Ádám apánkkal.

De az Esterházyak a történelmi kritika világánál is igen régi család. Korábban Esztorás, még régebben Szerhás volt a nevük. Nyelvész barátom Árpád-kori kún hangzásúnak mondja.

A család mai fénye, gazdagsága, kultúrája azonban jóval fiatalabb: a török háborúk idején keletkezik és a barokk korban Lipót, Károly és Mária Terézia alatt éri el tetőpontját. Ezért az Esterházy-kultúra a bécsi barokk jellegzetes magyar hajtása. Az első herceg, Pál nádor (a majorescót felváltva hol Pál, hol Miklós névre keresztelik), kezdi meg a nagyarányú építkezéseket. Tizennyolc gyermeke született ennek a rendkívül vallásos és derék embernek, ugyancsak vallásos, sőt misztikus hajlandóságú nejétől. Az egész környéket jellemző barokk Mária-kultuszt is ő honosítja meg, sőt vasos könyvet ír *magyarul* az Európában található csodatevő Mária-képekről. Bájos közvetlenséggel beszél el a csodákat, melyekkel az Úr az ő családját és birtokát számtalanszor kitüntette. Ő egyúttal az első zenekedvelő a családban: ír *Harmonia Coelestis* címen egy vallásos himnusz-gyűjteményt, kézíratos nótáskönyve pedig régi magyar táncdalokat őrzött meg.

Fiát, Miklós herceget mindenki ismeri: ő alatta lett Esterháza világhírű és az ő számára komponált Haydn. Általános udvari, franciás

kultúra volt ez; az előkelő emberek nem is tudtak e korban más kultúrát elképzelni, mint olaszt és franciát. Egy magyar írónak, Zechenternek, ki Racine-fordítását Miklós hercegnek akarja ajánlani, ezt válaszolja a herceg: „Jó akaró Uram! Kegyelmednek Prágában költ levelet úgy tulajdon szorgalmatossága által magyarra fordított Mitridates nevezetű szomorú játékos könyvetekét is kész szívességgel vettem; de mivel még magyar hazánkban magyar nyelven akármely játékok is nem jádszatnak, más különben is az játékok által hazánkban kevés haszon, kevés ditsőség szerzettetik, a pedig igen nagy ditséretére az magyar vérnek, hogy vitézségre és katonaságra inkább hajlandó, hogy sem neveltség szerzés által theatrumon kenyerét szerezni iparkodjunk. A végre hogy nevemre dedikáltassék akár melly játékos könyv is, arra semmi hajlandóságom s szándékom nintsen. Mindazonáltal Kegyelmed szíves indulatját köszönettel veszem, hanem ha valamely más hasznos s erkölcsös könyvtkéét hadi dicsérettről (mivel magam is katona vagyok) vagy akár melly érdemes materiárul forditt és kibotsát Kegyelmed, bár ha valamely költségen kerekedik is, örömmel fogom venni és igen is nevemre dedikáltathatik. Többnyire kész szívességgel maradok Kegyelmednek jó akarója Herceg Esterházy Miklós. Esterházan 24. Martii 781.“

Francia darabot, olasz operát és német bohózatot saját házi színházában játszat a herceg, de magyar „játék“-ról tudni sem akar. Nem való az a magyarnak! Ez nem csupán a magyar főúr nézete, a német nemzeti kultúrának is a bourboni kultúra lenyűgöző nemzetközi varázsával kellett még akkor küzködni. Am az „esterházi vigasságokon“ ott van már Besenyei, aki nemcsak ámul a pazar francia stíluson, hanem szégyenkezik is: ő meglátja, hogy ezt a felszínen élő kultúrát lefelé kell fordítania, mert ő hisz abban, amit Miklós herceg tagad: hogy a „magyar nemzet“ másra is való, mint kardforgatásra: egyszerűval, hogy „pallérozható“. De így volt ez rendjén: az első lépés a hercegé, a második a Besenyéié: történelmi szükségyszerűség hajtja immár a magyarságot a nyugati kultúra és a nyu-

gati kultúrán át a belső nemzeti kiépítés felé.

Ezt a francia udvari ideált jelképezi a csodálatosan gazdag kismartoni könyvtár. A kastélynak egy hatalmas lakosztályát foglalják el a többnyire jellegzetes, aranyozott hátú, ú. n. francia kötésű könyvek. Tipikus XVIII. századi főúri könyvtár. Túlnyomó benne a francia irodalom: kivételesen teljes a XVIII. századi színházi termelés. Igen gazdag a regényirodalom, feltűnően csekély a forradalom termelése, mely más magyar főúri könyvtárakból sohasem hiányzik: az Esterházyak nem vettek részt az 1790 körüli ellenzéki forrongásokban. Szokatlanul gazdag az egykorú tudományos irodalom: az utazási, természetrajzi, gazdasági, földrajzi, történelmi litteratúra. Vannak csodálatos kivitelű luxuskiadások az empire-korból, gazdag magyar-osztrák röpiratgyűjtemény a felvilágosodás és főleg a napoleoni háborúk idejéből (Napoleon egy pillanatilag gondolt arra, hogy egy Esterházy-nak felajánlja a magyar koronát), van olasz-francia operagyűjtemény.

Ez a könyvtár, így, ahogy van, a terézi francia kultúra képét mutatja, napoleoni empire-keveréssel.

Megkerülöm a kastélyt a park felől: a nehézkes barokk homlokzat után nemes klasszikus oszlopsor lép meg. Mintha a kastély szépségét befelé rejtgetné. Hattyústó, mögötte halmocekan mauzóleum, Canova-sír-émlék. Ezerféle exotikus, ritka fajú fa, az angol park változatos perspektíváival. (Bent a könyvtárban egy egész falat lefoglal a XVIII. századi parkművészet irodalma.) A selmeci erdészeti iskola hallgatói idejének a fanemek tanulmányozására. S a park mélyén, a legmagasabb ponton obelisz, hatalmas kőlapokon: néma oszlop, felírás nincs rajta; ideillik, ebbe a regényes magányosságba.

De van Kismartonban más látványosság is: a kálvária-templom, minden bizonnyal páratlan a maga nemében. Bretagne emberi formára kifaragott sziklai és népies ruhájú alakoktól nyüzsgő groteszk-naiv kálváriái jutnak eszembe, mikor ezt a primitív barokk templomocskát bejárom. A kápolnát körülfogja egy lépcsőzetes, zengzős labirint, fülkék, barlangok, földalatti odúk, hol

vezetők, egy sánta kis sváb lány, gyertyát gyújt és megvilágít groteszk, ijesztő arcú poroszlokat, Kátfást és apostolokat, primitív, ember-nagyságú színes gipszfigurákat, melyek barokk kosztümökben, de olykor megdöbbenő realizmussal játszószák az örök tragédia ismert jeleneit: nevetnek, mutatnak, kockát vetnek, ostorognak, ordítanak, konnyeznek, vonaglanak. És mintha minden barokk borzalomnak ide kellett volna összegyűlni: mutatják nekünk egy császári tiszt fakoporsóját és felemelik a fedelét: bebalzsamozott holttest fekszik benne; jól felismerhetők a kék dalmány foszlányai. Nyomasztó érzéstől szabadul az ember, mikor végre a templomba ér és az akadémikus tisztaságú, misztikus mennyezetkép távlatába felrepítheti lelkét...

A ferences barátokhoz is benézünk: ők is őriznek egy régi könyvtárt: főleg eretek-theológia van benne: mintha egy XVII. századi Esterházy ide gyűjtette volna a környék összes lutheránus vagy melachtoni könyveit. Itt volt valamikor Kézai mester krónikája is, amíg egyszer nyomtalanul el nem tűnt... A refectoriumban régi arcképeket mutatnak, de én az élőképet nézem: négy-öt öreg barát várja ebédjét; terítetlen, keresztlábú faasztalon egyszerű pléhtányér és mellette kánnál, az egyik öszfűrtű, törődött aggastyán, a másik rengő tokájú, hatalmas szál ember: s a terem oly sötét, az arcképek oly feketék, hogy gyufát kell gyújtani... Mutatják a hercegi sírboltot és sietünk a barátok katakombáiba: vakolatlan pincésikátor, a polgároknál egyszerű feliratok jelzik, hogy a falban tetemek várják a feltámadást; a barátoknál ez is hiányzik: kopogtatással keresik meg a falban az üres lakásokat. Kívül csak egyetlen fakoporsó: valami őriástermetű katona pihen benne. Fantasztikus világ. Úgy képelem: ilyen helyen születtek meg Mañasco kísérteties barátképei: a temetés fáklavilágnál, valószínűtlen, rémes, hadonászó fehér alakok emelkednek ki a bizonytalan barna homályból...

Fraknó hatalmas kaszárnyaformájú sziklavár: az Esterházy-család múzeuma. A bejáratnál az utolsó hercegi katonák, öreg svábok zsírfoltos piros nadrágban, kék dalmány-

ban őrzik a várat. Vagyis ők nem, őrzi inkább Licskai bátyánk, a várnagy, az utolsó kuruc. Reggel hat órától késő estig a múzeumban tesz-vesz ez a keménynyakú ember: van is ám rend és tisztaság: egyetlen kard sem rozsdásodik bele a hüvelybe és a török-kori sisakok, páncélok ragyognak, mintha most készülnének beöltözni Esterházy vitéz katonái... Szomorú célzással emlegeti, hogy a multkor elvitt régi kardot a minap Kismartonban már hasztalan próbálta kihúzni. Szegénynek nem volt, aki gondját viselte volna... A falakon a családi galéria: primitív vidéki vándorpiktörök művei mellett megkapó melegségű arcképek: Miklós herceg finom arcát mintha Fragonard ecsete örökítette volna meg. Gyönyörű hollandi tájképek, egy-egy mesteri zsáner-kép tarkítja az arcképsorozatot. Itt van Morus Tamásnak ismeretlen képe, melyet az angolok újabban lefényképeztettek: nagy tüzes fekete szeméből, nyitvatartott szájából forrongó lélek árad a szemlélőre. S itt van a hercegi tiszték arcképterme: egyforma piros dalmányok, de markáns, egyéni realizmussal megfogott jó magyar fejek, erőyes, nyíltszemű katonák. A várnagynak is ragyog a szeme, mikor mutatja őket.

Mit is keres itt más náció? Lenn a korcsmában, a postán, amerre megfordulunk, csak ezt halljuk magyartól és a magyart törve beszélő svábtól: hej, de jól esik megint magyar szót hallani...

S mi idehaza, ha a Szépművészeti Múzeum remek képeiben vagy az Iparművészeti Múzeum mükincseiben gyönyörködünk, gondoljunk ragaszkodással arra a ragyogó kultúrára és környezetre, melyből idekerültek: Esterházára, mely mienk maradt, Kismartonra, Fraknóra s a többi várakra, melyek ma idegen országhoz tartoznak.

Eckhardt Sándor.

A háromszáz éves Pascal. „Élete többet ér — mondta róla valaki huszonöt évvel halála után —, mint száz kötet prédikáció.“ Bossuet, a nagy egyházi szónok, megirigyelte egyik művéért. Vallását egy kritikus „la religion de la France“-nak vallotta.

Blaise Pascal háromszáz évvel ezelőtt — 1623 június 19-én — született

Clermont-ban, Auvergne egy város-kájában.

A fancia levük, melyek buzgó ápolói minden nemzeti hagyománynak, ünnepi cikkekkal sietnek Pascal felséges alakját újra megvilágítani. Mint ember, mint tudós, mint író, egyaránt a legnagyobbak közé tartozott. Gazdag élete, alkotó gondolata és képzelete, melyek megtörhetetlen egységben állnak előttünk, mert csak különböző megnyilatkozásai nagyszerű egyéniségének, még tele vannak vitatható problémákkal, bár a Pascal-kutatás szép multra tekinthet vissza. A háromszáz éves évforduló alkalmából közölt cikkek nem kevésen járulnak hozzá e problémák tisztázásához.

Victor Giraud (*Revue des deux mondes* 1923 jún. 1.) Pascal életét választja vezérfonalul nagyterjedelmű tanulmányában.

Alig ismerünk író, kinek szelleme alakulására a belső családi élet s neveltetése oly mély hatást gyakoroltak volna, mint Pascalra. Egyedüli tanítómestere apja volt. Mikor más gyermek még az olvasás-írás elemeit silabizálja, a korán fejlett fiú latint, görögöt tanul, de tanulmányainak e humanista iránya csakhamar háttérbe szorul, mikor teljesen magára hagyva újból fölfedezi a geometria elemeit. Pedig apja egyelőre az exakt tudományoknak még létezését is iparkodott eltitkolni előle, mert sejtette, hogy azok minden más tudomány értékét leszállítanák szemében. Nem csoda. Hiszen maga is ezeket a tanulmányokat becsülte legtöbbre — Kepler és Galilei századában vagyunk — s miután lakhelyét Párizsba tette át, a Marsenne atya körül csoportosuló kis természettudományi akadémiának szorgalmas látogatója lett. Pascal, kivel most már atya is folyton ily kérdésekről társalog, tizenhat éves korában meglepi ez akadémia tudós tagjait egy értekezésével, mely már magán viseli a genie bélyegét. Tényleg, jó sokáig a matematikai, geometriai és fizikai kérdések vizsgálatában fogja látni majd élete célját. 1645-ben oly elmerülő lelkesedéssel dicséri ezeknek igaz megismeréséhez vezető útját, akár csak kétszáz évvel később Renan a „Természettudományok jövője“-ben. De Pascal fölfedezései e tudományok területén csak újabban nyer-

tek osztatlan elismerést, mikor szakemberek őt a projektív geometria és a valószínűség-számítás első megalapozói közé sorozzák. Mint fizikust a Toricelli-kísérlettel kapcsolatos kísérletei tették híressé, de általában legtöbb tudományos gondolatának valami praktikus rugója van és sokszor gyakorlati is az értékük. Apjának, hivatása folytán, sokat kell számolnia: megszerkeszti az első számológépet; egy barátja kérdésére, ki szenvedélyes játékos, kiszámítja a játék valószínű esélyeit; a mai sörgyárak neki köszönhetik, hogy a tengelyen hintaszerűen lebillentett két karfa közt oly könnyű felvontatni a kocsi a hordót, s bizonyosan kevesen tudják, hogy Pascal eszméjének köszönhető az első omnibusz is. (Emile Picard: *P. mathématicien et physicien. La Revue de la France* 1923 júl. 15.)

Pascal szellemi alkatának általában élete végéig legjellemzőbb vonása marad, hogy az exakt tudományokon rendkívül világossá és precízzé csiszolódott gondolata állandóan, még a legelvontabb problémák tárgyalásánál is belekapcsolódik az életbe. A gondolat és stílus geometere marad azonban akkor is, mikor már elfordul az exakt tudományoktól, ezt írván 1660 aug. 10-én Fermat nevű barátjának: „Hogy őszintén megvalljam véleményemet a geometriáról, azt az emberi ész legmagasabb műveletének tartom, de egyben oly haszontalannak tudom, hogy kevés különbséget talállok egy ügyes kézműves, meg egy oly ember közt, ki csak geometriával foglalkozik... csak arra jó, hogy rajta kipróbáljuk, s nem egyszerűsmind arra, hogy gyakoroljuk is benne erőinket.“

Ezt a nagy fordulatot hosszú, kínos küzdelmek, a gondolatnak és érzésnek sok hullámváza. Pascal életének nem egy mély változása előzte meg: de gyökerei ismét csak ifjúkorába és családjába nyúlnak vissza. Mme Périer, Pascalnak Gilberte nővére, ki fivérének halála után nagy szeretettel írta meg életét, biztosít róla, hogy az apa nem győzte eléggé hangsúlyozni: „Ami a hit tárgya, az nem eshet az ész ítélete alá“. De a hit jóideig közömbösen folyt Pascal tudományos foglalatosságai alatt. Így volt ez 1646-ig, mikor apjának két barátja jön lakni

házukba, hogy lábficamodását gyógyítsák. Mindkettő egy új vallásos iránynak, az úgynevezett jansénizmusnak volt a híve, mely a XVII. század erkölcsi léhaságával és a jezsuiták alkalmazkodó kazuisztikájával szemben korának kereszténységét a hagyomány szigorú morális felfogásához akarta visszavezetni. (J. Laporte: *P. et la doctrine de Port-Royal. A Revue de Métaphysique et de Morale* külön vaskos Pascal-számában. 1923 április—június.) Ez irány megalapítója — Jansénius — Szent Agostont vallotta mesterének és tanítása főleg az üdvözüléshez szükséges isteni kegyelem Szent Agoston-i tanán alapul.

Isten az első embert a maga szeretetére teremtette. De Ádám gögje az ő saját személyét tette meg öncélnak a bűnbeesésnél. A szabadakarat igazságos büntetéseként Isten az egyszeri botlást emberi természeté és örökségé változtatta. Innen az emberek önzése, mely a jó felé való törekvésüknek is elveszi erkölcsi értékét. Az üdvözülés feltétele az eredeti állapothoz, Isten közvetlen szeretetéhez és a minden önzést megtagadó erkölcsi jóhoz való visszatérés. De ehhez magunknak nincsen erőnk. Isten azonban kiválaszt egyes predestinált embereket, kiknek — anélkül, hogy ezt előzőleg bármiképp megérdemelték volna — megadja kegyelmét, s akiknek ez lesz az elvük: „akár eszel, akár iszol, bármit is tégy, mindent Isten dicsőségére tegyél“. A szeretetben egyesülnek Istennel.

Ezeket olvasta Pascal azokban a jansénista könyvekben, amelyeket apja barátai adtak kezébe. A gondolat rideg szigora, szinte geometriai logikussága meglepte és meghatotta. A Pascal-kutatók ezt hívják „Pascal első megtérése“-nek. Hamarosan megnyeri a jansénizmusnak hűgát, Jacquelinét is. Ezt a bájos leányt, kinek leveleiből egy rendkívül mély és vonzó egyéniség bontakozik ki, csak nemrég az udvar szeretete rajongta körül. Játsszik amatőr gyermekdarabban s játékaival visszaserzti apja számára a miniszter elvesztett kegyét. Verseiért mint valami kis csodát ünnepelik. S mindent odahagyja Isten szeretetéért. A női szív kitartó, örök lobogásával rajong új hitéért. Előbb visszavonul a Port-Royalba, majd apja halála

után belép a rendbe. Az ő testvéri szeretetének igen nagy hatása volt Pascal szellemi fejlődésére.

Pascal lelkét azonban egyelőre még nem tölti be új hite és Isten kegyelme egészen, sőt az 1647—52-ig terjedő évek új korszakot jelölnek életében. (E korszakoknak és az újabb Pascal-irodalom eredményeinek világos áttekintése Alfred Rebellian cikke: *La figure religieuse de Pascal. Revue Bleue* 1923 júl. 21. aug. 4.) A nála hat évvel fiatalabb Roannez herceg és a maga korában híres, művelt világi, Méré lovag társaságában keresi az élet örömeit és szórakozásait. A színház, játék, utazás, az emberek érdeklik, s a szerelem szenvedélyéről ír: „Az ember öröme születt: érzi, s ez elég bizonyíték. Rendeltetését követi tehát, mikor magát a szórakozások karjaiba veti.” (Pierre Vignié: *Pascal et les Mondains. Mercure de France* 1923 júl. 1.) Ugyanekkor azonban geometriai és fizikai kérdések megoldása is izgatja, ekkor foglalkozik a Toricelli-kísérletekkel és a kúp-szeletek problémájával. Viszont ha 1648-ban nővéreihez írt leveleit olvassuk, ha meghallgatjuk vigasztaló szavát apja halálakor (1651) — „Nem halála percében vesztettük el apánkat. Már akkor vesztettük el, amikor a keresztség által belépett az Egyházba”, mert atólfogva Istené volt —, ha megérezzük Pascal lelkét csodálatos „Könyörgésében a betegség jó felhasználásáért”, a szenvedés e meleg költeményében: megértjük, hogy a hit jansénista csirái melegszenek a tudományos foglalkozás és az élveteg szórakozás-keresés hótakarója alatt.

Pascal betegsége (valószínűleg a tuberkulózis egy formája, meg idegbaj) tizenhét éves kora óta folyton súlyosbodott. Carcavi 1659-ből azt írja, hogy ez „erőinek csökkenésében és általános levertségben nyilvánul”. Húga aggódik érte és fájjalja, hogy „az, aki a világ hiúságát megismertette vele, most maga elmerül benne”.

De ez nem tartott soká. 1654 szeptemberében meglátogatja Jacqueline-t és bevallja: egy év óta utálja mostani életét. November 23-án pedig meglepi az isteni kegyelem, az ihlet éjjele. Néhány szóval papírra veti ezt a legbensőbb, lángoló élményt. A cédulát kabátjába varrja,

hogy mindig nála legyen. Csak halála után találták meg:

„...Körülbelül este fél tizenegy-től csaknem éjfélt után egy félig Tűz... Abrahám Istene, Izsák Istene, Jákob Istene; nem a filozófusoké és tudósoké. Megismerés, bizonyosság, érzések, meglátás... béke... öröm, vígság, örömkönyvek...” Az öröm könnyei egyúttal a bánatái is eddigi élete miatt. A cédula szaggatott negyven sora az emberi életnek egyik legmélyebbről főlszakadó költeménye.

Sainte-Euphémie testvér — az ő Jacquelineje — segíti jószándékában. A Port-Royalba vonul vissza, hol résztvesz a kolostor ájtatosságában, bár lelki igazgatójával még vitatkozik, kedvenc filozófusának, a szkeptikus Montaignenek érveit forgatva. Húga meg is rója, hogy „a világ hiú örömeit és szórakozásait csak józanabb és megengedettebb szellemi tornával cseréli föl, ahelyett, hogy örök sírással tenné jóvá”. Nemsokára a lemondás és aszkézis cselekedeteiben leli örömét.

A jansénistákra azonban ekkor rossz napok jártak. Bizonyos Nicolas Cornet öt tételt szedett ki Jansénius munkájából, melyeket a Szentszék 1653-ban elítélt. Erre a Port-Royal nevében Arnauld — egyik legkiválóbb képviselőjük — csak annyit felelt, hogy ő is elítéli az inkriminált öt tételt, csakhogy sehol sem találja őket Jansénius munkájában, az „Augustinus”-ban. (Szó szerint nincsenek is benne, de Bossuet szerint is a mű velejét tesszik.) Erre összegyűltek a Sorbonne teológusai, kik Arnauld elítélését kívánták, és — természetesen anélkül, hogy az Argumentusból idézni tudták volna — kijelentették, hogy az isteni kegyelemre vonatkozó öt eretnek tétel csakugyan benne van Jansénius munkájában.

A jansénistáknak nem maradt egyéb hátra, mint a közvéleményhez föllebezni az egyetem határozata ellen. 1656 jan. 27-én meg is jelent egy kis röpirat: „Levél egy vidéki baráthoz a jelenlegi sorbonne-i viták ügyében”, melynek haterző példányát egyszerre szétkapkodták. Az egyetem doktorai még vitatkoznak, de a közönség már mulat rajtuk. Örül, milyen kristálytisza logikával állítja be a szóbanforgó kérdést Montalte levele, mily finoman

találnak vágásai, milyen maró gúnyjal tapint rá az elvekre takarózdó emberi gyöngeségekre: az őt tételt senki sem tudja megmutatni, de azért benne vannak Janséniusban, mert a Sorbonne doktorai így akarják.

A párizsi barát azután sorra járja a jezsuitákat, molinistákat, jakobinusokat, új-tomistákat, jansénistákat, hogy végre tisztá képet nyerjen az isteni kegyelem sokat vitatott kérdéséről. Csak jobban belezavarodik. Szeme fölnyílik: teológusok vitái ezek és nem teológiai viták!

Az első levél után sűrűn következnek a továbbiak. A levélíró most már egyenesen hadat izen a jezsuita morálnak, a kazuisztikának, mely — véleménye szerint — a kor romlott társadalmához szelidíti a keresztény erkölcsöt és módot keres arra, hogyan bocsáthatná meg az emberi gyöngeséget, hogy az jól érezze magát az egyház kebelén: „Párnát tol a bűnös könyöke alá.“

Montalte ad absurdum vezetí a kazuista okoskodást. Azt olvasva, hogy a bűn nem is bűn, ha a bűntudat hiányzik belőle, az erkölcsi érzék teljes eltompulásáig megrögzött bűnösre gondol és fölkiált: „Rászedte az ördögöt, mert egészen karjaiba vetette magát!“ Jansénizmuson nevelkedett szigorú erkölcsi felfogását szegezi szembe az ilyen kazuista okoskodásokkal: „Isten gyűlöli és megveti a bűnösöket, ugyanarra, hogy haláluk óráján, mikor legnyomorultabbak és legszomorúbbak lesznek, az isteni bölcsesség gúnyjal és kacagással fogja kísérsni bosszúját és dühét, mellyel az örök kínokra taszítja őket.“ A Miserere dallama hiányzik ezekből a szenvedélyes, szeges korbáccsal hadakozó levelekből.

Senki sem tudta, kit rejt a Montalte álnév. De mindenki csodálta finom, erőteljes gúnyját, mely könnyű mozdulattal rátapint a sebezhető pontra. Csodálták mély erkölcsi meggyőződését, mely éppúgy megtalálja a megbotránkozás, mint a benső hit őszinte hangját. Csodálták a komollyal mindig határos komikum gazdag buzogását, fantáziájának teljességét, mely az embert és jellemét gesztusába, szavába tudja mintázni; bámúlták a kompozíció tömör kerektségét, a stílus kristály-

tisztaságát, mellyel „a világ legzavarosabb ügye“ is világossá varázsolódik, s mely drámai mozgalmassággal tud „elbeszélni, anélkül, hogy elbeszélne“. A francia próza olyan tetőpontot ért el vele, melyen talán máig sem emelkedett felül. (V. ö. Paul Sunday: La Rhétorique de Pascal. *Revue de France* 1923 július 1.)

A tizenyele levélnek, melyeket „Provinciales“ néven ismer az irodalomtörténet, Pascal volt a szerzője. A tizediket már tízezer példányban kellett nyomtatni, némely levélnek pedig hat-hét kiadása is ismeretes. A jezsuiták lepecsételik a Port-Royal nyomdáját, könyvtársainál házkutatást tartanak, röpíratokkal és könyvvel felelnek a levelekre, de sem megjelenésüket, sem óriási hatásukat nem tudják megakadályozni. Pascal pedig ezalatt többször változtatja lakását, hogy a „Montalte“ titkát megőrizhesse. Az anyagot jansénista barátai hordják össze részére (ő maga a vallásos kontroverziák irodalmában nem bírt valami nagy tájékozottsággal), miért is egyik segítőtársa, Nicole, „kagyló-gyűjtögető“-nek nevezte. Nem érezte meg, hogy az anyagba csak a forma, a megírá művészete lehel lelket. A beszélgetésekből, a számára kiírt citátumokból, a részére hozott könyvekből csak Pascal írhatta meg a „Provinciales“-t. Teljes objektivitást azonban ne keressünk nála. Pascal plamflettet ír, nem történelmet, s ha egyes kazuiták hibáit a kazuisztikára, egyes jezsuiták tévedéseit a jezsuita-rendre általánosítja, ne siessünk művét Chateaubriand-nal „halhatatlan hazugság“-nak bélyegezni. Az író mértéke nem a történeti igazság, hanem saját őszinteségének egyénibb igazsága.

Más kérdés azután, hogy a „Port-Royal íródeákja“, ki oly ékes tollal védte a jansénizmus ügyét, csakugyan szívvel-lélekkel, minden gondolatában jansénista volt-e?

Pascal már a Provinciales éveiben, sőt valószínűleg előbb is arra gondolt, hogy könyvet ír a keresztény hit védelmére. Eletének utolsó éveit szinte kizárólag ez a munka foglalja el. Mióta kis unokahúgának szembaja Krisztus töviskoronájának egy Port-Royalban őrzött tükéje érintésétől meggyógyult, hite

csak erősödik. 1658-ban ugyan, egy fogfájós éjjelen, szinte akarata ellenére megoldja még a cikloid problémáját, csakhamar azonban mindenről lemond, ami nem a Hit és Isten közvetlen szolgálata.

Súlyosbodó betegségtől kínozva, kezeügyébe eső kis papírdarabkákra jegyzi gondolatait, melyeket hitvédő munkájában akar fölhasználni. Hosszabban már csak az atheisták meggyőzésére a „Fogadás“-t, és saját vallásos szeretetének kiélésére az ihlet meleg levegőjében termett „Jézus misztériumá“-t írja meg. Halála után összegyűjtött gondolatai, meg e két művecskéje a vallásos gondolkodás és érzés gyöngyei. (Henry Bremond: Pascal et le Mystère de Jésus. *La Revue de France* 1923 jún. 15.)

Bizonny, hogy a Gondolatok vallásfilozófiája továbbfejlődést és egyéni mélyülést jelent a „Provinciales“ után. Vannak, akik e változásban jansénista tantól való elhajlást látnak és ennek előjeleit már a Provinciales-ban is föllelik. (M. Blondel: Le jansénisme et l'anti-jansénisme de Pascal. *Revue de Métaphysique* id. szám), mások a „Pensées“-t is jansénista munkának vallják (J. Laporte id. cikke). Annak a pártszellemnek azonban, mely a „Provinciales“-t fűti, itt nem találjuk nyomát. Ha a jansénista ideák nem szűnnek is meg hatni reá, itt már csak keresztény ő, ki az atheizmus és epikureizmus ellen küzd és aki, mikor egy szegény leányt meg akar menteni az erkölcsi romlástól, bátran rábízza a Saint-Sulpice papjaira. Kétségtelen az is, hogy a Gondolatok életfelfogása és hite teljesen egyéni sajátja a jansénizmuson nevelkedett Pascalnak.

A kiindulópont sötét, pesszimista. „Isrerd meg ember, milyen képtelenség vagy te.“ Isteni szikra, nyomorult sárban; „a természet leggyöngébb nádszála, de gondolkodó nádszál“. „Az ember a nyugalmat keresi, mikor valamely akadályal küzd; ha meg legyőzte azt, elviselhetetlenné lesz számára a nyugalom... Sőt ha az ember mindenfelől biztonságban lenne, ...az unalom akkor is sietne feltörni a szív mélyéből, hol ősi gyökerei vannak, s kérgével átjárná a lábát.“ De ha az ember mindig romlásban élt volna, nem lehetne fogalma az igazságról

és boldogságról... Hogyan emelkedhetünk föl ezekhez? „Magadban hiába keresed, óh ember, nyomorúságod orvosságát.“

Megismerni annyit tesz, mint keresni. A semmiben sem bizonyos szkepticizmus és a mindent tudni akaró dogmatizmus (Descartes) egyaránt elhibázott filozófiai iskolák Pascal szemében. (J. Chevalier: La méthode de connaître d'après Pascal. *Revue de Métaphysique* id. sz.) Szisztémája csak Istennek lehet; mi az igazságot meg nem hódíthatjuk, csak megközelíthetjük. A megismerésnek két módja van: az okoskodó ész és az intuitív „ész“. Az utóbbival ismeri meg például a geometria azt, hogy a térnek három kiterjedése van, mit az ész be nem bizonyíthat. A próféták is belső, közvetlen érzélemmel, nem érvek által ismerik meg Istent. „Az ész utolsó lépése annak beismerése, hogy számtalan dolog túlhaladja képességeit.“

A megismerés két formája közül tehát az utóbbi a magasabbrendű, mert közvetlenül a hithez és az eljövendő dicsőséghez vezet. Akárcsak a modern francia filozófust, Bergson hallanók: „Adná Isten, hogy mindent ösztönünkkel és érzésünkkel ismerhetnénk. De a természet megtagadta tőlünk ezt a jótétéményt, sőt csak nagyon kevés ily ismeretet adott: a többi csak okoskodás által szerezhető meg.“ Az igazi megismerés az isteni megismerés a szeretetben. Az okoskodás ezt csak előkészítheti, de maga nem vezet el hozzá. Az észhit csak emberi, nem vezet az üdvösségre... De ha a szívbéli megismerés a legmagasabb, egyszersmind a leghomályosabb is. Közvetítője az Isten-ember: Jézus. Megismerni annyi, mint keresni, de a keresés már egyszersmint megismerés. Az élet egyedüli célja: Isten.

S így halt meg Pascal. Élete végén szinte mindenét elosztogatta a szegényeknek. Betegyágnal szenvedési közt is cilicium övezi testét. Már folyékony ételt is alig tud magához venni, de valami nagy alázattal és megnyugvással tűri kínjait s nem habozik maga el-elhagyni házat, csakhogy egy könyörületből befogadott szegény, beteg családot ne kelljen zavarnia. S milyen meleg erkölcsi szigorral szól hangja halálos ágyáról: „Helytelen, hogy valaki

hozzám ragaszkodjék, tegye azt bár örömmel és önkényt. Megeselnám azokat, akikben kedvet keltenék rá, mert senkinek nem vagyok célja és nincs miből őket kielégítem. Nem állok-e közel halálomhoz? Így tehát ragaszkodásotok tárgya meghal . . . bűnös vagyok, ha szeretetet keltetek magam iránt . . . mert élteteket arra

kell fordítanotok, hogy Istenhez ragaszkodjatok és őt keressétek."

Ezzel a fölséges gyöngédséggel halt meg harminckilenc éves korában az emberiség egyik legkiválóbb tudósa, legkitünőbb gondolkodója. Élete oly tökéletesen fölépített műremek, akárcsak egy geometriai értekezése, egy „Provinciale“-ja vagy „Gondolata”.

Kastner Jenő.

A GÖDÖLLŐI ILLUMINÁCIÓ. A XVIII. századi magyar élet egyik jellegzetes alakja, Mária Terézia fényes udvarának kitüntetett kegyence gróf Grassalkovich Antal, a magyar kir. udvari kamara elnöke. Élete és pályafutása szinte mesébe illő. Egyszerű tót nemes család sarja, a szerencse különös kedveltje. Előbb a neoaquistica commissio elnöke s mint ilyen, veti meg alapját későbbi roppant vagyonának. Udvari szolgálataiért a király 1732-ben bárói méltóságra emeli. A pozsonyi „vitam et sanguinem” országgyűlésen különösképp magára vonja a királynő figyelmét; 1743-ban gróf, 1748-ban a kamara elnöke, majd nógrádi főispán, koronaőr, főlovászmester s a Szent István-rend nagykeresztese (1767) lesz. Pályája emelkedésével együtt jár vagyonának gyarapodása. A 40-es években megszerzi Gödöllőt és környékét le egészen Pestig, palotákat épített — legelső helyen a gödöllői kastélyt —, melyekben a rokokó pompa kifejtésének minden gazdagságát egyesíti. S a királynő, mikor 1751-ben Budára jön, látogatásával tünteti ki udvarának leggazdagabb magyar főúrárt újonnan épült gödöllői kastélyában.

Mi volt e tüneményes pályafutás kulcsa, hogyan biztosította Grassalkovich az udvar állandó kegyét s mimódon szerezte roppant vagyonát: ennek felderítése még a jövő történelmi kutatás feladata. Egyes elszórt adatokból arra következtethetünk, hogy nem mindig járt egyenes úton. S úgy látszik, az egykorú magyarok nem nézhették valami jó szemmel. Az 1764-i országgyűlés alkalmával egy névtelen poéta kegyetlen pasquillban rajzolja, mint kétszínű, álnok hízelgőt, ország tolvaját, szegények sanyargatóját, aki hazug szóval áltatja és lopja a királynőt s az országot egyaránt. Alakját a mende-monda is korán körülfonta. Tóth Béla könyvében sokat feljegyez, sokat cáfol belőlük. Anyai tény, hogy rangjához s vagyonához illő fényben élt s hirtelen emelkedése és roppant gazdagsága nyújthatott tápot e mendemondáknak. Egykorú tudósítások s hagyományok szólnak arról a nagy pompáról, melyet udvarában, kastélyaiban kifejtett. A királynő gödöllői fogadtatása pedig — az egykorúak szerint — ámulatba

ejtette még az udvar fényéhez szokott kíséretet is.

1751 augusztus 11—12-én látta vendégül Grassalkovich a királynőt férjével, Ferenc császárral egyetemben. A fogadtatásról s az ünnepekről, a királyi vadászatról sokat írtak már az egykorúak nyomán: mint vonult be a királynő alkonyat tájban száztagú fényes lovasbandériumtól kísérve, mely pazar lakomát adott a gróf a császári vendégek tiszteletére. Megemlékeznek arról is, hogy este tündéri kivilágítást rendezett a parkban, mely hetvenerer lámpa fényében úszott.

De minő lehetett ez a kivilágítás, vagy illumináció? Maradt-e valami emléke, egykorú leírás vagy tudósítás, melyből halvány képet nyerhet róla a kíváncsi utókor?

Maradt, de több is a pusztá leírásnál: maga a kivilágítás eredeti tervrajza. A Grassalkovich-leveltár százados írásai között került elő nemrégiben a terv gróf Grassalkovich Antal sajátkezű felírásával: „Delinatio Illuminationis Gödöllőiensis Anno 1751 in praesentia Suarum Majestatum.” Nem tűzijáték ez, görögtűzes és rakétás, nem is a kerepes—gödöllői út százados nyárfáira aggatott lámpák sora, mint némelyek tudni vélik, de külön erre a célra épített hatalmas, elliptikus szárnyaktól közrefogott, emeletes pavillon, mely ezernyi gyertya, lámpa és lobogó láng fényében úszik. Közlebbi adatok híjján ma még nem tudjuk, minő anyagból épült, nem ismerjük tervezőjét sem. Alapváza faszervezet lehetett, tán kővel, vassal változtatva, gazdagon díszítve drapériákkal; a félkörű csarnok hátsó fala, a rajz után ítélve, mintha fenyőgallyakból font kulissza volna.

Széles, közel harminc öl átmérőjű terras, melyre elülről, a felette emelkedő csarnok főbejáratától jobbra és balra hét-hét félköríves lépcsőfok vezet. E terraszon emelkedik maga az építmény. Középen mintegy nyolc öl átmérőjű elliptikus csarnok, magas talapzaton álló, párba szedett korintusi oszloptól körülfogva. Elülről néző széles főbejáratához szabadon álló lépcső visz, jobbról és balról levő oldalnyílásaihoz ballustrádos feljáró vezet. Az oszlopokon egyszerű, hármastagozódású párkány nyug-

szik, mely végigfut a főépülethez csatlakozó elliptikus szárnyakon is, hol mindkét oldalról öt-öt korintusi oszlop tartja. Az oszlopok között félköríves fülkék nyílnak, mindkét szárnyon öt, melyekben magas piederasztaloz pazarfényű, százkarú csillárok állnak. E fülkék hátsó fala — úgy látszik — gallyakból font kulissza, vagy tán drapéria lehetett, póznákra erősítve, s nem is ért a párkányig. Az így maradt nyílást a póznáknak a zászlórúd hegyédt hasonlóan kiképzett lombdíszje élénkítette.

A főépület oszlopközeit egyszerű lécrács tölti ki, melyből a homlokzaton apró rokokó faltükrök nyílnak égő csillárokkal. Maga a rács a rajzon piros-zöld pettyes; közeit tán virág díszítette. A bejáratot pedig aranybojtos bíbordrapéria koronázta.

Az oszlopok törzsén felfelé, a korintusi főkőn s végig a párkányon apró lángok láthatók: ezeryni odaerősített mécs avagy gyertya lángra. A párkány felett az egész építményt koronázó ballusztrád fut végig, ugyancsak színes díszítéssel; az oszlopok felett emelkedő pillérein barokk faragott vázák módjára kiképzett csillárokkal. A párkány s a ballusztrád uralkodó vízszintes vonalával szemben ezekben hangzik ki az oszlopok felfelé törő ereje.

Amily világos architektonikus felépítést mutat a díszítés áradó fénye és pompája mellett is az épület teste, oly szervesenül van a középső csarnok fölé illesztve még egy emelet: valami kerti lugas vagy pagoda-szerű építmény. A hármas tagozású főhomlokzat középső szakasza felett emelkedik, két-két korintusi oszloptól tartott architráv-darabra boruló félköríves boltozattal. Homlokzatát barokk volutás ív koronázza a párnákra állított csillárokkal s fenn az ormán Ferenc császár és Mária Terézia medaillon-szerű kettős portréja ékesíti. Festmény volt-e a portré, transparents avagy dobormű, nem tudjuk. Köriratán rövidítve olvasható: F. I. A. M. T. H. R.: Franciscus Imperator Augustus, Maria Theresia Hungariae Rex.

Ez az építmény nemcsak pompájával, de arányaival is megragadhatta a szemlélőt. Magassága a terrasztól számítva a homlokzaton végigfutó ballusztrádig öt és fél öl, azaz majdnem tíz méter, a középső pagoda ormát ékesítő medaillonig majd huszonkét méter. Az elliptikus szárnyak átmérője megközelíti a harminc ölet. S a terraszt elött kiképzett franciás kertben, mélyen az előtérben a barokk fontaine-ek helyén kétoldalt egy-egy katafalk-szerű építmény volt, színes drapériákkal leborítva, lámpákkal és gyertyákkal világítva. Mint valami gazdag sátor, amelynek belsejébe lépcsőfokok vezettek lefelé.

Hogy e leírás nyomán némi fogalmunk legyen az építményről, képzeljük el a millénárius emlékmű félköríves oszlopcarnokát hasonlóan kivilágítva, a királyszbrobok helyén hatalmas, százkarú csillárokkal s a középső átjáró helyén emelkedő emeletes csarnokkal. Az oszlop s Árpád szobra magas talapzatával — természetesen — elmarad s helyette mélyen az előtérben a két fontaine. S gondoljunk az egészet egy Lenőtre-féle francia parkba: egy hatalmas térre, ahol a végtelen perspektívát nyitó allée-k összehúzódnak.

Tündéri látvány lehetett: méltó egy királynőhöz, méltó a vendégfogadó főúr ropant gazdagságához. *Kapossy János.*

IRODALOM, IRODALOMTÖRTÉNET, VILAGNÉZET. (E. Ermatinger: Das dichterische Kunstwerk. Grundbegriffe der Urteilsbildung — der Literaturgeschichte. Teubner, Leipzig—Berlin, 1921.) A „Napkelet“ márciusi számában szó volt a modern német irodalomtörténetírásnak egy kiemelkedő munkájáról, Strich könyvéről. Eppen most végre tömörültek mindazok az erők Németországban, amelyek ennek az új iránynak a szolgálatában állanak: öregek, ifjak egyaránt, mert nem kell azt hinnünk, hogy itt esetleg ifjú embereknek egy minden régi, derék törekvést elítélő avagy lenéző, merész lépéséről van szó. Ellenkezőleg: ez irány képviselői tudatában vannak annak, hogy csakis az előző évtizedek lelkiismeretes, pontos, gondos filológiai munkája tette lehetővé az ő mai állásfoglalásukat, s így soraikban is sok régi, érdemben gazdag tudós foglal helyet és sok tekintetben mint nesztorokra nézhetnek föl az ősz, immár hetvenhétéves Euckenre, a Nobel-díj régi nyertesére, akinek szép tudósarca bizonyára még jószágosabbra vált az új tömörülés hírének vételekor. Megjelent a „Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte“ első füzete. Címlapján a munkatársak nevei közt az azóta elhunyt Troeltsch Ernő is szerepel. Jellemző a beköszöntő két helye: az egyik kerekén kimondja, hogy tisztán anyaggyűjtő dolgozatok és ugyanilyen téren mozgó forráskutatások ki vannak zárva, de a másik annál inkább hangsúlyozza, hogy filológiai lelkiismeretesség és szigorúság önmaguktól értetődő követelmények. A Dilthey-iskola szellemtörténeti iránya mellett az alak- és stíluslemzés a főcél. Az irodalomtörténeten kívül a filozófia, vallás, etika, művészet, zene és nyelv története, valamint a nyilvános élet állnak az érdeklődés középpontjában, tehát egy bizonyos magasabb egységbe foglalva fogják ezentúl nézni mind az idetartozó problémákat.

Mi magyarok különös büszkeséggel néz-

hetjük ezt az új időszaki írást: a *Minerva* című magyar folyóirat immár második évfolyamában hirdeti ugyanez elveket. Ezekben a kérdésekben tehát egyszer nem nyugati szomszédaink után tíz-húsz évvel mozdult meg nálunk is a gondolkodás, hanem legalább is velük egyidejűleg.

Egy tanulsággal szolgál nekünk ez az új irány: a német szellem még mindig a vezérszerepet viszi az egész világon annyi megpróbáltatás után, sőt talán éppen ezektől még nagyobb tevékenységre sarkalva. Tévedünk tehát akkor, amikor helyette mind nagyobb hévvel kezdtünk a francia felé orientálódni. Aki ezt teljes mértékben látni óhajtja s alaposan meg akar róla győződni, annak csak Ermatingernek a modern irodalomtörténeti problémákról szóló fent idézett művét kell összehasonlítani a francia minták után induló hasonló tárgyú munkával. A németeket nem lehet büntetlenül figyelmen kívül hagyni semilyen tudomány terén, de legkevésbé a szellemi tudományokban. A francia íránynak a problémák mélyébe be nem hatoló, külsőségek tárgyalásában éleselmjűséget kifejtő módszeréért nem kárpótol eléggé a szellemessége sem. Mai nap nem lehet felosztásokról, rendszerezéseknél, logikai játékoknál megállanunk, a véresen komoly szükség kényszerít leásnunk a mélybe, a minden szellemi alkotást létrehozó nagy erők forrásaihoz. Ezen az úton halad Ermatinger is a maga művével. Ő nem csatlakozik fenntartás nélkül egyetlen meglevő irányhoz sem. Elítéli mind a pozitívista álláspont, mind a tőle szellemi-filozófiai íránynak nevezett ellenkező törekvés túlkapásait. Az előbbinek jellemzésére ezt a mondatot használja: „A történetíró Én a föltétlenül parancsoló anyag lakója“, ami a pozitívizmusnak kissé erős, de találó bírálata. Az utóbbinál attól tart, hogy relativizmushoz és túltengő esztétizáláshoz vezet. Éppen ezzel az óvatosságával válik azonban mégis az új iskola igazi tagjává, mert, mint R. Unger a fentemlítt folyóirat első számában tömören kifejtette, a pozitívista irány gondolatatlansága, mellyel egy kiszajátított kis területen belül beássa magát a filológiába, teljesen egyezik a romantikus elnagyolások, meg eredetieskedések szubjektívizmussal (az utóbbira nézve példa Ricarda Huch könyve a romantikáról), míg a szemlel-történeti irány mindkettőt elveti. Teljesen új utakon halad Ermatinger azzal is, hogy erősen hangsúlyozza módszerének dinamikus, organikus voltát. Kiindulópontja a materialisztikus pozitívizmustól és pszichológizmustól való elfordulás és az a törekvés, hogy minden történeti időnek a maga életérzetét sikerüljön megadnia. Kiemeli, hogy minden nagy gondolkodó életteremtő volt, nem pedig

fizikus, akkor amikor történetet írt. Arról van tehát nála is szó, hogy a költő világnézetét, művének anyagát és alakját ne mint megmerevült nagyságokat, hanem mint organikus élet mozgását és hatását fogja fel.

Egész könyve az élményre (Erlebnis) van fölépítve. Az első rész a gondolati élményt s ezen belül a költői világnézetet tárgyalja, a második az anyagélményt, a harmadik az alakélményt. Ez utolsónak két nagy alosztályában a belső forma (a költői mű életérzete, a belső motiválás, a szimbolikus elem) és a külső forma (a lírai, epikai, drámai hatásforma) vannak behatóan elemezve. Az élményen át a költői alkotás lélektana jut tulajdonképen szóhoz, s az író tiltakozik is az ellen, hogy művészetérténeti alapfogalmakat kényszerítsenek rá költői alkotásokra s így akarjanak költői stílus megismeréséhez jutni.

Ez az állásfoglalás már régebb idő óta elő volt készítve a német esztétikában. Amikor a normatív esztétikával szemben mindinkább tért kezdett hódítani az empirikus esztétika, mely első nagy emberét Fechnerben látta, egyszersmind a költői, azaz egyáltalán a művészi alkotás lélektanára fordult mind határozottabban a figyelem. Főleg mindazok az esztétikusok foglalkoztak ezzel, kik az empirikus széptan két nagy ága, a lélektani és az objektív közül az elsőt művelték. Ez a maga részéről szükségképp előkészítette a talajt annak a fölismeréséhez, hogy itt organikus léttel van dolgunk, hogy tehát a költőkkel meg műveikkel foglalkozó irodalomtörténet sem indulhat útjára merev, skatulyázó rendszerű esztétikai nézetekkel. Tanulmányosan jut ez Ermatinger könyvében kifejezésre azon a helyen, hol arról van szó, hogy ugyanazt a tárgyat több költő is földolgozta. Példának Euripides meg Goethe Iphigeniáját, Hebbel és Wagner Nibelungenjeit, Geibel Brunhild-jét, Schiller meg Ebner-Eschenbach M. Stuart-ját, Hebbel meg A. Ott Agnes Bernauer-jét hozza föl mások mellett. Kimutatja, hogy mennyire naiv dolog arra hivatkozni, hogy az egyik földolgozás esztétikai szempontból jobb, mint a másik s azért részesült előnyben és mutatott nagyobb életképeséget. A magyarázat ellenkezőleg abban rejlik, hogy mindegyik műnek egy világnézetet kell kifejezésre juttatnia, a maga korának a világnézetét. Amennyiben ez sikerül neki, élete biztosítva van mindaddig, míg ennek a világnézetnek viszhangja van az emberiség soraiban. Ebből magyarázható Goethe Iphigenie-jének a sikere is Euripidesé után, nem pedig abból, hogy ő a görög költő elkövetett hibáit kiküszöbölte volna. Euripides műve 400 évvel Kr. e. kifejezte azt, amire annak a kornak szüksége volt s mit még jövő századok is átéreztek, sőt bizo-

nyos mértékig mi is; de Goethe ugyanebbe a tőle fölhasználtságba annyira idő múlva új, korszimptomatikusan ideálélményt vihetett bele s így sikerült neki újra egy klasszikus darabot teremtenie, amely közelebb áll hozzánk, mint a görög költőé. Éppen ebből következik azután az is, hogy egy kisebb tehetségű költőtől nemcsak merészség az, ha kellő időbeli távolság nélkül, mely az ő művét elválasztaná az ugyanazon anyagot klasszikus formába öntő nagyobb művész alkotásától, mégis hozzáfog ennek újraformálásához, — hanem egyszerűen a költői teremtés lényegének teljes félreismerése, a helyes ösztön hiánya is. Ha egyszer kora lelki alkotának megfelelő alakba öntött valamit egy nagy művész, ugyanabban a században vagy legalább annak egy lélektani egységet képező részében más művész azzal nem boldogulhat: alkotásának el kell enyésznie, mint a hatalmas fa töve közelében fejét fölemelni törekvő gyöngye csemetéknek. Persze az időbeli távolság sem elegendő egy győzelmesen helytálló új nagy mű írásához, ha a költő nem tud „az új kultúrfázis világnézetének szövedékébe irány- és támaszadó alapszálakat beledolgozni”. „Egy nagy költői műben alkotója eszmedinamikája magnetikus erővel magához vont egy anyagot, a maga erejéből lelket lehelve bele, mozgást adott neki és élő alakot. Egy szellemi egyéniség keletkezett élesen kirajzolódó arc-élel, amely jelentőségteljesen és élet fölött uralkodva áll a történelemben. Már most azonban a költőnek az eszmedinamikája nemcsak a maga énjének egyes-emberi törvényesége, hanem ez egyszerűen egy egész kultúrfázis talajából nőtt ki és ugyanezen segít továbbdolgozni. A műben klasszikus, történetileg végső alakba öntve ennek az egész kultúrfázisnak az eszmélete úgy kifejezésre. Amíg ez a szellemi légkör veszi körül a népet, a kultúrkört, amíg ebben lélegzenek és élnek, addig a mű is, amely ezt a maga alakjába tömörítve mutatja, mértékadóan, élön, érintetlentül megáll.”

Mindebből már láthatjuk, hogy mi a problémának a magja. Itt is, mint az újabb német irodalomtörténetben általában, a szintézis a fontos; összeillesztése, egybefoglalása mindannak, amit a pozitívizmus az utóbbi évtizedekben szétszedett, darabokra tört, részekre bontott, hogy ezen az úton férközzék közelebb az atomokat összetartó erőhöz. Csakhogy a szellemi tudományokban a pozitívizmus embere úgy járt, mint a gyermek, akit természetes tudáságya ösztöne arra vitt, hogy beszélő bábuját szétszedve, megnézzze, „mi van benne”. Mire a belsőbe pillanthatott volna, akkorára mozdulatlan, szétroncsolt, holt tömeg volt a kezei között. A példa azonban még kiszámíthatatlan sokszorozottságban érvényes egy élő organizmus

szétदारabolására, amilyen minden történeti fejlődés. Semilyen történelemre sem lehet a mechanikából vett szempontokat ráerőszelelni. Amint az ember nem gép, úgy a társadalom sem az, sem pedig ennek az élete, fejlődése, története. Sőt tovább mehetünk: az életről sarjadt, benne álló, azt reprezentáló műalkotás maga is egy darab élet. Amint kitépjük abból az egészről, amelynek integráns részét teszi, kioltjuk belőle is az életszíkrait.

Azt már láttuk, mire vezetett a mechanizálás a szellemi élet terén, most már a mesterségesen vont mély, elválasztó árkok betemetéséhez kell látni, minden elkülönített erőnek az egyesítéséhez, mert nincs külön filozófia, külön vallás, külön művészet, külön filológia önmagáért, hanem van egy egységes szellemi élet, amelynek részekre szabdalásáért nem merjük többé vállalni a felelősséget. Éppen ma van rá égető szükség, hogy minden erőt összefogjunk, egyesítsünk, amikor minden oldalról veszély fenyegeti ezt a mi benső egységünket, magyar szellemi életünket. Ez nagy munka, óriási feladat, egész nemzedékek életét betöltő, életét követelő munka, de életet csak életért lehet nyerni. „Und setzet ihr nicht das Leben ein, nie wird euch das Leben gewonnen sein!” — mondja Schiller. Igen, az életért kell folynia a harcnak, különben soha meg nem hódíthatjuk az életet.

Koszó János.

EGY RÓMAI CSASZÁR GONDOLATAIBÓL. Platon álma volt, hogy az emberek kormányzására kiválasztottaknak bölcseségkedvelőknek kell lenniök, mert az államok addig bajaiktól meg nem szabadulhatnak, míg a filozófusok át nem veszik az ügyek irányítását. Hiszen csak a bölcseség kedvelői, kik a tisztá erkölcsi eszményt avatják a szociális és politikai gondolkodás kútfejevé, tudhatják majd az államot annak isteni mintája szerint formálni, a világ jelenségeit az eszméhez mérni, a valószágot az eszme felé terelni.

A sors a romlása felé támoalyó római birodalom trónjára a Kr. u. II. században egy sztoikus filozófust ültetett, a legkeresztényibb pogányt: Marcus Aurelius Antoninust. Mint császár nem valósíthatta már meg Platon álmát. Noha a korhadózó birodalom ezer baján segíteni nem igen tudott, azért igyekezett uralkodásának emberfölötti terheit magasztos eszméihez méltó tántoríthatatlan kötelességérzéssel viselni. Zaklatott életének pihenésre lopott rövid óráiban lelki napló formájában papírosra vetette azokat a gondolatokat, melyeket az eszmény felé törő férfilelekben a maga esendő voltának érzete és a mindennapi

élet ügyei-bajai kiváltottak. Ez a munka a legemberibb könyv, de önmagára eszmélt antik öntudat legmélyebb alkotása, a legmeghatóbb belső önéletrajz. Most jelent meg magyar fordítása Huszti Józseftől, a Filozófiai Könyvtár IV. köteteként. Íme belőle néhány találomra kiválasztott szemelvény:

Hippokrates sok betegséget meggyógyított, végre maga is betegségbe esett és meghalt. A chaldeusok sok ember halálát megjósolták, aztán őket is elérte végzetük. Nagy Sándor, Pompeius, Caius Caesar, kik gyakran egész városokat elsöpörték a föld színéről és csatáikon sok-sok ezer lovas és gyalogost elpusztítottak, egyszer csak maguk is távoztak az életből. Herakleitos, ki a végső világégeről annyi tudományos tételt állított fel, marhatrágyába burkolt testtel vízbetegségben halt meg. Demokritost elpusztították a férgek. Sokratést másfajta férgek ölték meg. Mit akarok mindezzel? Beszálltál, hajóztál, megérkezettél: szállj ki! Ha másik életre kötsz ki, ott is bizonyosan vannak istenek, ha pedig teljes érzéktelenségre, legalább nem lesz sem fájdalom, sem élvezet és nem szolgálsz egy olyan edénynek, mely annál hitványabb, mennél nemesebb a szolgálója. Mert ez az értelem és a te génuszod, az pedig csak föld és rothadás.

*

Az egyik tunika nélkül bölcselkedik, a másik könyv nélkül, a harmadik szinte félmeztelenül. „Kenyeres ugyan nincs — mondja —, de azért kitarok rendszerem mellett.” Nekem sem a tudomány adja a kenyeret, mégis hű maradok hozzá.

*

Állandóan gondolj rá, hány orvos halt már meg, kik a betegek felett annyszor ráncolták szemöldöküket, hány asztrológus, kik mások halálát — mint valami nagy dolgot! — megjósolták, hány filozófus, kik a halálról és halhatatlanságról vég nélkül értekeztek, hány hős, kik annyi embert leterítették, hány zsarnok, kik, mintha halhatatlanok lettek volna, életről, halálról valami szörnyű göggel rendelkeztek? Hány város — hogy ezt a szót használjam — halt meg teljesen, mint Helike, Pompeii, Herculánus és más számtalan? Vedd sorba, akiket ismertél, egyiket a másik után: az egyik ennek, a másik annak végtisztességéről gondoskodott, azután őt is kiterítették — s mindez rövid időn belül. Általában az emberi életet mindig, mint egy napig tartó, esendő dolgot nézd: tegnap még embersíra, holnap már bebalzamoszott tetem, vagy hamu. Az időnek ezt a kis részét éld le

tehát a természet szava szerint és távozzál békében, mint ahogyan az érett olajbogyó leessik, áldva életrefekasztoját, hátalented termőfája iránt.

*

Egyik lény siet a létbe, a másik siet el a létből. Már abban, ami most keletkezik, benne van az elmulás csirája. A világot szakadatlan áramlás, változás útja meg, mint ahogyan a végtelen örökkévalóságot az idő megállás nélküli folyama frissíti fel. Ebben a soha nem pihenő áradatban ki az, ki az elrohanó dolgok valamelyikéhez különösebben ragaszkodnék? Mintha valaki a röpködő veretek közül választaná ki kedvencét, mely íme már el is tűnt szeme elől! Olyan az egyéni élet, mint a vérpezsdülés, vagy a lélegzés. Mert igazán mindegy: egyszer beszívni és kielehlni a levegőt, amit pillanatonként megteszünk, vagy az egész légzőszervezetet, amit tegnap, tegnapelőtt, születésedkor kaptál, oda visszaadni, ahonnan vetted.

*

Elmélkedjél rajta állandóan: mennyi mindenféle vágású, rendű, fajú ember meghalt már. Szállj el gondolatban egészen Philistionig, Phoebusig, Origanionig. Azután menj át más embercsoportokra. Odajárók vagyunk mi is, ahol annyi a félelmetes szónok, annyi a híres-neves filozófus: egy Herakleitos, egy Pythagoras, egy Sokrates, ahol annyi a hős az ősidőkből, ahol annyi a hadvezér, a zsarnok a későbbi korból. Ezeket kivül ott vannak Endoxes, Hipparchos, Archimedes és több más éleseszű, emelkedett gondolkodású, fáradhatatlan, ezermester, önhitt szellem. Ott vannak az esendő, egy napig tartó emberi lét kigúnyolói, mint pl. Menippos és annyian mások. Gondold meg, hogy mindezek már régen elpihentek. Mi rossz van ebben számukra, kiknek nevét már egyáltalán nem emlegetik? Egy igaz érték van: átélni életünket még a hazugokkal és csalókkal szemben is jóindulatot tanúsítva az igazság és az igazságosság szolgálatában.

*

Ami a rajnak nem hasznos, az a méhnek sem hasznos.

*

A hiú pompázás, a színelőadások, a gazdag gulyák és nyájak, a lándzsatörések — kutyáknak vetett csont, halastóba dobott morzsa, hangyák tehercipelő erőlködése, riadt egerek futkosása, dróton ríngatózó bábfigurák. Mindezek közepett állj ott nyugodt lélekkel, dolyf nélkül és gondold meg, hogy mindenki annyit ér, amennyit erőfeszítése tárgyai érnek.

*

Ne bátortalanítsd magadat azzal, hogy képzeletben az élet egészét átfogod! Ne sűrítsd egy gondolatba, hogy előreláthatólag milyen és mennyi baj vár rád, hanem minden egyes fölmerülő esetenél vedd föl a kérdést: mi ebben a dologban a túrheterlen és elviselhetetlen? Bizony szégyenlenél igénylő választ adni! Azután figyelmeztess magadat arra is, hogy sem a jövő, sem a múlt nem nehezedik rád, hanem mindig csak a jelen. Ennek a súlya pedig kisebbedik, ha önmagában körülhatárolod és ha értelmeknek szemrehányást teszel, hogy még ennek a csekélységnek az elviselésére sem képes.

*

A pók nagyra van, ha legyet fogott, más, ha nyulat, más, ha hálóval szardellát, más, ha vadkant, más, ha medvét, más, ha szarmatát. Ha irányító alapelveiket vizsgálat alá veszed, nem rablók-e egytől-egyig?

*

Aki lelkét az igazság alapelveivel átítatta, annak elég a legrövidebb és legismertebb mondás is a derült, félelem nélküli kedélyállapot felidézésére. Ilyen mondás például:

Úgy van az ember is, mint a fa levele,
Leszakad az ágról, játszik a szél vele.¹

¹ Homerosból.

Gyermekeid is falevelek. Falevelek azok is, kik az igazság látszatával nagy hangan dicsérnek, vagy — éppen ellenkezőleg — elátkoznak, azok is, kik alattomban szidnak, vagy kigúnyolnak. Ugyancsak falevelek azok is, kik halálunk után rólunk megemlékeznek. Mert mindezeket a „rügy-fakasztó tavasz“ szüli, azután a szél a földre teríti, majd az erdő újakat fakaszt helyükbe. Mindegyiküknek közös sorsuk az arasznyi élet. Te pedig, mintha örökkévalók lennének, menekülsz előlük, vagy futsz utánuk. Nemsokára te is behúnyod szemedet és azt, aki téged kikísért, nemsokára más siratja el.

*

Ember, polgára voltál ennek a nagy városnak! Mit számít neked, öt évig-e, vagy háromig? Ami törvény szerint van, az mindenkinek egyformán kijár. Miért rettegsz tehát, ha ebből a városból elküld téged — nem valami zsarnok, nem valami igazságtalan bíró, hanem, ami annak idején ide bevezetett, maga a természet, mint ahogyan a színészt ugyanaz a játékrendező, aki felfogadta, a színpad kötelékéből el is bocsátja. — De én még nem játszottam végig az öt felvonást, csak hármát! — Mondasz valamit! Csakhogy az életben három felvonás már egész dráma. A befejezést az határozza meg, aki valamikor részeid összehatalálkozását intézte, most pedig a fölbomlás okozója. Te magad mindkettőben ártatlan vagy. Távozzál hát békében; mert az is békés szándékú, aki téged elbocsát.

NAPKELET-KÖNYVTÁR

címen a Magyar Irodalmi Társaság kiadványsorozatát indít. Régibb és újabb magyar szépirodalmi műveket, esszéiket és tanulmányokat ad olcsó és csinos kiállítású füzetekben a magyar olvasóközönség elé. Üzleti haszonra ennél a vállalkozásánál sem törekszik s csupán az a célja, hogy irodalmi multunk legbecsesebb hagyatékát s az élő irodalom érdekesebb alkotásait mennél hozzáférhetőbbé tegye a magyar olvasóközönségnek. A kiadványsorozat első száma a Madách-centenárium alkalmából

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

lesz, mely már a legközelebbi napokban megjelenik.

T O L N A I V I L M O S,

folyóiratunk munkatársa rendezte sajtó alá. E kiadványnak irodalmi érdekessége az, hogy Madách remekművének valamennyi szövegváltozatát (az eredeti kéziratot, Arany javításait s a kiadásokat) felöleli. Fél NAPKELET-nagyságban s izléses kiállításban jelenik meg. Bolti alapára 2 korona, mely a mindenkori könyvkereskedői szorzószámmal szorzandó. Vidékre portóköltség. A NAPKELET olvasói 25 százalék engedményben részesülnek.

LEGSZEBB ÉS LEGOLCSÓBB KARÁCSONYI AJÁNDÉK

Megrendeléseket máris elfogad a

NAPKELET

kiadóhivatala.

Néhány nap múlva kapható lesz főbizományosunknál, Pfeiffer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) nemzeti könyvkereskedésében (Kossuth Lajos-utca 7) és minden könyvesboltban.

A KIADÁSÉRT FELELŐS HEGEDŰS ISTVÁN.

